

Зовнішні справи

№ 11-12 2020

ISSN 2663-2675

ISSN 2663-2683

**ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ
ВИМІР ВІЙН
І ВІЙСЬКОВИХ
стор. 5 КОНФЛІКТІВ**

**ДЕРЖАВНА
ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ
ЇЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ІНТЕГРАЦІЇ** стор. 10

**ГАСТРОНОМІЧНА
ДИПЛОМАТІЯ
В МІЖНАРОДНИХ
стор. 29 ВІДНОСИНАХ**

SOPHIA

BUSINESS CENTER

З питань оренди:

тел.: +38 044 277 94 12

01001, м. Київ, пров. Рильський, 6

www.Sophiabc.com.ua

Редакційна колегія журналу «Зовнішні справи» зі спеціальностей «Політичні науки» та «Історичні науки»

Головний редактор

Тетяна Віталіївна Сидорук, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», Україна

Основний склад

Дмитро Валерійович Вєдєнєєв, доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Україна

Валерій Миколайович Власенко, кандидат історичних наук, доцент, завідувач секції історії кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права Сумського державного університету, Україна

Даріуш Вояковський, доктор наук, професор кафедри соціології господарства і суспільної комунікації Гуманітарного факультету Гірничо-Металургійної Академії імені Станіслава Сташиця в Кракові, Республіка Польща

Тетяна Юріївна Перга, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Україна

Лариса Іванівна Синявська, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Україна

Сергій Валеріанович Толстов, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», Україна

Кароліна Цинк, доктор наук, ад'юнкт Інституту суспільних наук Жешувського університету, Республіка Польща

Запрошені члени редакційної колегії

Степан Васильович Віднянський, доктор Історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України

Войцех Гізіцький, доктор наук, професор, Католицький університет імені Івана Павла II в Любліні, Республіка Польща

Наталія Іванівна Земзюліна, доктор історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин, історії і філософії, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Україна

Ольга Василівна Зернецька, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних та цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Україна

Олег Олександрович Козачук, доктор політичних наук, доцент, асистент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

Петро Степанович Кузик, кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна

Франц Мацей, доктор наук, професор Університету імені Адама Міцкевича в Познані, Республіка Польща

Любов Несторівна Мельничук, кандидат політичних наук, доцент, асистент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

Михайло Георгійович Станчев, доктор історичних наук, професор, іноземний член Болгарської академії наук, завідувач кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Україна

Випусковий редактор – Ольга Георгіївна Таукач

Електронна адреса:

olga_taukach@ukr.net, тел. + 38 067 209 47 39

Видавець – Громадська спілка

«Редакція журналу «Зовнішні справи»

Електронна адреса: officeua.foreign.affairs@gmail.com, тел. +38 (044) 277-94-24

Голова Правління – Володимир Дмитрович Хандогій, Президент Асоціації зовнішньої політики України, Надзвичайний і Повноважний Посол

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції

Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» забороняється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень

Над номером працювали: Ольга Таукач, Анатолій Корж, Марина Григоренко, Віталій Бумажний

Наказом Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 № 1188 журнал «Зовнішні справи» занесено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук за спеціальністю «Історичні науки»

«Зовнішні справи», науковий, науково-публіцистичний журнал, 2020 № 11-12, виходить щомісяця

Засновник – ГС «Редакція журналу «Зовнішні справи»

Адреса редакції: Україна, м. Київ, провулок Рильський, 6

Реєстраційне свідоцтво № 23533-13373 ПР

Друк – ТОВ «Про формат»

Наклад – 500 примірників

Ціна – договірна

Передплату здійснює ТОВ «АС-Медіа»:

+380 44 500 05 06,

+380 44 353 88 15,

+380 95 570 05 06

publisher@smartpress.com.ua

Сергій Шергін

Політологічний вимір війн і військових конфліктів 5

Аналітика без політики

Борис Гуменюк

Державна політика України

у контексті її європейської інтеграції 10

Володимир Макуха, Наталія Тараненко

Міжнародні аспекти ринкової трансформації

української енергетики: результати та виклики 17

Історія питання

Микола Кужельний

Роль профспілок у регулюванні соціально-трудоих

відносин та формуванні державної політики

(на прикладі Австралії) 24

Наталя Яковенко

Гастрономічна дипломатія у міжнародних відносинах 29

Дипломатичний прогноз

Сергій Пирожков, Назіп Хамітов

Цивілізаційна суб'єктність України

як відповідь на виклики світу 38

Книжкова полиця

Вячеслав Ціватий

Інституціональна історія, сучасна модель

і стратегії розвитку консульської служби України 44

Подія

Тетяна Мукомела

Роль міжнародного кримінального суду

у забезпеченні миру та безпеки 50

«The Hill We Climb» 55

COVID-19 і гуманітарна ситуація в Україні та світі:

міжнародна онлайн-конференція 57

УДК 327(075.8)
DOI 10.46493/2663-2675-2020-11-12-1

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ВІЙН І ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

Summary

Sherhin Serhii. *Politological Dimension of Wars and Military Conflicts*

In the article the wars and conflicts are classified in terms of political science theory. The main attention is paid to paradigm and conceptual interpretation of contemporary military conflicts in the international relations. These aspects of origins of conflicts and wars have been reflected in classic political science and postmodern concepts authors of which primarily are foreign scientists. Actually, all of them despite of their belonging to the different academic schools recognize states as the main subjects of military conflicts. Moreover, classification of wars and conflicts continues to be the main point in political science. Central point of political researches is a question of ways and means of regulating international conflicts. In this context the problem of transformation of local and regional conflicts in a full-scale (global) war is of special research significance. Emergence of nongovernmental subjects of world politics and new forms of wars caused the necessity to take correctives in analyses of these phenomena. Nevertheless, objective reasons of military conflicts as well as factors and possibilities of their transformation into full-scale wars don't depend on the postulates of politology.

Keywords: military conflict, war, state, civilization, international relations, paradigms, concepts

Постановка проблеми і цілі статті визначені та зумовлені дослідницьким завданням класифікувати феномен сучасних війн і конфліктів з позицій класичних та неklasичних парадигм і концепцій політичної науки.

Історія людства невід'ємна від збройних конфліктів і війн, кількість яких не піддається точному підрахунку – як і число їхніх жертв. З часів закінчення Другої світової війни на планеті відбулося, за деякими оцінками, близько 300 міжнародних і внутрішніх військових конфліктів, число яких продовжує збільшуватися, набуваючи нових форм і ступенів інтенсивності. У наш час збройні конфлікти регулярно відбуваються в окремих регіонах Землі, стаючи характерною ознакою міжнародних відносин. Не є винятком пострадянський простір, де Україна та окремі держави Кавказького регіону продовжують знаходитися в різного стану конфліктах зі своїми країнами-сусідами.

Можна стверджувати, що конфлікти є однією з форм розвитку світового політичного процесу, основну роль у яких відіграють держави. На думку французького соціолога Р. Арона (1905 – 1983), відносини між державами відзначаються тим, що вони «розгортаються в тіні війни» [1, с. 18]. Інтерес дослідників різних епох до конфліктів був постійним, а теорія конфліктів порівняно нещодавно виокремила в особливу наукову галузь – **конфліктологію**, а науковий напрям про вивчення війн отримав назву **полемологія**.

Варто зазначити, що перші спроби системного визначення сутності та причин конфліктів і війн між державами належать до епохи античності. Серед мислителів цієї доби відрізняються погляди давньогрецького історика Фукідида, викладені у його восьмитомній «Історії Пелопоннеської війни». За основу аналізу природи та генезису війни було покладено комплекс соціально-психологічних і політичних чинників. Поняття «людська природа», «державний інтерес», «зростання могутності», «використання сили», «порушення миру» тощо потрапили до арсеналу сучасної міжнародно-політичної науки. Фукідида можна вважати засновником реалістичного (раціонального) тлумачення міждержавних відносин у контексті теорії «балансу сил». Погляди давньоримських мислителів на їхню природу також мали раціональні пояснення і виходили з інтересів Римської імперії. Варто додати, що в період

Середньовіччя природа війн трактувалася в основному з релігійних позицій як «Воля Божа».

У подальшому реалістична традиція була представлена у концепціях Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Е. де Вателя, а в найбільш завершеній формі – у Карла фон Клаузевіца, який вважав війну «продовженням політики іншими засобами». Зазначені мислителі робили наголос на «агресивну» сутність людини, а війни визначали як «природний» стан міждержавних відносин. Правові регулятори міжнародного миру вважались другорядними і такими, що діють лише за умов політичної і силової рівноваги (Г. Гроцій, І. Кант, Г. Гегель). У сучасному вимірі ці погляди на сутність війни були побудовані на засадах двох наукових парадигм: реалізму та ідеалізму

У XX столітті сутність збройних конфліктів і війн розглядалась у контексті аналізу міжнародних відносин і світової політики. Роботи Р. Арона, Б. Бутуля, А. Волферса, К. Волтца, М. Каплана, Дж. Кеннана, Г. Кіссінджера, Г. Моргентау, Р. Нібура, К. Райта, Д. Сінгера, Р. Снайдера, Дж. Розенау, К. Томпсона та інших дослідників набули поширення після закінчення Другої світової війни. Загалом вони заклали нову галузь у соціології та політології – науку про війну, конфлікти та інші форми соціальної агресії.

Різні типи міжнародних конфліктів можна класифікувати відповідно до стандартів їхнього нормативного регулювання, тобто норм міжнародного права. Суверенні держави розглядаються як соціальні системи і водночас як легітимні політичні організації, що мають відповідні ресурси для оголошення війни та укладання договорів. Конфліктні чи кооперативні відносини між найбільш великими держави є сутністю міжнародних відносин, динаміка яких постійно змінюється, що залежить від зміни співвідношення сил між ними. Реалісти вважають, що сильні держави діють у рамках своїх можливостей, а слабкі роблять лише те, що їм дозволяють решта, причому стан міжнародних відносин визначається взаємодією між нечисленними великими державами, а жертвами конфліктів між ними стають слабкі країни.

Причини цих конфліктів можуть бути різними: боротьба за матеріальні ресурси, територію або морські комунікації, але всі вони передбачають встановлення контролю за поведінкою інших учасників міжнародних відносин шляхом застосування військової сили. За словами класика політичного реалізму Г. Моргентау, «в міжнародній політиці військова сила, як загроза чи потенціал, є найважливішим фактором, що забезпечує політичну могутність держави» [2, с. 29 – 30].

Завершення «холодної війни», руйнування біполярної системи і, відповідно, посилення взаємозалежності світу не призвело до зменшення конфліктів і війн та остаточної перемоги моральних і правових норм у міжнародній політиці. Домінантна роль держав у світовій політиці, навіть за умов посилення транснаціоналізації у міжнародних відносинах, не зазнала суттєвих змін. **Тому реалістична парадигма як пізнавальна традиція, що фокусує увагу дослідників на проблемах збройних конфліктів і війн, залишається основною в міжнародно-політичній науці.**

Наукові позиції представників ліберально-ідеалістичної парадигми з цього питання суттєво відрізняються. У працях американських дослідників Р. Кларка, Л. Сона, Р. Кеохейна і Дж. Найа ідеї провідної ролі економічної взаємозалежності та міжнародного права позиціонуються як раціональний підхід до аналізу сучасних міжнародних відносин. Теза прихильників ліберально-ідеалістичної парадигми полягає в тому, що сучасну державу не можна розглядати як головного учасника світової політики за умов зростання транснаціональних відносин і процесів глобалізації. Відсутність у міжнародних відносинах центральної влади і єдиного центру прийняття рішень ліберали трактують як падіння ролі державних акторів у світовій політиці. Натомість вони пропонують плюралістичний підхід до зовнішньополітичних принципів і цільових установок недержавних акторів, які характеризуються зростанням тенденції до співробітництва у сфері регулювання міжнародних конфліктів і формуванням демократичної світової спільноти. Відповідно до ліберально-ідеалістичної парадигми світова спільнота демократичних держав цілком здатна вирішувати та регулювати міжнародні конфлікти мирними засобами. У цьому контексті головним предметом наукових дискусій є «створення системи колективної безпеки на основі добровільного роззброєння і взаємної відмови від війни як інструменту міжнародної політики – системи, яка дозволить покінчити зі світовими війнами та збройними конфліктами між державами» [3, с. 108].

Однак світова реальність демонструє безпідставність тверджень про настання ери пацифізму та ідеалістичних принципів міжнародного життя – панування права та захисту прав людини. У сучасному світі, який переповнений різними за своєю інтенсивністю збройними конфліктами, їхнє трактування з позицій ідеалістичної парадигми виглядає політичним анахронізмом. У науковому вимірі існування ліберального підходу до аналізу проблем війни та

миру є цілком виправданим і таким, що дозволяє здійснювати її політологічну класифікацію.

Модернізм і глобалізм сформували нову методологію дослідження війн і політичних конфліктів. До розвитку теорії конфліктів значний внесок зробили К. Боулдінг, Б. Броді, Р. Дарендорф, К. Дойч, Л. Козер, Д. Крісберг, а також інші американські та європейські представники соціально-політичної науки.

Модернізм як пізнавальна традиція в політології міжнародних відносин має свою предметну сферу, розуміючи структуру і референтний історичний період. Науково-технічна революція, кульмінація якої припадає на 1960-ті роки, визначила «науковий метод» єдиним засобом дослідження суспільного життя. Пізнавальні традиції ідеалізму та реалізму були визнані теоретиками «постіндустріального суспільства» «спрощеними смисловими структури», що «ґрунтуються на переконаності у володінні абсолютною істиною, закликаючи до тотально-перетворюючої соціальної дії» [4, с. 401]. Таким парадигмам модерністи протиставляли складні, позитивні та апробовані методи наукового теоретизування, оскільки вважали, що тільки наукове пізнання спроможне дати адекватне відображення міжнародно-політичних процесів.

Наприкінці XX – початку XXI століття **глобалізм як концепція і процес уніфікації структурно-функціональної системи міжнародних відносин стали панівною традицією в політичній науці**. Така пізнавальна традиція і метод теоретизування спонукає дослідників сприймати світ у його планетарній цілісності та неподільності всіх структурних елементів: політичних, геополітичних, економічних, расово-етнічних, соціокультурних тощо. Комплексна взаємозалежність і неподільність світової спільноти проголошується глобалістами як настання нового періоду історії. Віра у єдиний фундаментальний і моральний світовий порядок, на відміну від міжнародного порядку, стає науковим кредо прихильників концепції «світового суспільства» Х. Булла.

Внаслідок цього постає питання щодо можливості використання матеріальних ресурсів і територій без застосування військової сили. Відповідно до теорії «комплексної взаємозалежності» Р. Кеохейна і Дж. Ная значення військового потенціалу у сучасних міжнародних відносинах стає мінімальним. Лише на рівні забезпечення глобальної безпеки військова сила відіграє вирішальну роль. Те ж саме стосується великих соціально-політичних конфліктів, вирішення яких може призвести до повернення збройної сили як головного інструменту зовнішньої політики держави. Взагалі в критичні моменти міжнародного життя останнє слово залишається за збройною силою. До таких моментів належить також проблема володіння енергетичними ресурсами, де «застосування зброї може набути вирішальної ваги» [5, с. 29, 30].

Отже, «комплексна взаємозалежність» глобалізованого світу не рятує його від ризиків застосування військової сили – навіть в обмеженому обсязі. **Асиметрія та ієрархічність у сучасних міжнародних відносинах має стаціонарний характер, тому побудова нового**

світового порядку на засадах взаємозалежності без урахування військово-політичної нерівності держав світу та конфліктів між ними можлива лише в теоретичній площині.

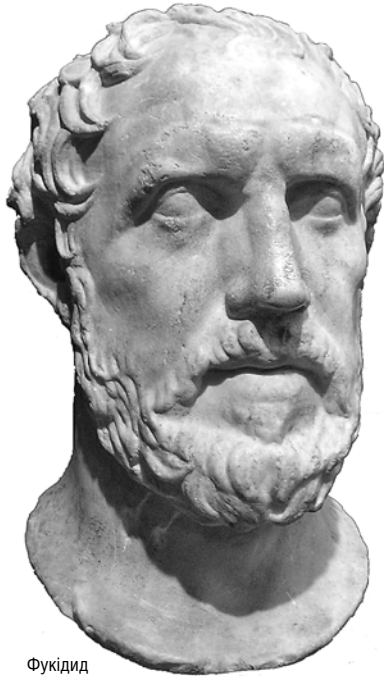
Інший парадигмальний підхід щодо проблем глобальної безпеки презентовано концепціями глобалізації (globalist theoretical perspective), які були розроблені переважно американськими політологами і набули актуальності в міжнародно-політичній науці на початку XXI століття, внаслідок чого з'явилися нові концептуальні пояснення таких феноменів мультиполярного світоустрою як **гібридна війна, комбінована війна та необмежена війна** [6, 7, 8].

Актуальність дослідження цих феноменів цілком очевидна. Так, один з авторів концепції «гібридної війни» американський військовий аналітик Ф. Хоффман, яку він опрацював 2007 року, намагався описати тактику терористичних груп і повстанських сил, зокрема в Афганістані та Іраку. На його думку, «майбутні глобальні загрози можуть більшою мірою характеризуватися як гібридне співвідношення традиційних і нерегулярних стратегій, які будуть плануватися та виконуватися у децентралізований спосіб за участю недержавних акторів із застосуванням одночасно простих і складних технологій, внаслідок чого сучасні конфлікти стануть мультимодальними та багатоваріантними, що виходять за межі простої конструкції ведення збройного конфлікту чи війни» [6, с. 21 – 22].

Основним інструментом гібридної війни, з поєднанням партизанської війни й тероризму, є створення державою-агресором щодо обраної для агресії держави внутрішніх протиріч і конфліктів з подальшим їхнім використанням заради певних політичних цілей, які досягаються звичайною війною. Це дає змогу країні-

Карл фон Клаузевіц

Фукидид

агресору маніпулювати міжнародною думкою, а країні, на яку спрямована агресія, неможливо адекватно реагувати на загрозу, оскільки юридичної підстави нібито нема – не оголошено військового стану. Гібридна війна планується під стратегію інформаційної війни, коли здійснюється побудова такої реальності, за якою противника оголошують суб'єктом, приреченим на знищення. Отже, метою гібридної війни є не стільки завоювання як таке, скільки створення хаосу і стану безперервного конфлікту. В ході такої війни використовуються постановочні воєнні дії, призначені для демонстрації в ЗМІ. У категоріях політичної науки сутність гібридної війни полягає у знищенні державної і громадянської ідентичності країни-суперника. Подібний тип війни знайшов відображення і був досліджений у публікаціях і наукових працях низки українських дослідників [9, 10].

2014 року, коли Російська Федерація здійснила інтервенцію щодо України, на Заході спочатку відбулося певне збентеження через анексію Криму. Згодом, після вторгнення Росії на Донбас, виникло питання щодо визначення природи цього конфлікту: класична війна, «конфлікт ідентичностей» або щось

інше. У сучасній політології можна відзначити «революційну парадигму» чи парадигму «пертурбації світового простору», але реально вони не відображають природу конфлікту на Сході України. Тоді й був застосований термін «гібридна війна», який офіційно ідентифікував таку форму асиметричних дій. Хоча цей термін не зовсім адекватний військово-політичній реальності, але він краще характеризує змішаний тип війни. Відомо, що у війнах використовуються як військові, так і невійськові засоби на кшталт гуманітарної допомоги, дипломатичної діяльності та відповідних акцій у соціальних мережах.

Оскільки революції, зокрема й «кольорові», часто-густо приводять до стану громадянської війни, доцільним буде відзначити її полемологічний аспект на прикладі створення та функціонування так званих ЛНР і ДНР. Річ у тім, що війна сприяє не тільки мілітаризації економіки та політичної системи цих квазі-республік, але й справляє негативний вплив на соціальне життя їхніх громадян. Стан війни дозволяє відзначитися тим людям, для яких мирне життя в соціальному плані стає непривабливим і не має особливого значення. У разі успіху вони перетворюються на «лордів війни» («war lords»), яким підпорядковуються тисячі людей та які контролюють великі території, фактично виконуючи там роль верховної влади. В зонах проблемної державності влада «лордів війни» нерідко стає вагомішою за владу місцевих політиків, бізнесменів і чиновників. Вони користуються підтримкою центральних владних структур – з боку тих, хто більше зацікавлений у продовженні війни ніж у примиренні: різного типу політиків, чиновників та олігархів. На думку деяких політичних аналітиків, реалізація Мінських угод може отримати міжнародне визнання навіть в обмеженому форматі на прикладах Придністров'я, Абхазії і Південної Осетії [11, с. 91 – 92].

У середовищі сучасних політологів та експертів поширюється концепція «демократичної» війни, яку розглядають як механізм ненасильницького переділу світових ресурсів. Адепти досить популярної нині концепції вважають, що її практична імплементація здійснюється в межах пострадянського простору, де з 1990-х років відбуваються геополітичні трансформації і «кольорові» революції [12].

За нашого часу боротьба за ресурси планети ведеться на всіх фронтах: політичному, економічному, воєнному, інформаційному, релігійному, психологічному. Діяльність урядових і неурядових організацій, міжнародних фондів і рухів значно активізувалася після розпаду СРСР з метою перерозподілу сфер світового впливу, людських і матеріальних ресурсів. У цьому плані погляди на міжнародні відносини як на ареал різноманітних конфліктів добре відомі в науці і широко представлені у працях відомих західних політологів і соціологів: З. Бжезінський, Б. Бузан, І. Валлерстайн, Ч. Купчан, П. Кеннеді, М. Олброу, Р. Робертсон.

Класифікація війн передбачає визначення цього явища як особливого стану суспільства, пов'язаного зі зміною відносин між державами та переходом до етапу застосування військової сили для досягнення

політичних цілей. Воєнно-політична наука детермінує війни за: 1) масштабами, територіальним простором і кількістю учасників – на світові, регіональні та локальні; 2) за воєнно-політичними цілями та міжнародно-правовою легітимністю – на війни справедливі (оборонні) та несправедливі (агресивні); 3) за використанням засобів війни – звичайна чи ядерна зброя. Дані характеристики є об'єктивними критеріями збройного конфлікту. Особливого наукового значення набуває проблема факторів і можливостей перетворення локальних і регіональних конфліктів на повномасштабну війну з усіма її наслідками.

Прикладом війни за масштабом є *світова війна* – збройне глобальне зіткнення між коаліціями, союзами, блоками провідних держав, яке охоплює більшу частину світу та інтереси всієї світової спільноти. Світова війна може відбуватися на всіх континентах, океанічному та навіколоземному космічному просторах. Вона характеризується високою ймовірністю переростання на ядерну війну (зброя масового враження) з великою кількістю жертв.

Регіональна війна – збройне зіткнення за участю двох або декількох держав, яке здійснюється в межах регіону національними чи коаліційними силами для досягнення важливих воєнно-політичних цілей з використанням як конвенціональних, так і ядерних засобів враження.

Локальна війна – обмежена за масштабами та цілями стосовно інтересів великих держав і стратегічних обставин, у якій беруть участь дві або декілька держав у межах їхніх територій – як правило, за підтримки великих держав [13, с. 75 – 76].

У політичній науці порівняно нещодавно з'явився термін «*цивілізаційна війна*» – збройне зіткнення між світовими цивілізаціями. Іншими словами, це збройний конфлікт між культурними спільнотами народів та етносів, які поєднані спільною історією, релігією та основними соціальними цінностями. Такі війни ведуться державами, що представляють окремі цивілізації: європейську, ісламську, православну, конфуціанську. Цілями міжцивілізаційної війни можуть бути спроби засобами збройного насилля нав'язати соціокультурні цінності (ідеологію) одній цивілізації іншій або захопити та знищити цивілізацію. В історії людства таких спроб було чимало: від спроб розширення еллінської цивілізації до хрестових походів, знищення цивілізації ацтеків, інків і майя, а також сучасних спроб створити Світовий Халіфат або Ісламську державу.

Згідно з відомою концепцією американського політолога С. Гантінгтона (1927 – 2008) війни майбутнього – це війни між культурно-цивілізаційними спільнотами за схемою «Захід – Схід». Хоча концепція зазнала всебічної критики, її прихильники вважають, що зіткнення цивілізацій є потенційною причиною нестабільності та глобального конфлікту в мультикультурному світі. За цих умов та обставин конфронтація між глобальними й регіональними центрами сили може привести до подальшої фрагментації просторової структури міжнародних відносин, а нові виклики людству на кшталт

системного погіршення екології планети та важких за наслідками пандемій з високою вірогідністю здатні перетворити їх на форми національного виживання.

Втім, конфлікти на Балканах, Близькому і Середньому Сході, а останнім часом на Кавказі, конфліктогенна ситуація навколо Корейського півострова і, головним чином, загострення геополітичних і геоекономічних протиріч між США, Росією і Китаєм, яких Вашингтон нещодавно оголосив своїми «стратегічними антагоністами», свідчать, що зростання небезпеки глобальної конфронтації має глибокі об'єктивні причини й не залежить від постулатів політичної науки та її представників. Констатація й аналіз суперечливих процесів формування мультиполярного світу та зростання протистояння між «старими» і «новими» центрами сили має похідний, тобто суб'єктивний характер. Реальність сучасного світопорядку – існування невеликої групи розвинених держав: центр «світ-системи», що споживають основні ресурси «периферії», створюючи асиметричну взаємодію – є основною причиною міжнародної нестабільності, а саме конфліктів і війн.

Отже, замість евентуальної консолідації головних суб'єктів міждержавної і міжцивілізаційної взаємодії цілком імовірна поляризація впливу великих держав, зокрема членів «стратегічного трикутника», на формування постглобалізаційного світового устрою.

Сергій ШЕРГІН,

*доктор політичних наук, професор,
професор Київського міжнародного університету*

Список використаних джерел:

1. Aron P. Paix et Guerre entre les nations. – Paris : Colmann-Levy, 1966. – 794 p.
2. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. 3rd edition. – N.Y. : Alfred A. Knopf, 1963. – 630 p.
3. Циганков П. А. Теория международных отношений: Учеб. пособие. – М. : Гардарики, 2003. – 590 с.
4. Bell D. The End of Ideology : On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties . 2 nd ed. – Cambridge ; London : Harward University Press, 1988. – 540 p.
5. Keohane R., Nye J. Power and Interdependence. – 2 nd ed. – N.Y. : Harper Collins Publ., 1989. – 315 p.
6. Hoffman F. Conflict in the 21 st Century: The Rise of Hybrid War . – Arlington: Potomac Institute for Policy Strategies, 2007. – 72 p.
7. Mandell L. The Third Wave of Globalization Theory // International Studies Review. – Vol. 9. No 2, 2007. – P. 173 – 196.
8. Rácz A. Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist. – The Finnish Institute of International Affairs. – [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: : http://www.fiia.fi/en/publication/514/russia_s_hybrid_war_in_ukraine/
9. За матеріалами: Гібридна війна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tribuna.pl.ua/news/5-oznak-gibridnoyi-vijni>; http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220; <https://tyzhden.ua/World/222024>
10. Світова гібридна війна: Український фронт. (під головн. ред. В. П. Горбуліна). – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.
11. Сальников В. И. ЛНР и ДНР: в поисках методологии исследования // Журнал исторических, политологических и международных исследований. – № 3 (59), 2016. – С. 89 – 95.
12. Дудчак А. В., Маначинский А. Я. Третья мировая: «Демократическая» война, как механизм ненасильственного передела мировых ресурсов. – К. : ЧП «Золотые ворота», 2011. – 293 с.
13. Военная сила в международных отношениях. Учебное пособие / Под общ. ред. В. И. Анненкова. М. : Русавиа, 2009. – 490 с.

УДК 327:316.4.063.3(477)
DOI 10.46493/2663-2675-2020-11-12-2

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЇЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Summary

Humeniuk B. State Policy of Ukraine in the Context of its European Integration

The article examines the peculiarities of the formation of Ukraine's state policy on European integration from the beginning of independence in 1991 to the present day. After a brief analysis of Ukraine's state policy throughout the period of independence, the main emphasis is made on the current stage of development of Ukraine's relations with the EU – after the Revolution of Dignity in 2014. It is shown that after the events of 2014, the state policy of Ukraine, which is aimed at integration with the EU, is qualitatively transformed and intensified.

It is shown that the objectivity of the European direction of Ukraine's foreign policy is logically conditioned by the geopolitical position and history of our state. The article analyzes the principles and trends in relations between Ukraine and the European Union, analyzes the most important stages and events that define the dialogue of our country with this international structure. Important integration factors are commitment to European values and European identity. In Ukraine, despite official statements about European integration as a foreign policy priority, the political elite does not always demonstrate consistency in the implementation of a certain foreign policy course. The success of the European integration strategy will depend on the implementation of reforms, norms and rules of the EU

It has been proved that since the beginning of Ukraine's independence, the real intensification of the state policy aimed at Ukraine's European integration has intensified after the Revolution of Dignity. The high level of public support for the European integration shows how much the situation in Ukraine has changed since 2014. Such events as the Euromaidan, Russia's annexation of Crimea, the war in Donbass and Western sanctions against the Russian Federation have forced Ukraine to move away from its former multi-vector foreign policy. between the West and Moscow. Today, Ukraine's cooperation with the EU is developing in all major priority areas, covering the economic, political, social and military sectors. The course for European integration follows from the very nature of Ukraine's state independence, its desire to become an integral part of Europe.

Keywords: state policy, European integration, Ukraine, European Union, foreign policy course, foreign policy

Орієнтація на тісні зв'язки з європейськими країнами була одним з визначальних напрямів зовнішньої політики України з моменту проголошення її незалежності. Після проголошення незалежності процес формування зовнішньої політики України і визначення її національних інтересів значно прискорився. Відправною точкою теоретичних концепцій стали основоположні документи: Декларація про державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України. Вони стали фундаментом для створення теоретичної і політико-правової основи зовнішньополітичної концепції України. Тож з розпадом біполярної системи міжнародних відносин Україна зосереджує свої зусилля на забезпеченні особистої участі у загальноєвропейському процесі та в європейських структурах.

Метою статті є політологічний аналіз державної політики України у контексті її європейської інтеграції після розпаду біполярної системи міжнародних відносин 1991 року до сьогодні з основним акцентом на

сучасному етапі розвитку відносин України з ЄС – після Революції Гідності 2014 року.

Важливим етапом у відносинах України з ЄС стало прийняття Постанови Верховної Ради України 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики» [1], де вперше була сформульована позиція держави щодо ЄС. У ній висувалася перспективна мета: членство України в Європейському Союзі. Але державні інститути України пізніше за інші країни Центральної та Східної Європи і Балтії визначили курс на вступ до ЄС, що зумовило більш складний процес визнання України Європейським Союзом та його інертність у прийнятті рішень щодо неї. У цьому документі підкреслювався пріоритет європейського вектора зовнішньої політики, де вперше була сформульована позиція держави щодо ЄС [2].

Наступним важливим етапом стало підписання 14 червня 1994 року в Люксембурзі Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною та ЄС. Україна була першою державою з усіх країн СНД, яка уклала таку угоду з ЄС. Угода була ратифікована Верховною Радою у листопаді того ж року, але стала діяти лише 1998 року після її ратифікації в усіх країнах-членах ЄС. Угода про партнерство та співробітництво стала базовим документом, який визначив правовий механізм двостороннього співробітництва України та ЄС. Вона було розраховане на 10 років з наступною автоматичною пролонгацією, якщо не буде денонсована однією зі сторін [3, с. 199].

В Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС були відзначені основні цілі та перспективи співробітництва:

- забезпечення політичного діалогу між двома сторонами;
- сприяння торгівлі та інвестиціям, а також розвиток гармонійних економічних відносин;
- створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного і культурного співробітництва;
- підтримка зусиль України щодо зміцнення демократії та завершення її переходу до ринкової економіки [4].

Хоча за статусом Угода про партнерство та співробітництво поступалася Європейським угодам про асоціацію, укладеними з країнами Центрально-Східної Європи та Балтії, її підписання позитивно вплинуло на розвиток співпраці України з ЄС, певною мірою сприяло демократизації суспільно-політичного життя і модернізації економіки України. З іншого боку, чотирирічний термін ратифікації Угоди про партнерство та співробітництво країнами Європейського Союзу, відсутність диференційованого підходу до співпраці з пострадянськими країнами, надання пріоритетності у першому десятилітті XXI століття східноєвропейській політиці відносин з Росією засвідчили про невизначеність позиції ЄС щодо України [5].

Загалом у середині 1990-х років українська еліта виступала за розширення співпраці з різними міжнародними структурами. Так, Україна прагнула встано-

вити міцні контакти з ЄС: 1996 року президент Л. Кучма у щорічній доповіді у Верховній Раді заявив, що «інтеграція до Європи – наш свідомий і стратегічний вибір» [6]. Офіційне проголошення європейської інтеграції пріоритетом державного розвитку України відбулось у червні 1998 року, коли Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції до Європейського Союзу [7].

Після Помаранчевої Революції та з приходом 2005 року до влади В. Ющенка акценти державної політики України були скориговані в бік поглиблення співпраці з ЄС, США і НАТО. Практичний зміст зовнішньої політики було скориговано в сторону конкретизації. З 2005 року Україна відмовляється від так званої багатовекторності, якої дотримувалася адміністрація Л. Кучми. Українська зовнішня політика стала носити чітко виражений прозахідний характер. Одним з підтверджень цього є той факт, що серед законопроектів, запропонованих Президентом України В. Ющенком, переважали документи, що стосуються європейської інтеграції та реалізації європейського проекту «ГУАМ» на пострадянському просторі [8].

2008 року виповнилося 10 років після ратифікації Угоди про партнерство та співробітництво України та ЄС. За цей час відносини України та Європейського Союзу істотно трансформувалися. Певною мірою відбулася зміна філософії розуміння владою європейської інтеграції, яка стала пріоритетом внутрішньої політики та інструментом реформ на Україні. Одночасно зовнішня політика України повинна була враховувати зміни у підходах західних країн до держав пострадянського простору.

Про неефективність і декларативність державної політики України щодо європейської інтеграції протягом першого десятиліття XXI століття говорить той факт, що ще у вересні 2000 року було прийнято конкретний план реалізації завдань щодо інтеграції України до ЄС. Цей план був окреслений у Посланні Президента України до Верховної Ради «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки», яке поставило перед Україною амбітну мету: створити реальні передумови для вступу до ЄС до 2011 року.

Однак, на жаль, реалізувати поставлені в Посланні Президента України завдання не вдалося. Згідно з Концептуальними засадами стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки, прийнятої у вересні 2000 року, Україна вже 2011 року повинна була створити реальні передумови для вступу в ЄС. Насправді, Україну відокремлюють від можливого членства до ЄС десятки років. Така ситуація наочно демонструє «успішність» європейської інтеграційної стратегії української влади протягом 2000-х років. Тому цей період можна розцінювати як провал державної політики у контексті євроінтеграції [9, с. 201].

На наступному етапі Україна готувалася до підписання нової посиленої угоди між Україною та ЄС

– Угоди про асоціацію. Угода про асоціацію – новий тип угод, базований на договорі, який повинен був замінити Угоду про партнерство та співробітництво і значно підвищити рівень відносин між ЄС та Україною. Ця угода встановлює більш міцні політичні відносини і посилює співпрацю у сфері міжнародної та безпекової політики, а також наближає законодавство і стандарти України до європейських норм, які є необхідними для введення глибокої і всеохопної зони вільної торгівлі. Угода про асоціацію передбачає більш широке співробітництво між ЄС та Україною в деяких інших важливих сферах – зокрема в енергетичній сфері [10, с. 202].

Через це зазначимо, що переговорний процес щодо укладення нової угоди між Україною та ЄС розпочався ще у березні 2007 року, а 9 вересня 2008-го на 12-му Саміті Україна – ЄС у Празі обидві сторони досягли політичної домовленості про укладення майбутньої угоди у форматі Угоди про асоціацію, яка будуватиметься на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Відповідно до домовленостей, досягнутих у ході Паризького саміту Україна – ЄС, 2009 року сторонами був розроблений та схвалений Порядок денний Угоди про асоціацію, який замінив План дій Україна – ЄС та поставив собі за мету слугувати орієнтиром для проведення реформ в Україні у процесі підготовки імплементації майбутньої Угоди про асоціацію [11].

Крім того, 7 травня 2009 року під час Празького саміту державами-членами Європейського Союзу та представниками Республіки Вірменія, Республіки Азербайджан, Республіки Білорусь, Грузії, Республіки Молдова та України було прийнято рішення про започаткування ініціативи Європейського Союзу «Східне партнерство», яке закріплене у Спільній декларації країн-учасниць за результатами зазначеного саміту.

Східне партнерство ґрунтується на взаємних інтересах і зобов'язаннях сторін, а також на принципах загальної участі й відповідальності, прозорості в існуючих двосторонніх договірних відносинах. Співробітництво у рамках Східного партнерства здійснюється відповідно до принципів міжнародного права й основних цінностей, зокрема до таких як демократія, верховенство права, повага до прав людини та її основних свобод, ринкова економіка, сталий розвиток і належне державне управління. Основною метою Східного партнерства є створення необхідних умов для прискорення процесу політичного об'єднання й подальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і зацікавленими країнами-партнерами. З цієї метою в рамках Східного партнерства здійснюється надання підтримки політичним і соціально-економічним реформам у країнах-партнерах, сприяючи їхньому зближенню з Європейським Союзом [12].

На 15-му Саміті Україна – ЄС в Києві 19 грудня 2011 року переговори по майбутній Угоді про асоціацію завершилися, а 30 березня 2012-го текст майбутньої Угоди був парафований главами перемовних команд України та Європейського Союзу. Політичну

частину Угоди про асоціацію було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину – 27 червня 2014-го. 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. З 1 листопада 2014-го здійснювалося її тимчасове застосування. Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності 1 вересня 2017 року. Угода про асоціацію – міжнародно-правовий документ, який на договірно-правовому рівні закріплює перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції [12].

В цьому контексті необхідно зазначити, що переговорний процес був важким та досить тривалим. Так, протягом 2007 – 2012 років відбувся 21 раунд переговорів щодо Угоди про асоціацію та 18 раундів переговорів щодо розділу Угоди про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Угода стала масштабнішою порівняно з аналогічними угодами, що раніше були укладені ЄС з іншими країнами Центральної та Східної Європи. 1 вересня 2017 року Угода про асоціацію набула чинності повним обсягом. Важливим у межах підготовки та виконання угоди про асоціацію між Україною та ЄС виявилось створення Ради асоціації для здійснення контролю та моніторингу застосування і виконання Угоди. Також у рамках Ради асоціації на рівні міністрів відбувається регулярний діалог з питань політики. Крім того Рада періодично переглядає функціонування Угоди відповідно до її цілей [12].

Найпомітнішими результатами імплементації Угоди про Асоціацію стали зміни в торгівлі України та ЄС. Експорт до ЄС досяг рекордних обсягів. Торговельні ж відносини з РФ, які становили 2010 року 26 % експорту і 37 % імпорту України, опустилися до 7,8 % і 14,2 % 2019 року [13]. В контексті збройної агресії РФ проти України, анексії Криму ЄС твердо зайняв сторону України і всіляко підтримував нашу державу. Глави держав прийняли 7 березня 2014 року заяву, положення якої залишились актуальними і фактично незмінними до сьогодні [14]. У заяві декларувалися підтримка суверенітету і територіальної цілісності України, допомога у фінансовій стабілізації та економічному розвитку, реформуванні суспільства і держави. ЄС та європейські фінансові інститути виділили 14 млрд євро у вигляді грантів і позик [15].

У грудні 2017-го Європейська комісія затвердила новий документ про допомогу Україні на 2018 – 2020 роки. У лютому 2018 року портфель проектів ЄС в Україні був переглянутий і доведений до 236 одиниць на загальну суму 429 млн євро. Україна ще 2005 року ввела безвізовий режим для громадян країн-членів ЄС. У листопаді 2016-го і ЄС дає згоду на безвізовий режим з Україною [16]. 6 квітня 2017 року Європейський парламент проголосував за безвізовий режим з Україною. 17 травня 2017-го відбулася церемонія підписання відповідного акта, а 11 червня 2017 року новий порядок

набрав чинності. Громадяни України відтоді зробили 42,6 млн поїздок до країн ЄС. Найпопулярнішим напрямком була Польща, яка дозволила і тимчасове працевлаштування для громадян України [17].

Процес зближення України та ЄС прискорився, зв'язки зміцнилися – і в економічній, і в політичній, і в правовій областях відбулися зміни, які, на нашу думку, вже зробили процес незворотнім. Він ще більше наблизився до переходу в процес набуття членства. Звичайно, інтеграція такої великої і складної країни як Україна є важкою, але досвід навіть цих кризових років довів, що державна політика щодо європейської інтеграції може бути ефективною. В цьому контексті відомий американський дослідник та політик Зб. Бжезинський зазначав: «Якщо Україна досягне успіху (на шляху до європейської інтеграції), єдиною перспективою Росії буде змиритися з цією реальністю і, як підсумок, самій стати частиною Європи» [18]. Що, зі свого боку, змінило б загальну політичну конфігурацію нового світу і потенційну роль в ньому світу «старого» – Європи [19, с. 30].

В другому десятиріччі XXI століття європейська інтеграція наразі набуває в Україні якісно нового змісту – з декларативного зовнішньополітичного курсу вона поступово перетворюється на комплексну внутрішню політику реформ. На цьому етапі надзвичайної важливості набуває громадська думка щодо євроінтеграції, адже саме рівень підтримки певного інтеграційного вектора є невід'ємним компонентом успішної політики євроінтеграції та європеїзації суспільства загалом.

Підтримка європейського вектора інтеграції стала домінувати в українському суспільстві з кінця 2011-го. Саме тоді відбулася зміна співвідношення між прихильниками ЄС, Митного союзу та неприєднанням до жодного з них на користь прибічників європейської інтеграції. Характерно, що збільшення підтримки членства у ЄС почалося у той період, коли відбувалося згортання євроінтеграційного курсу. Відносини між Україною та ЄС увійшли в період політичної стагнації і кризи. Декларації про пріоритетність європейського напрямку та офіційне закріплення цієї ідеї у Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» 2010 року супроводжувалися монополізацією влади в Україні, посиленням авторитарних тенденцій. На згортання європейської інтеграційної політики суспільство відреагувало підвищенням підтримки цього курсу. Втім, проблемою залишалося те, що цю підтримку виказувала не абсолютна, а відносна більшість українців. Саме тому 2013-го, коли Угода про асоціацію була однією з головних тем публічної дискусії, співвідношення між прихильниками ЄС і Митного союзу залишалося приблизно таким же, як і наприкінці 2011 року. Так, вступ України до ЄС підтримали 42 % українців, а приєднання до Митного союзу – 31 %, ще 13,5 % вважали, що не варто приєднуватися до жодного із цих об'єднань. 14 % українців взагалі не могли чітко визначитися зі своєю позицією щодо інтеграційних пріоритетів перспективи [20].

Збігнев Бжезинський

Другий переламний етап розпочався наприкінці 2013-го. «Спусковим гачком», який спричинив зміни у громадській думці щодо інтеграційних орієнтирів населення, можна вважати відмову президента В. Януковича та його команди підписувати Угоду про асоціацію у м. Вільнюс і початок Майдану. Згодом ця тенденція до збільшення привабливості європейського шляху була підкріплена переростанням протестних подій у Революцію Гідності, агресією з боку Російської Федерації та анексією Криму. Визначальним у новій хвилі змін суспільних настроїв було не тільки зростання підтримки європейської інтеграції, але і різке зменшення інтеграційної привабливості Митного союзу для колишніх прихильників об'єднання. У березні 2014-го кількість прихильників ЄС стала вищою лише на 3 % порівняно з 2013 роком. Частка прибічників вступу до Митного союзу зменшилася на 9 % – до 22 %. На 6 % збільшилася частка тих, хто вважав, що Україні не варто приєднуватися до жодного із цих об'єднань. Опитування у травні 2014-го зафіксувало подальше зростання підтримки європейського вектора до 50,5 %. Так, ситуація з підтримкою ідеї членства у Митному союзі змінилася порівняно з 2009 роком кардинально. Якщо наприкінці 2009-го 58 % українців підтримували ідею приєднання до Митного союзу, то на сьогодні вже 61 % українців проти такої перспективи [20].

Отже, у другому десятилітті XXI століття констатуємо зміни у суспільній свідомості українців, які віддали перевагу європейській інтеграції. У цьому контексті цікавою є позиція мешканців ЄС – наскільки вони готові бачити Україну в його складі.

Так, одна з українських дослідницьких служб провела в Німеччині, Франції, Італії та Польщі соціологічне дослідження з метою з'ясувати, як жителі цих країн ставляться до вступу України до ЄС і НАТО. Слід зазначити, що сучасна Україна в очах європейців все менше асоціюється з Росією і війною, а все більше з економікою. Вони знають про аграрний потенціал країни і навіть чули про великі перспективи України на газовій карті Європи [21].

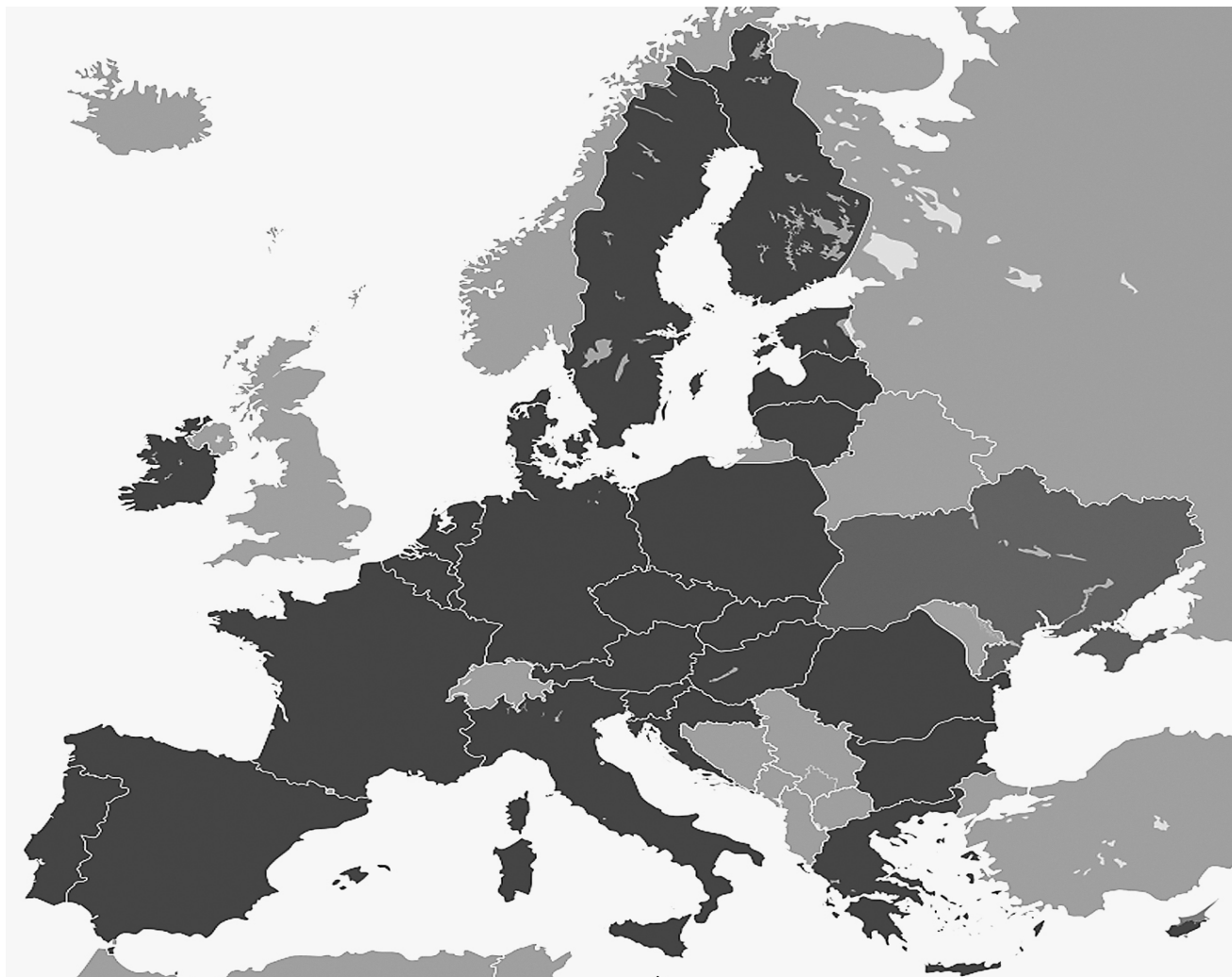
За останні роки європейці переосмислили можливе майбутнє України в ЄС. Масштабне дослідження показало, що вже більше половини жителів провідних країн Європи – Німеччини, Франції, Італії та Польщі – готові бачити Україну частиною ЄС. Подібної лояльності з боку європейців Україна ще не спостерігала. Коли Верховна Рада в лютому 2019 року закріпила в тексті Конституції курс України на ЄС і НАТО, багато українців та європейців сприйняли це за мрію, яку складно реалізувати в найближчій перспективі. Офіційні представники Європейського Союзу на питання про членство України в співдружності континентальних країн відповідали і відповідають, що ЄС відкритий до розширення. Однак для набуття членства в ЄС Україні необхідно виконати чимало умов: забезпечення верховенства права, від-

повідності законодавства та інших критеріїв – як, наприклад, макроекономічна стабільність [21].

Однак є й чимало європейців, для яких Україна вже готова до того, щоб стати частиною Європейського Союзу. На це вказують дані опитування, проведеного в кінці вересня 2020-го київським експертним центром «Нова Європа». За даними цього дослідження, що охопило чотири тисячі респондентів, 55 % жителів провідних країн Євросоюзу – Німеччини, Франції, Італії та Польщі – позитивно ставляться до прийняття України до ЄС. Підтримка вступу Києва до НАТО трохи менша, але все-одно досить суттєва – 38 %. За таких обставин, 10 років тому, ідею зробити українців частиною континентальної сім'ї підтримували у півтора рази менше європейців ніж зараз – 37 %. Тренд останніх п'яти років показує, що Україну в Європейському Союзі все більше сприймають як його частину. Однак країни ЄС очікують переломних змін у країні для отримання нею статусу країни-члена ЄС [21].

Найважливішим етапом в реалізації державної політики України в контексті її європейської інтеграції стало закріплення курсу на євроінтеграцію в Конституції України 7 лютого 2019 року.

На сучасному етапі державної політики щодо європейської інтеграції України можна виділити

ухвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018 – 2021 роки. Основною метою Стратегії є утвердження в українському суспільстві свідомої підтримки членства України в Європейському Союзі, інтеграції до європейського, економічного, культурного та політичного простору та здійснення процесу внутрішніх реформ і перетворень у бік більш вільного, справедливого, демократичного, успішного і прозорого суспільства. Стратегія визначає комунікаційні цілі та цільову аудиторію. Передбачається, що реалізація Стратегії здійснюватиметься спільними зусиллями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та бізнесу [22].

6 жовтня 2020-го у Брюсселі пройшов 22-й Саміт Україна – Європейський Союз. За його підсумками ЄС пообіцяв Президенту України В. Зеленському нові кредити, а мови про скасування безвізового режиму, про що багато говорилося напередодні, взагалі не було. Однак у заяві за підсумками Саміту були розставлені крапки над «і»: безвізовий режим залишається і після карантинних заходів знову запрацює. У підсумковій декларації даний пункт звучить так: «Ми вітали продовження успішного запровадження безвізового режиму для громадян України. Ми підкреслили важливість продовження виконання критеріїв лібералізації візового режиму і прискорення відповідних реформ. Ми з нетерпінням очікуємо відновлення нормальних можливостей пересування для наших громадян, як тільки дозволять епідеміологічні умови». У той же час Україна взяла на себе зобов'язання провести судову реформу. Ще одна болюча тема в стосунках України з ЄС і США: прагнення Заходу зберегти контроль над антикорупційною вертикаллю «НАБУ – САП – Вищий антикорупційний суд». Конституційна криза, яка виникла 2020 року, також сприяла погіршенню відносин між ЄС та Україною [23].

Однією з головних новин 22-го Саміту Україна – Європейський Союз виявилася принципова згода ЄС на оновлення Угоди про асоціацію з Україною. Сфери для цього обрано такі: цифровий ринок, захист навколишнього середовища, боротьба зі змінами клімату згідно з політикою «Green Deal» – програмою Європейської комісії щодо переходу до кліматично-нейтральної Європи до 2050 року, а також фінансове співробітництво [23]. Вважається, що Україна має шанс на просування угоди «про відкрите небо» і «промисловий безвіз» 2021 року – для українських дипломатів це реальний виклик і важлива мета [24].

Загалом Євросоюз конструктивно ставиться до пропозицій України щодо оновлення Угоди про асоціацію. Його положення можуть бути конкретизовані вже найближчим часом. На думку торговельного представника України в ЄС Т. Качки, подальший порядок денний відносин України з ЄС на наступні кілька років може формуватися протягом ще трьох зустрічей на високому рівні, зокрема на Раді асо-

ціації Україна – ЄС. Першими кроками щодо перегляду угоди про асоціацію Т. Качка бачить схвалення додатку до угоди з енергетики у сфері газовій та електроенергії, а також домовленість щодо експорту м'яса птиці. Надалі, на його думку, взаємну торгівлю може стимулювати перехід української митниці на норми ЄС, скасування обмежень у сфері автотранспорту та укладання Угоди про оцінку відповідності й прийнятності промислових товарів (АСАА). Це дозволить Україні торгувати промисловою продукцією з ЄС на тих же умовах, на яких країни Європейського Союзу торгують між собою. Йдеться про так званий «промисловий безвіз» [25].

В цьому контексті зазначимо, що на сьогодні Україна, хоч й із запізненням, але виконує кроки та зобов'язання щодо подальшої інтеграції до європейських інституцій. Тож прогнозується прийняття низки політичних рішень ЄС про інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС у відповідних секторах, як це передбачено Угодою про асоціацію. Першим таким очікуваним рішенням стало укладання, як зазначалося вище, Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів (АСАА), а також отримання Довідки щодо її укладення (Agreements on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Goods, Угода АСАА, «Промисловий безвіз»). З цього приводу зазначимо, що метою укладення Угоди АСАА є: відкриття доступу промислової продукції на ринки України та країн ЄС на основі взаємного визнання результатів робіт з оцінки відповідності на цю продукцію. Пріоритетні сектори промислової продукції для укладення Угоди АСАА: низьковольтне електричне обладнання, електромагнітна сумісність обладнання, машини [26].

Як попередні висновки відносно десятирічної Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом варто відзначити, що за перші п'ять років її дії Угоду виконано на 41,6 %. Такими є результати звіту «Українського центру європейської політики», оприлюдненого за підсумками експертного дослідження, проведення якого підтримало київське представництво німецького фонду імені Конрада Аденауера (Konrad – Adenauer – Stiftung). Звіт був представлений напередодні нової фази переговорів України з ЄС про перегляд угоди і формування порядку денного двосторонніх відносин на наступні кілька років [25].

Однак, згідно зі звітом «Українського центру європейської політики», прогрес спостерігається далеко не за всіма напрямками. Він украй незначний у виконанні 12,3 % положень угоди про асоціацію. Відставання спостерігається в сільському господарстві, митній сфері, у захисті інтелектуальної власності, освіті, в галузі транспорту, статистики та в авіаційній галузі. Найбільшого прогресу досягнуто там, де немає необхідності фінансування реформ з державного бюджету. Серед інших факторів стримування європейської інтеграції виділяється відсутність діалогу держави з бізнесом, дефіцит в органах влади

експертів з європейського права, а також часта зміна пріоритетів у діяльності владних інститутів [25]

Тож можемо зробити висновок про те, що з початку незалежності України реальна імплементація державної політики, спрямованої на європейську інтеграцію України, активізувалася після Революції Гідності. Високий рівень суспільної підтримки європейської інтеграції свідчить про те, наскільки істотно ситуація в Україні змінилася порівняно з попередніми періодами її розвитку. Такі події як Євромайдан, російська анексія Криму, війна, розв'язана Москвою на Донбасі, та санкції з боку західних країн проти Російської Федерації змусили Україну відійти від своєї колишньої багатовекторної зовнішньої політики балансування між Заходом і Кремлем. Сьогодні співпраця України з ЄС розвивається за всіма основними пріоритетними напрямками, які охоплюють економічну, політичну, соціальну і військову галузі. Курс на європейську інтеграцію впливає із самої природи державної незалежності України, її прагнення стати невід'ємною складовою частиною Європи. Європейський вибір – це рух України до реальної демократії, інформаційного суспільства, соціально орієнтованої ринкової економіки, яка базується на верховенстві права та забезпеченні прав і свобод людини.

Однак доводиться констатувати, що поглиблення зв'язків з Європейським Союзом не принесло із собою ні перспектив членства, ні великомасштабної фінансової допомоги, яку раніше отримали інші нові члени союзу. Державна політика щодо європейської інтеграції має амбітні цілі, спрямовані на приєднання до Шенгенської зони ЄС, Митного союзу з ЄС, Енергетичного союзу, Єдиного цифрового ринку і з часом до самого Європейського Союзу. Реалізація європейської інтеграційної стратегії є надзвичайно складним завданням і вимагає від України великої напруги з метою перебудови внутрішньоукраїнської, загальнодержавної структури за стандартами ЄС. Через це головна увага у процесі набуття Україною членства в ЄС має бути зосереджена не на формалізації європейського статусу України, а на досягненні стандартів, критеріїв і рівня розвитку країн ЄС.

Борис ГУМЕНЮК,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління та
міжнародних відносин Національного педагогічного
університету імені Михайла Драгоманова*

Список використаних джерел:

1. Про Основні напрями зовнішньої політики України. *Постанова Верховної Ради України*. 2 липня 1993. URL: <https://www.rada.gov.ua/ru/news/Novosti/Soobshcheniya/page/ru/news/Novosti/Soobshcheniya/31271.html>
2. Усова Л. Внешняя политика Украины: между внеблочностью и евроатлантической интеграцией // *Власть*. 2011. №7. С. 156 – 158
3. Международные отношения и внешняя политика Украины / коллектив авторов; под общ. ред. О. И. Пошедина. Київ: НУОУ, 2013. 372 с. http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/1639/1/1557_IR.PDF
4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами. *Верховна Рада України*. 14.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text
5. Жильцов С. С. Эволюция внешней политики Украины: современный этап (1991 – 2013 гг.). *Научный вестник Дипломатической академии Украины*. 2013. Вып. 20(2). С. 13 – 23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2013_20%282%29_5
6. Василенко В. День. 1 вересня 2011. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/nota-bene/sud-idet>
7. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України. *Верховна Рада України*. 07.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>
8. Трутенко А.А. Институт президентства во внешнеполитическом механизме Украины. *Теория и практика общественного развития*. 2013. №9. С. 251 – 254.
9. Международные отношения и внешняя политика Украины / коллектив авторов; под общ. ред. О. И. Пошедина. Київ: НУОУ, 2013. 372 с.
10. Історія становлення відносин Україна – ЄС. *Міністерство Юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es>
11. Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018 – 2021 роки. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/strategiya-komunikatsii-u-sferi-evropeyskoi-integratsii-na-2018-2021-roki>
12. Госкомстат. *IMF group Ukraine*. 15 февраля 2019. URL: <https://biz.nv.ua/experts/o-torgovle-ukrainy-s-rossiei50006393.html>
13. Statement of the Heads of State or Government on Ukraine. *European Union An official website*. March 7, 2014. URL: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_07_01_en.htm
14. Facts and Figures about EU-Ukraine Relations. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/eap_factsheet_ukraine.pdf
15. Госкомстат. *IMF group Ukraine*. URL: <https://biz.nv.ua/experts/o-torgovle-ukrainy-s-rossiei50006393.html>
16. Germany and France endorse multi-speed Europe. *Euobserver*. 2017, March 3. URL: <https://euobserver.com/institutional/137080>
17. Збігнев Бжезинський: Россия превратится в разоренного сателлита Китая / *Glav Post: интернет-изд.* 27 декабря 2014 URL: <http://glavpost.com/post/20oct2014/opinion/3084-zbignev-bzhezinskiy-rossiya-prevratitsya-v-razorenogo-satelлита-kitaya.html>
18. Мироненко В. Украина и ЕС: о некоторых аспектах украинской евроинтеграции в 2014 – 2019 гг. *Современная Европа*, 2019, №5, с. 23 – 34
19. Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства. Київ: Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва», 2014. URL: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1407765948_3132.pdf
20. Бердинских К. Верстюк И. Свои для Европы. Масштабное исследование показало, что большинство европейцев уже готовы видеть Украину в ЕС. *Новое Время*, № 45. 4 декабря 2020. <https://nv.ua/world/geopolitics/ukraina-v-es-masshtabnoe-issledovanie-pokazalo-chto-evropeytsy-za-chlenstvo-novosti-ukrainy-50127919.html>
21. Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018 – 2021 роки. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/strategiya-komunikatsii-u-sferi-evropeyskoi-integratsii-na-2018-2021-roki>
22. Рафальский Д. Чем закончился саммит Украина – ЕС и отбегут ли безвиз. *Страна*. 7 октября 2020. URL: <https://strana.ua/articles/analysis/293813-bezviz-poka-ostaetsja-itohi-sammita-ukraina-es.html>
23. Магда Е. Оставили на третий год. *Корреспондент*. 16.12.2020. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/4306911/>
24. Савицкий Р. Соглашению об ассоциации Украины с ЕС мешают частая смена приоритетов. *Deutsche Welle*. 16.07.2020. URL: <https://www.dw.com/ru>
25. Довідка щодо укладення Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції (Agreements on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Goods, Угода АСАА, «Промисловий безвіз»). *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*. 22.01.2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&id=5b5a922a404043b2b45932b2f3ec4a16&title=DovidkaSchodoUkladenniaUgodiProOtsinkuVidpovidnostiTaPriiniatnistPromislovoiProduktiiAgreementsOConformityAssessmentAndAcceptanceOfIndustrialGoodsUgodaAsaapromisloviiBezviz>

МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: РЕЗУЛЬТАТИ ТА ВИКЛИКИ

Системні трансформації енергозабезпечення, що проявляються у формуванні новітніх складових енергетичних балансів країн, диверсифікації джерел енергетичних ресурсів, формуванні нових ринків та розбудові інфраструктури транспортування, свідчать не лише про перехід енергетичного базису суспільств на вищий рівень розвитку, а й породжують нові виклики та несуть із собою загрози, які позначаються на соціальних, політичних, правових, культурних відносинах на національному і міжнародному рівні.

В силу природної обмеженості енергетичних ресурсів, стрімкого зростання попиту на них та високої прибутковості енергетичного бізнесу за останнє десятиліття посилюються процеси монополізації глобального енергетичного ринку. Його головними суб'єктами давно вже стали найбільші ТНК, котрі завдяки нарощуванню капіталізації, системній диверсифікації фінансово-господарської діяльності, реалізації масштабних інноваційно-інвестиційних проєктів в енергетичній сфері, а також злиттям і поглинанням сконцентрували у своїх руках колосальні активи, матеріально-сировинний ресурс, а також передові технології видобування і перероблення енергетичної сировини, що забезпечує

їм вирішальний вплив на ціноутворення у цій сфері, на глобальну і національні енергетичні політики. Проте більш загрозливою тенденцією останніми роками стає те, що до міжнародної конкуренції в енергетичній сфері долучились уряди країн, які перетворили енергетичний сектор економіки в знаряддя експансіоністської політики. Саме тому колективна регіональна і національна енергетична безпека стає наріжною вимогою сучасного економічного і політичного розвитку.

Саме у руслі цих тенденцій останніми роками суттєво змінюється енергетичний сектор Європи. Насамперед – це радикальні зміни, які відбулися в енергетичному балансі європейських країн: різко зменшилося використання вугілля для виробництва електроенергії; виводяться з експлуатації сектори атомної енергетики в багатьох європейських країнах; і, звичайно, відбувається суттєве якісне і кількісне зростання та використання відновлюваних джерел енергії – переважно вітрової та сонячної генерації. Також важливо згадати про разючий прогрес у галузі так званої «сланцевої революції», яка розпочалась у США та яка має всі шанси поширитися на європейський континент, а також про вдосконалення технологій та ефективності транспор-

тування скрапленого газу. Все це, разом зі значними глобальними змінами в структурі споживання енергії, вимагає серйозного перегляду європейської стратегії енергетичної безпеки – особливо перегляду підходів до організації транспортування енергетичних ресурсів.

Слід зазначити, що ЄС уже відреагував на ці виклики – там оперативно опрацювали і прийняли Третій енергетичний пакет та відповідні нормативні документи, які враховують ці нові тенденції та, можна сподіватися, допоможуть європейському енергетичному сектору залишатися захищеним, ефективним і конкурентоспроможним. Проте все ще актуальною залишається небезпека, пов'язана з монополізацією транзитних шляхів постачання енергоресурсів до Європи – насамперед газу: існує реальна загроза на шляху досягнення економічної ефективності (зниження витрат) потрапити до економічної та політичної залежності від провідних гравців на ринку енергоресурсів – як ТНК, так і країн.

У контексті формування засад енергетичної безпеки Європи слід звернути увагу на роль України, що посідає важливе місце в європейській енергетичній системі – у виробництві та постачанні енергоресурсів. Передусім слід зважати на ту обставину, що Україна володіє одним з найбільших та диверсифікованих енергетичних секторів Європи з величезним транзитним потенціалом, довкола якого розгортаються важливі події міжнародного значення і прямо стосуються не лише України, а й Європи. Тому проблема європейської енергетичної безпеки прямо та об'єктивно пов'язана із сучасною ситуацією, яка склалася в українському енергетичному секторі, а пошук шляхів її вирішення є спільним завданням.

Основні тенденції трансформації енергетичного сектору України також цікаві для Європи з погляду адаптивності правил і конвергентності енергетичних секторів географічних сусідів та економічних партнерів, оскільки від цього залежить стійкість і безтурбулентність регіональної енергосистеми. Реформування енергетичного сектору в Україні може як позитивно, так і негативно вплинути на ситуацію з енергетичною безпекою в Європі. А цей сектор саме зараз має фазу дуже радикальних змін, і на них впливають не лише сучасні світові енергетичні тенденції, а й, значною мірою, геополітика та протистояння, які нині знаходяться у стадії загострення.

Анексія Криму та військовий конфлікт на Сході України, а також попередні «газові війни» між Росією та Україною 2006 та 2009 років кардинально вплинули на життя українського народу, на економічне середо-

вище в країні, а надзвичайна напруженість ситуації обумовлює необхідність термінової розробки нової української енергетичної стратегії, яка б ураховувала як національні економічні та політичні інтереси, так й інтереси європейських сусідів.

Слід зазначити, що Європа усвідомлює загрозу, яка породжується цими обставинами, і саме трагічні події в Україні значною мірою підштовхнули Єврокомісію до оперативного реагування і зумовили перегляд усієї концепції енергетичної безпеки європейського континенту, прискорили прийняття Третього енергетичного пакету та застосування деяких інших відповідних застережних заходів.

Звертаючись до характеристики можливостей України та її важливості для розвитку європейського енергетичного сектору і забезпечення європейської енергетичної безпеки, слід зазначити, що зараз Україна має один з найбільших у регіоні електроенергетичний і нафтогазовий потенціал. Так, до електричного сектору належить загальна встановлена потужність понад 52 000 МВт, яка забезпечується 14-ма тепловими електростанціями (переважна більшість енергоблоків використовують вугілля), чотирма атомними електростанціями з 15-ма реакторами типу ВВЕР, восьмима гідроелектростанціями та двома насосними акумуляторними ГЕС. Альтернативне виробництво енергії представлене переважно сонячними та вітрогенераторними установками загальною потужністю 2 200 МВт. Найбільшу роль у виробництві електроенергії відіграє атомний сектор, який становить трохи більше ніж чверть встановлених потужностей, але виробляє більше ніж 57 % загальної продукції, що забезпечує стійкість і стабільність сектору виробництва електроенергії та безперебійність її постачання споживачам. Саме тому Україна не розглядає питання закриття своїх атомних станцій найближчими 20 – 30 років і забезпечує відповідні заходи для продовження життєвого циклу своїх ядерних блоків (див.: Таблиця 1).

Україна також володіє розгалуженою системою електромереж, серед яких – високовольтні електромережі (220 – 750 кВ) сягають 22 500 км, розподільчі мережі (110 кВ і менше) – 836 тис. км.

У руслі сучасних тенденцій Україна переживає стрімке нарощування встановлених потужностей відновлюваних джерел та їхньої частки у загальному обсязі виробництва – особливо у секторі виробництва сонячної енергії. Так, 2019 року зростання виробництва сонячної енергії в Україні складало близько 300 % за рекордного

Таблиця 1.

Виробництво електроенергії в Україні за секторами

Сектори виробництва	Встановлена потужність	% від потужності	% від виробництва електроенергії 2018 року
Теплова (14 TPS)	30.4 GW	58.0 %	32.4 %
Ядерна (4 NPS)	13.8 GW	26.3 %	57.0 %
Гідроенергетика (10 HPS and HPSS)	6.1 GW	11.6 %	8.7 %
Відновлювані джерела енергії (вітру та сонця)	2.2 GW	4.0 %	1.9 %

обсягу іноземних та вітчизняних інвестицій – розміром 3,7 млрд євро, внаслідок чого частка сонячних і вітрових електростанцій у загальній встановленій потужності збільшена до 8 %. Основним стимулом для швидкого зростання відновлюваних джерел енергії в Україні був рівень місцевих зелених тарифів, які для виробництва сонячної енергії були у вісім разів вищими ніж у США та у два рази вищими ніж у Німеччині, що поєднувалось з дуже сприятливою нормативно-правовою базою для розвитку нових сонячних електростанцій.

Слід зазначити, що така політика сприяла отриманню високих результатів у розвитку відновлюваної енергетики та, водночас, негативно позначилася на тарифах для вітчизняних споживачів і, відповідно, на конкурентоздатності вітчизняних виробників. Фактично Україна реалізовувала цю політику в умовах, коли виклики для української енергетики ставали все загрозливішими.

Зокрема, серед таких викликів основними є моральне та фізичне старіння енергетичних потужностей. Слід зважати на те, що більшість сучасних українських теплових електростанцій були збудовані наприкінці 70-х років минулого століття, життєвий цикл більшості ядерних блоків уже закінчився або закінчиться найближчими роками. Крім того, атомні блоки, що до останнього часу були повністю залежними від поставок російського палива (зараз на кількох блоках використовуються ядерне паливо від Westinghouse), морально старішають, несучи собою загрозу екології всієї Європи. Все це разом стає серйозною перешкодою на шляху подальшого розвитку продукуючих секторів. Загалом основні проблеми, з якими на даний момент стикається український електроенергетичний сектор у контексті досягнення мети – інтеграції до Європи, не обмежуються моральним та фізичним старінням виробництва – перед ним стоїть ціла низка інших реформаторських завдань, які потребують нагального вирішення і, зрозуміло, фінансового забезпечення цих процесів.

У секторі електроенергетики залишаються актуальними завдання:

- подальших змін в енергогенеруючій «суміші» шляхом радикального збільшення частки відновлюваних джерел енергії;
- поліпшення технічних умов теплових енергоблоків (серйозне оновлення відповідно до суворих екологічних вимог);
- подовження життєвого циклу атомних енергоблоків відповідно до чітких правил МАГАТЕ;

- диверсифікація поставок ядерного палива (розумна суміш російських ТВЕЛів та ядерних стрижнів від Westinghouse, можливе будівництво заводу з виробництва атомного палива з Westinghouse).

Для вирішення цих питань разом з проблемою термінового розвитку потужностей генерації, разом з маневровими потужностями для компенсації волатильності виробництва відновлюваних джерел енергії Україні, потрібні значні інвестиції до електроенергетики.

У газовому секторі Україна має другу за величиною після російської газотранспортну систему (ГТС), до якої належить майже 40 тис. км трубопроводів із загальною пропускною спроможністю 290 млрд кубометрів газу та вихідним потенціалом у майже 180 млрд кубометрів, зокрема – 145 млрд кубометрів для Європи. Україна також має 13 підземних сховищ робочою потужністю на 32 млрд м³ та понад 270 тис. км розподільних газопроводів. Слід акцентувати увагу на тій обставині, що Україна є не лише транзитером, а й видобувником газу – за останні кілька років в Україні забезпечується стабільний рівень місцевого видобутку природного газу, який становить близько 21 млрд кубометрів (див.: Таблиця 2). З огляду на загальне зниження рівня споживання (здебільшого через погіршення економічних умов) на сьогодні покривається імпортом менше ніж 33 % загального попиту на газ в Україні. Тобто 10 років тому при майже однаковому рівні розвитку виробництва країна кардинально змінила ситуацію, адже раніше імпортний газ становив 70 % загального споживання. Важливо, що імпорт газу з Росії наразі припинено і здійснюється з Європи, що дає підстави стверджувати – Україна поборолала залежність від часто змінюваних правил постачання цього важливого енергоносія та ввійшла до спільного простору ціноутворення на газ з ЄС. Водночас можна також зробити висновок, що це не гарантує Україні стабільність, яка досягається шляхом диверсифікації джерел постачання, зважаючи на

Таблиця 2.

Баланс газу в Україні (2018, bcm)

Власний видобуток	21.0
Імпорт з ЄС	10.6
Підземні сховища газу	14.7
Загальне споживання,	32.3
зокрема:	
домогосподарства	10.6
промисловість	9.3
централізоване теплопостачання	4.8

залежність Європи від постачань газу з РФ. Слід звернути увагу, що основними споживачами газу в Україні є домогосподарства, промисловість та компанії теплопостачання, тож зростання цін на цей важливий енергоносіє впливає негативно на загальний стан української економіки та спричиняє послаблення міжнародного конкурентного потенціалу України – зростаючі ціни провокують, зі свого боку, зростання собівартості продукції українських споживачів-виробників, унеможливаючи їхній вихід на європейські ринки збуту.

В Україні також зменшується видобуток нафти: 2017 року її видобули трохи більше 2,0 млн тонн і переробили на двох нафтопереробних заводах, що ще залишились із семи колишніх існуючих. Ці два заводи забезпечили 40 % бензину та 12 % дизелю від загального попиту, що існує в країні. Необхідна решта продуктів нафтопереробки імпортується з Білорусі, Росії, Польщі та Литви. За таких обставин 2017 року через українську нафтову транзитну систему до Європи надійшло близько 14 млн тонн нафти – переважно російської. Можна з певністю стверджувати, що ринок нафти і нафтопродуктів в Україні занепадає, і країна стає залежною від розвитку нафтовидобувної і нафтопереробної промисловості інших країн – передусім російської. В інтересах Європи допомогти Україні розірвати цю залежність, надавши допомогу розвитку цієї гілки енергетичної галузі.

Водночас за останні роки Україна, тісно співпрацюючи з ЄС, зробила низку рішучих кроків у напрямку виконання вимог Європи (яка, звичайно, ретельно захищає свій економічний простір), трансформуючи свої енергетичні ринки та гармонізуючи національне законодавство і регуляторні акти з Європейським енергетичним законодавством. Зокрема це:

- набуття членства в Енергетичному Співтоваристві (2011 рік);
- прийняття третього енергетичного пакету ЄС (2012 рік);
- укладення Угоди про асоціацію (набрала чинності з вересня 2017 року; АА підписана в березні, ФТА+ – у червні 2014 року);
- прийняття закону про ринок газу (прийнятий у жовтні 2015 року);

- прийняття закону про ринок електроенергії (введений в дію у червні 2017 року, набрав чинності з липня 2019 року);
- анбандлінг Нафтогазу України та енергорозподільчих компаній;
- зусилля щодо приєднання до ENTSO-E (Угода про умови майбутньої інтеграції) та ENTSO-G (статус спостерігача);
- здійснення тарифних реформ;
- диверсифікація поставок газу.

Так, у лютому 2011 року наша країна приєдналася до Енергетичного Співтовариства – міжнародної організації, яка об'єднує Європейський Союз і країни Південно-Східної Європи та Чорноморського регіону, маючи намір: поширити правила та принципи внутрішнього енергетичного ринку ЄС на своїх членів на основі юридично оформлених зобов'язань; створити інтегрований енергетичний ринок із транскордонною торгівлею енергією; підвищити безпеку постачання; поліпшити екологічну ситуацію; розвинути конкуренцію на регіональному рівні та використати економію від масштабу.

Відповідно до зобов'язань, передбачених Угодою про Енергетичне співтовариство, Україна 2012 року прийняла Третій енергетичний пакет ЄС та ініціювала розробку і впровадження відповідних законодавчих актів. Ця діяльність була підтримана Угодою про асоціацію між ЄС, державами-членами ЄС та Україною, підписаною 2014 року, що набула чинності 2017-го. Ця Угода зобов'язала Україну внести до законодавчої бази щодо розвитку енергетичного сектору зміни, які, на погляд Європи, забезпечують створення ефективних, прозорих і конкурентоспроможних енергетичних ринків, що мають бути гармонізовані з відповідними ринками ЄС. Для досягнення цих цілей було прийнято два основні закони: про ринок газу та про ринок електроенергії, разом із певними правилами, необхідними для відокремлення нашої головної національної монополії – Нафтогазу України. Серйозні зусилля були докладені щодо приєднання до асоціації операторів транспортних систем в електроенергетичному та газовому секторах, де було досягнуто певних результатів – нещодавно Україна підписала Угоду про умови майбутньої інтеграції з ENTSO-E та отримала статус спостерігача в ENTSO-G. Проте, на жаль, там не передбачено заходів і реформ задля підвищення ефективності самого цього сектору, які б позитивно позначились на конкурентоспроможності національної економіки. Зокрема, під впливом ЄС була проведена рішуча, але дуже суперечлива тарифна реформа та зроблені кардинальні кроки у напрямку диверсифікації поставок газу. І хоча, як уже зазначалося, зміна постачальника газу поки що не забезпечила умов диверсифікації, але вивела постачання газу за межі ризикової зони.

Серед основних кроків у реформуванні українського газового сектору було прийнято закон про ринок газу. Цей закон передбачає відокремлення виробничих та збутових операцій компаній від їхніх передавальних мереж, незалежність національного регулятора та лібералізацію цін на газ. У рамках процесу відокремлення національної

газової монополії «Нафтогаз України» також було прийнято Положення КМУ про реформування «Укртрансгазу» (дочірньої компанії «Нафтогазу»). Положення передбачало перегрупування «Укртрансгазу» на дві незалежні акціонерні компанії, що експлуатують транзитні трубопроводи та підземні сховища. Ще одна проблема, яка мала бути вирішеною у контексті вимог Європи у процесі розмежування функцій – це приватизація «Укргазвидобування», великої державної компанії з видобутку газу, дочірньої компанії «Нафтогазу», відповідальної за понад 70 % вітчизняного виробництва газу. Так планувалося досягнення двоякої мети: Європа вирішує проблему конкурентної безпеки і стабільності власного енергетичного ринку, а Україна розвиває вітчизняну ринкову інфраструктуру, демонополізуючи ринок енергоносіїв.

У секторі електроенергетики 2017 року була прийнята нова редакція закону про ринок електроенергії. Закон передбачав запровадження ринку електроенергії відповідно до вимог Третього енергетичного пакету ЄС. Пріоритетною метою була заміна існуючої моделі ринку пулу на значно більш диверсифікований, до якого належать ринок на добу вперед, внутрішньодобовий ринок та балансувальний ринок, а також ринок прямих контрактів, що, відповідно, потребувало вдосконалення правової бази їхньої діяльності. Для повної реалізації цього закону необхідно прийняти понад 120 регуляторних актів. На даний момент Національна регуляторна комісія з питань енергетики вже прийняла частину з них, зокрема Правила щодо ринку на добу вперед, Правила про роздрібний ринок електричної енергії, а також Кодекс системи передачі, Кодекс комерційного обліку електричної енергії та інші.

3 липня 2019 року була офіційно представлена нова модель вітчизняного ринку електроенергії. Але низка помилок у концепції української моделі (не однакові правила для різних учасників ринку, існуючі перехресні субсидії від державних компаній домогосподарствам та по відновлюваним джерелам енергії) спричинили серйозні проблеми, разом з величезним зростанням суми заборгованості перед сонячними та вітровими електростанціями, з одного боку, та з надзвичайно важким фінансовим становищем Державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом», з іншого.

Однією з найбільш суперечливих реформ в енергетичному секторі України стала реформа тарифів, яка призвела до їхнього зростання (див.: Таблиця 3).

На підставі Меморандуму з МВФ уряд України 2015 року прийняв рішення про підвищення ціни на

природний газ для домогосподарств у сім разів: незважаючи на те, що понад 60 % споживаного в Україні газу виробляється всередині країни із собівартістю близько 1,0 тис. грн за 1,0 тис. м³, єдину ціну на газ в Україні встановлено на рівні паритету імпорту, який дорівнює 7 000 грн. Одночасно тарифи на електроенергію зросли для домогосподарств більше ніж у три рази. Також різко зросли тарифи на опалення, гарячу воду та інші комунальні послуги.

Зараз понад 40 % середнього доходу домогосподарства йде на оплату комунальних послуг. Але для багатьох пенсіонерів, особливо для тих, хто живе на селі, ці рахунки просто перевищують рівень їхніх пенсій. Така тарифна політика не тільки дуже негативно впливає на життя пересічних українців, але серйозно зменшує перспективи відновлення економіки нашої країни і погрожує нестабільністю соціально-економічної ситуації, що також є чинником турбулентності. Внаслідок уряду України був змушений виділити понад 70 млрд грн, або 8 % Державного бюджету, 2018 року на виплату субсидій домогосподарствам. Зараз більше ніж 60 % українських домогосподарств отримують субсидії на комунальні послуги, але цих субсидій недостатньо для оплати всіх рахунків. До кінця 2019 року світові ціни на газ стали значно нижчими, але для українських споживачів це зниження було значно меншим. З огляду на значне скорочення субсидій домогосподарствам на 2019 рік ситуація все ще залишається досить складною. Заборгованість українських споживачів лише за оплатою газу становить на сьогодні понад 40 млрд грн.

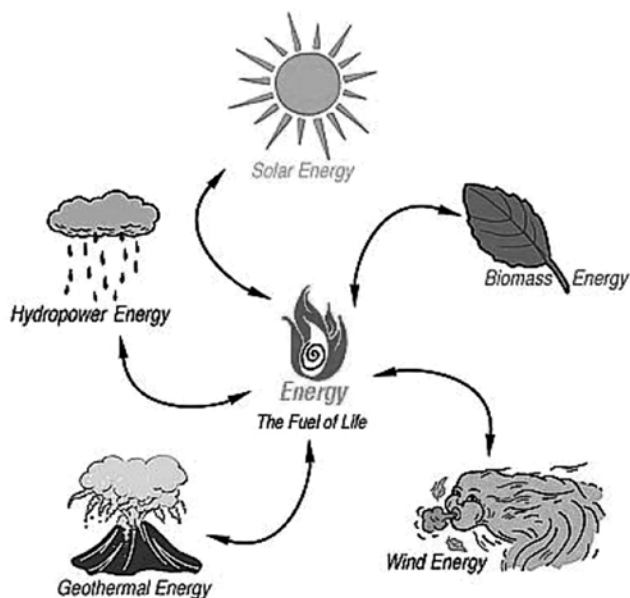
Після другої газової війни з Росією 2009 року, намагаючись подолати монопольне становище Росії у сфері постачання газу, Україна зробила певні кроки для вивчення можливості забезпечення поставок газу з інших джерел. Але з анексією Криму та військовим конфліктом на Сході України наша країна повністю переглянула концепцію поставок задля забезпечення енергетичної безпеки. Тому було прийнято рішення припинити закупівлю російського газу безпосередньо в Росії з 2019 року. Весь імпорт надходив з європейських газових хабів в Баумгартені та Дортмунді.

Звичайно, для України незалежність від РФ має свою вартість. Формула ціни на газ з Європи дорівнює спотовій ціні хабу NCG (NetConnect Germany) плюс вартість транспортування до кордону між Україною та ЄС, плюс премія торговцям газом, яка в середньому становить від 20 до 40 доларів США за 1,0 тис. м³, що позначається на його ціні в сторону підвищення, тобто

Таблиця 3.

Зростання тарифів в Україні

Тарифи	2013	2018	Зростання в...
Електроенергія (грн/кВт-год)	0.26 – 0.33	0.9 – 1.68	3.4 – 5 разів
Виплати за оренду житла (грн/м ²)	2.41	5.85	2.4 раза
Газ (грн/м ³)	0.93	8.55	9.2 раза
Опалення (грн/м ²)	2.91	32.91	11.3 раза
Гаряча вода (грн/м ³)	16	84	5.25 раза
Холодна вода (грн/м ³)	3.18	15.79	5 разів

газ обходиться набагато дорожче ніж прямі поставки з Газпрому. Але Україна йде на це, виходячи з двох міркувань: по-перше і найголовніше – Україна прагне убезпечити себе від політично вмотивованих поставок газу; по-друге, правила придбання газу в Європі є більш прозорими; по-третє, в контексті прагнень приєднання до ЄС Україна намагається увійти до стабільного ринку газу, який працює за цими правилами.

Паралельно з проблемою безпеки поставок газу до України є набагато більшими і складнішими для вирішення проблеми безпеки поставок газу до Європи, диверсифікації транзитних шляхів та визначення ролі нашої країни в цьому процесі. З початку 2000-х років Росія агресивно нав'язувала тезу про ненадійність України в схемах газопостачання, а Газпром активно просував проекти побудови нових трубопроводів, які обійдуть Україну з півночі та півдня. Стратегія Росії полягає в тому, щоб збудувати газопровідні потужності, які за своїм потенціалом перевищуватимуть обсяги попиту на газ у Європі, а отже, вилучатимуть Україну зі схем постачання. Так звані «газові війни» 2006-го та особливо 2009 року, незважаючи на прозору позицію України, не лише підготували до абсолютно виправданих рішень ЄС щодо забезпечення поставок газу шляхом розвитку мережі інтерконекторів та прийняття нових правил регулювання в рамках Третього енер-

Таблиця 3.

Диверсифікація постачання газу до України (млрд м³)

Постачання газу	Росія	Європа	В цілому
2012	33.0	–	33.0
2013	25.8	–	25.8
2014	14.5	5.1	19.6
2015	6.1	10.3	16.4
2016	–	11.8	11.8
2017	–	14.1	14.1
2018	–	10.6	10.6
2019	–	14,3	14,3

гетичного пакету – ЄС також підтримав і проект побудови газопроводу «Північний потік – 1» потужністю 55 млрд м³, який обійшов Україну і фактично поставив під загрозу її участь у транспортуванні газу.

Зараз військовий конфлікт та політична нестабільність в Україні, здається, посилюють російський аргумент про те, що безпека поставок вимагає 100 % диверсифікації транзиту – вже не через Україну. Але насправді газ надходив до Європи безперервно протягом останніх чотирьох років, коли російсько-українські та російсько-європейські відносини були найгіршими з кінця холодної війни.

І хоча Україна забезпечила рекордний транзит у 93 млрд м³, тим не менше ідея побудови «Північного потоку – 2» з такою ж потужністю 55 млрд м³ була підтримана низкою європейських країн – зокрема такими потужними як Німеччина. Зрозуміло, що для цього існує чітке маркетингове обґрунтування: якщо проект «Північний потік – 2» буде завершено, то Німеччина стане головним газовим хабом Європи, що транзитуватиме через свою територію майже 65 % загального європейського споживання російського газу. Але така схема вилучає Україну з європейського газового ринкового ланцюга, ставлячи під удар її сектор газопостачання.

Водночас дуже важливі для енергетичної безпеки Європи та України події відбуваються також й у Південній Європі. Після провалу проекту «Південний потік» 2015 року Росія ініціювала новий проект – «Турецький потік», який забезпечує доставку газу до Туреччини обсягом майже 16 млрд м³ через першу нитку газопроводу. Очікується, що друга черга цього трубопроводу забезпечить доставку таких самих обсягів газу до греко-турецького кордону, а потім газ експортуватиметься сполучними трубопроводами до Європи. Цей проект розпочато у травні 2017 року, і вже змонтована більша частина морських трубопроводів. Водночас будівництво другої нитки «Турецького потоку» викликало серйозні сумніви щодо технічних можливостей поставки газу цим трубопроводом, оскільки існуючих потужностей недостатньо для транспортування такої його кількості від греко-турецького кордону далі до Європи. Тому вже не Україна, а європейська спільнота почала вимагати обґрунтованих доказів доцільності його побудови і можливостей підключення його до європейської системи. Крім того, у Європі почали прискіпливо аналізувати політичні та економічні ризики монополізації газового ринку Південної Європи російською стороною.

Тим часом Туреччина та Азербайджан ввели в експлуатацію трубопровід TANAP, який забезпечить до 16 млрд м³ транзиту газу з родовищ Шах-Денізу в Азербайджані до Туреччини, Греції та Італії. На сьогодні видобуток у Шах-Денізі становить близько 9,0 млрд м³, тому зрозуміло, що найближчими роками до Південної Європи надходитиме недостатньо газу, але оператор трубопроводу розглядає інші варіанти надання газу з інших джерел для цього трубопроводу, зокрема російських. Очікується, що із введенням в експлуатацію родовища «Шах-Деніс – 2» видобутого газу в Азербайджані буде достатньо для заповнення

трубопроводу. Для транзиту цього газу через TANAP до Греції, Албанії та Італії будується новий трубопровід ТАР – Транс-Адріатичний трубопровід (на даний час проект завершено вже на понад 70 %). Зрозуміло, що коли український газопровід «Газотранзит» поставляє майже 33 млрд м³ російського газу через Україну до Румунії, Болгарії, Туреччини та Греції, то за кілька років українська газотранспортна система стане необхідним транзитним коридором у регіоні. Враховуючи, що більша частина транзитного газу в регіоні все одно буде надходити з Росії, це створює додаткові можливості для Росії – дозволяє вилучати Україну з числа газопостачальників, розірвати постачальну мережу і розділити спільний європейський ринок на ринки Південної Європи та Північної Європи.

Ця ситуація посилиться (і стане ще більш небезпечною) у разі введення в експлуатацію «Північного потоку – 2» та двох гілок «Турецького потоку», сприятиме нарощуванню транзитних потужностей Газпрому, виведенню їх за межі України, оскільки їхній потенціал буде близьким до потенційного попиту на російський газ в Європі, що створить можливість для повного припинення транзиту газу через територію України. Тобто сприяння Газпрому у збільшенні його транзитних потужностей провокує серйозні виклики не лише для України, а й загрожує самій Європі.

Дана проблема пом'якшується низкою обставин: зокрема втручанням США, які задекларували серйозні санкції щодо учасників проекту «Північний потік – 2», та на даний момент рішучою позицією ЄС щодо продовження транзитного контракту між Нафтогазом України та Газпромом. Крім того, завдяки нещодавнім радикальним змінам у попиті на газ із газопроводів Європи та Туреччини (з різким збільшенням поставок СПГ), стратегія Газпрому щодо України виявилася не такою успішною, як очікувалося.

Втім, значне скорочення обсягів транзиту (40 млрд м³ на 2021 – 2024 роки замість 90 млрд м³ протягом 2018 – 2019 років) може створити певні технічні та логістичні проблеми постачання газу споживачам у різних регіонах України, що, зі свого боку, може спричинити подальше зростання цін на газ для українських споживачів.

Через це Україні, як надійному транзитеру, необхідна потужна підтримка ЄС та США для забезпечення транзиту значних обсягів російського газу через Україну на найближчі роки. Така позиція обґрунтовується не лише політичними чинниками (анексія Криму, військовий конфлікт на Сході України, серйозне погіршення відносин між Росією та ЄС і США), а й ринковими вимогами диверсифікації постачання газу задля збереження єдиного і стабільного європейського газового ринку, який працює за заздалегідь визначеними і прозорими правилами. Тобто Європа має зважати на те, що ці обхідні маршрути не сприяють підвищенню її енергетичної безпеки, адже існує загроза отримати монопольного постачальника, який нехтує правилами і працює поза рамками вимог Третього енергетичного пакету, що транзитний шлях України є найкоротшим для поставок газу до країн

Південно-Східної Європи та Туреччини, і тому саме цьому маршрутові варто було б віддати перевагу з комерційного погляду.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що загалом основою європейської, як і світової, моделі енергетичної безпеки і стабільності є не лише урізноманітнення джерел походження енергії, а передусім – недопущення монополізації глобальних, регіональних і національних енергетичних ринків та їхньої інфраструктури.

Україна сьогодні є полігоном, на якому відпрацьовуються технології узалежнення енергетичного сектору національної економіки сильними акторами, тому європейському співтовариству, яке, безперечно, дбає про свою енергетичну безпеку, слід приєднуватися до протистояння та протидіяти тенденціям монополізації секторів виробництва і постачання енергоресурсів.

Володимир МАКУХА,
заступник Міністра енергетики
України (2007 – 2013)

Наталія ТАТАРЕНКО,
проректор Дипломатичної академії України
при Міністерстві закордонних
справ України (2012 – 2017)

Список використаних джерел:

1. The Energy Charter Treaty and Related Documents. A Legal Framework for International Energy Cooperation. – http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/EN.pdf
2. Hrystyna Vovchuk Energy reforms: the challenge for Ukraine's gas market. – EU Neighbours East., <https://www.euneighbours.eu/en/east/eu-in-action/stories/energy-reforms-challenge-ukraines-gas-market>
3. Third energy package. European Commission. Energy. – <https://ec.europa.eu/energy/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package>
4. World Energy Outlook 2019. – IEA, 2019. – <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2019>
5. Огляд енергетичного сектору України: інституції, управління та політичні засади. – OECD, 2019 – oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Огляд-енергетичного-сектору-України
6. Інституційна реформа енергетичного сектору України в контексті його інтеграції до ринку ЄС (підсумковий звіт). – Вересень, 2016 [http://razumkov.org.ua/uploads/article/Institutional%20Reform%20Ukraine's%20Energy%20Sector%20\[Final%20Report_UA\]](http://razumkov.org.ua/uploads/article/Institutional%20Reform%20Ukraine's%20Energy%20Sector%20[Final%20Report_UA])
7. Анастасія Зануда. Реформи ринку електроенергії рік: що пішло не так. – BBC News Україна, 30 червня 2020. – <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53155167>

УДК 32:94

DOI 10.46493/2663-2675-2020-11-12-3

РОЛЬ ПРОФСПІЛОК у регулюванні соціально-трудових відносин та формуванні державної політики (на прикладі Австралії)

Summary

The Role of Trade Unions in the Regulation of Social and Labour Relations and Policy Making (on the example of Australia)

The article analyses the functional purpose of trade unions in a democratic society, their role in the regulation of social and labour relations and public policy-making. The formation of the institution of trade unions was studied on the example of Australia based on a retrospective analysis. The experience of their gradual institutionalization and formation as a subject of socio-economic and political relations is considered. The important participatory role of trade unions in ensuring social justice, supporting the processes of self-improvement of policy, development of democracy and full-fledged development of civil society institutions was clarified. The importance of trade unions for the actualization in public discourse of ensuring the labour rights of citizens, creating an appropriate social infrastructure in accordance with the demands and needs of workers, supporting the national producer and stable economic development in general.

The peculiarity of trade unions is that they are voluntary public organizations created to represent and protect the social and labour rights and interests of workers, and can declare that they are not involved in politics. Trade union structures can be described as part of a political system endowed with organizational, legal, and ideological resources, which determines their subjectivity in politics, that is allows them to play the role of participants in the political process. Trade unions are actively involved in politics in many countries. Their organizational structure provides a special unit engaged in political activities. Such a "political department" provides an opportunity to ensure that the position of trade union members is voiced and heard in the political arena; will inform about the positions of trade union leaders. Public organizations, political parties, as well as, in fact, public authorities and representatives of big capital are valuable allies of trade unions in their agency of progressive social change.

Key words: trade unions, labour unions and associations, protectionism, Labour Party of Australia, labour movement, social partnership

Постановка проблеми

У всьому світі профспілки та робітничі партії на сьогодні переживають певну інституційну кризу.

Намагання робітничих партій стати catch-all-party призвело до приєднання до їхніх програм ідей правого ідеологічного спектра (наприклад, широкий захист прав власності найманих працівників), водночас дещо розмивши рамки їхніх програм і дезорієнтувавши виборця у довготерміновій перспективі. Проте названі кризові явища свідчать не про рух до занепаду, а про нові можливості інституційного переформатування агентності профспілок та робітничих партій у суспільно-політичних відносинах. Як стверджує Марсель Линден, тиск знизу (через конкурентні мережі та моделі альтернативних дій) буде дуже важливим фактором у визначенні позитивного результату участі профспілок у цьому процесі [15, р. 208].

На нашу думку, досвід профспілкового руху в Австралії буде корисним у сучасних дискусіях про роль профспілок у політичному процесі.

Найстарішою політичною партією в Австралії є лейбористська, що засвідчує вагому роль робітничого руху у політичному житті країни та його значення, що зберігається досі у політичній системі. Професійні спілки складають кістяк Австралійської лейбористської партії, мають визначний вплив на формування політики партії, подання кандидатів на державні пости, виступаючи основним джерелом фінансування партії.

Перший у світі уряд більшості лейбористської партії на національному рівні було сформовано 1910 року Лейбористською партією Австралії. А ще раніше, 1856 року, об'єднання робітників-будівельників в Австралії, завдяки організованим

протестам, одні з перших в світі домоглися восьмигодинного робочого дня без втрати у заробітній платі [27, р. 57]. Отже, досвід профспілкового руху, агентність його учасників у процесах соціальних змін, регулюванні соціально-трудових відносин у Австралії багато в чому є показовим, зокрема за характеристиками динаміки та організованості участі працівників у формуванні державної політики.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика дослідження учасницької ролі профспілок у регулюванні соціально-трудових відносин та формуванні державної політики постала предметом дослідження праць багатьох вітчизняних вчених, зокрема О. Борисова, О. Дороїної, С. Запари, Л. Мокрої, О. Піфко, Т. Семигіної, Н. Тарасенко. Високо оцінюючи їхні здобутки щодо аналізу профспілок як суб'єктів політичних відносин, варто наголосити, що розробки цих учених зосереджувались, в основному, на вивченні вітчизняних реалій. Інша група вчених вивчала дане питання на прикладі країн Європейського Союзу (А. Мельник, Н. Кирич, О. Погайдак). Питання дослідження австралійського досвіду діяльності профспілок є порівняно новим для вітчизняної політологічної науки.

Формулювання цілей. Мета статті: проаналізувати досвід агентності профспілок у процесах врегулювання соціально-трудових відносин та участі у розробці державної політики (кейс Австралії).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Історія руху робітників у Австралії розпочинається на початку XIX століття. Наприкінці XIX століття до його організованого ядра належали промислове (союзи) та політичне крило (Австралійська лейбористська партія). Значна частина профспілок в Австралії приєднані до Австралійської ради профспілок: є досить потужними за масштабом та кількістю членів організаціями. Ідеологічний спектр політичних поглядів профспілок різний – це комуністи, соціалісти, навіть правоцентристи. Але абсолютна більшість профспілок в Австралії є афілійованими (колективними) членами Австралійської лейбористської партії.

Станом на кінець 2013 року було 1,7 мільйона членів профспілок (17 % усіх працівників) [10], з них понад дві третини (68 %) були членами протягом п'яти і більше років. Членство у профспілках поступово зменшується протягом останніх років (наприклад, 1983 року – 2 376,9 тис., 2002-го – 1 833,7 тис., 2013-го – 1 700 тис.) [10], однак тенденції зменшення не такі значні, як тенденції пониження членства у політичних партіях загалом.

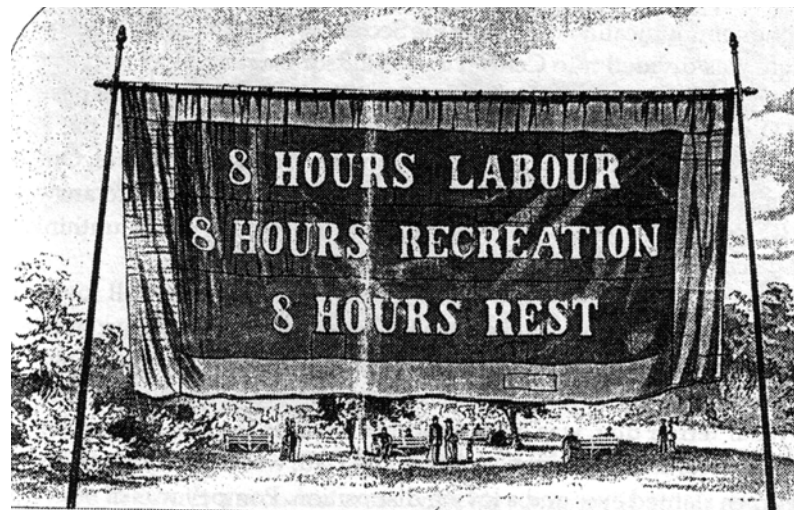
Австралійська лейбористська партія бере активну участь у формуванні загальнодержавної та регіональної політики. Для політичної системи Австралії притаманна так звана «система двох з половиною партій». Як засвідчує історія, найчастіше коаліцію

формувала Ліберальна партія разом з невеликою Національною партією – це дві правоцентристські партії Австралії. Лейбористська партія, ідеологічною основою якої є соціал-демократична ідеологія, формувала уряд з 2007-го до 2013 року. Наразі Лейбористська партія є членом конфедерації соціал-демократичних центристських партій – Прогресивно-го Альянсу.

У першій половині XIX століття законодавство в Австралії вимагало покірності та лояльності від робітників до свого роботодавця за контрактом. У разі порушення договору або непокорі працівників часто піддавали кримінальному покаранню, зокрема з ув'язненням та каторжними роботами. Заклики до страйку вважались як порушення контракту з обтяжливими умовами. У 1800-ті роки більшість вікторіанців працювали до 14 годин на день – шість днів на тиждень. Не було лікарняних листків, відпусток, і роботодавці могли звільняти працівників у будь-який час, не озвучуючи причин [18]. У другій половині XIX століття ситуація повільно лібералізувалася. Через нормативні новації британського закону про профспілки 1871 року та закон про захист майна 1875-го профспілки були легітимізовані [11]. Перший закон про профспілки Великобританії 1871 року забезпечив правовий статус профспілок.

Ремісничі профспілки в Австралії почали організовуватися на початку XIX століття як об'єднання висококваліфікованих міських робітників, які прагнули створити профспілку, збільшити низьку заробітну плату та зменшити кількість годин робочого дня.

1916 року було прийнято вікторіанський закон про вісім годин, що гарантував восьмигодинний день широкому колу працівників. На практиці в Австралії восьмигодинний робочий день не став реальністю до 1920-х років. Однак подальші організовані кампанії та боротьба профспілок посприяли тому, що в громадській думці тема прав робітників постійно звучала резонансно. Внаслідок Арбітражний суд Співдружності ухвалив 40-годинний п'ятиденний робочий тиждень на національному рівні, починаючи з 1 січня 1948 року.

Рада з питань торгівлі та праці Сіднея була утворена вісьмома профспілками 1871 року. Об'єднана рада з питань торгівлі та праці Південної Австралії має історію, що починається з 1884 року. Зважаючи на зростання профспілкового руху, в Австралії для захисту своїх прав почали організовуватися менш кваліфіковані працівники – сільські робітники. Великі робітничі страйки мали місце в Австралії у 1890-х роках. Страйк шахтарів «Broken Hill» 1892-го зазнав краху після арешту кількох лідерів страйків і судів за «проти-законну змову та розпал бунтів», визнаних винними і засудженими до позбавлення волі [14, р. 158 – 159].

1894 року робітники, що займалися стрижкою овець у Квінсленді, виступили проти поганих умов праці та низької заробітної плати. Страйк був розігнаний з використанням поліції.

Кожен з цих промислових конфліктів розглядався як деморалізуючий удар для робочого руху. Вільям Лейн та багато інших лідерів шукали притулку в будівництві нового суспільства під назвою «Нова Австралія» в Парагваї (Південна Америка). Інші активісти робітничого руху, деморалізовані прямими діями органів влади, звернулися до політичних кроків та домагалися обрання до колоніальних парламентів. Їхні організовані дії зумовили початок процесів формування Австралійської лейбористської партії. Першими загальними виборами, успішними для лейбористів, були вибори в Новому Південному Уельсі 1891 року, де вони отримали 35 з 141 мандатів. На виборах у Південній Австралії 1893-го Об'єднана лейбористська партія на чолі з Джоном Макферсоном виграла 10 з 54 місць. Це дозволило сформувати ліберальний уряд Чарльза Кінгстона, витіснивши консервативний уряд Джона Даунера [19].

На початку XX століття тільки в Сіднеї тисячі профспілок, що представляли до семидесяти різних спілок, брали участь у різних парадах та ходах, актуалізуючи питання захисту своїх прав та протекціонізму національного виробника.

Австралія здобула репутацію «раю робочої людини». Деякі роботодавці намагалися підірвати профспіл-

ки, імпортуючи китайську робочу силу. Це призвело до природнього супротиву організованого профспілкового руху в Австралії та відповідного впливу на розробників державної політики. Внаслідок на регіональному рівні всі колонії поступово почали обмежувати китайську та іншу азійську імміграцію. Це було основою політики так званої «Білої Австралії», заснованої на централізованому промисловому арбітражі, певній державній допомозі – особливо для первинних галузей промисловості, яка зазнає лише окремих змін у другій половині XX століття.

Зростання цукрової промисловості у Квінсленді у 1870-х роках призвело до пошуку робітників, готових працювати в тропічних умовах. Залучення «небілої» робочої сили для дешевого працевлаштування (зазвичай, шляхом обману чи викрадення) у 1870-х і 1880-х роках викликало низку протестів профспілкового руху проти іноземної праці. Аргументи австралійських профспілкових союзів полягали в тому, що азійці та китайці претендують на робочі місця білошкірих людей, погоджуються працювати на «нестандартну» зарплату, відмовляються від об'єднання, чим суттєво знижують умови праці робітників загалом.

Заперечення проти цих аргументів здебільшого виходили від заможних власників земель у сільській місцевості [16]. Останні наголошували, що без праці азійців у тропічних районах від території Квінсленду доведеться відмовитися [12]. Незважаючи на ці заперечення щодо обмеження імміграції, між 1875 та 1888 роками, під впливом організованого профспілкового руху, всі колонії Австралії прийняли законодавство, яке унеможлиблювало всю подальшу китайську імміграцію [12]. 1895 року було досягнуто низку домовленостей щодо подальшого збільшення цих обмежень після міжколоніальної конференції прем'єр-міністра, де всі колонії погодилися поширити обмеження на в'їзд на всі небілі раси.

Британський уряд у Лондоні не був задоволений законодавством, яке дискримінувало певні суб'єкти його імперії, але вирішив не забороняти прийняті закони. 1897 року колоніальний секретар Джозеф Чемберлен пояснив: «Ми розуміємо порив цих колоній у тому, що в'їзд іноземців серйозно заважатиме законним правам працездатного населення» [20]. Уряд Бартон, який прийшов до влади після перших виборів до парламенту Співдружності 1901 року, був сформований Протекціоністською партією за підтримки Австралійської лейбористської партії. Підтримка лейбористської партії залежала від обмеження імміграції, що відображало погляди Австралійського союзу робітників.

Згідно із законом про примирення та арбітраж 1904 року всі профспілки мали пройти процедуру реєстрації. Профспілки почали виразно диференціюватися за двома напрямками:

- 1) торговельні об'єднання – тих, хто займався торгівлею на робочому місці;
- 2) промислові союзи, що організували всіх робітників в один великий союз, який потім міг би проводити

страйк у всьому суспільстві та мирно впроваджувати соціал-демократичні ідеї.

І в складі торговельних, і в складі промислових союзів були радикальні представники, але організаційних чи ідейних конфліктів між обома організаціями не було. Загальний страйк у Брісбені 1912 року показав об'єднану силу робочого руху, що ефективно функціонував як альтернативне соціальне управління протягом п'яти тижнів, дещо підриваючи владу консервативного уряду.

Тотальну перемогу лейбористів під керівництвом Ендрю Фішера на федеральному рівні було отримано 1910 року, наслідком чого став перший національний уряд лейбористської більшості у світі. Уряд Фішера зміг прийняти 113 актів за три роки, здійснив багато реформ, зокрема у питаннях соціального забезпечення: встановлення пенсій за віком та втратою працездатності, виплати допомоги за вагітністю та пологами, виплати компенсації працівникам тощо.

Робітничий рух в Австралії сприяв тому, що у країні не було введено призову під час Першої світової війни, хоча країна брала участь у воєнних діях. Наприкінці Першої світової війни в Австралії відбулася низка основних промислових та політичних акцій, які загрожували стабільності суспільства. 1920 року групою радикалів була створена Комуністична партія Австралії. Ця партія почала претендувати на вплив щодо діяльності профспілок.

1921 року членство у профспілках становило 703 000 осіб, досягши свого апогею 1927-го, коли 47 % працівників (15 % усього населення) були членами профспілок [13]. Під час Великої депресії права безробітних захищали союзи для безробітних.

Коли Австралія наближалася до Другої світової війни, профспілки та робітники продемонструвати активність у страйкових діях з політичних питань – в цьому разі вивезення чавуну до тодішньої військової агресивної Японії. Після Другої світової почали створюватися групи у професійних спілках для протидії впливу комуністів. У період між 1950-х та 1960-х років членство у профспілках стабільно розвивалося та йшло в ногу зі зростанням робочої сили.

Упродовж 1980-х років Австралія пережила поштовх до економічних реформ, що охоплюють дерегуляцію ряду раніше регульованих ринків, разом з ринком праці. На цьому закінчилося майже століття централізованих виробничих відносин, що визначали заробітну плату.

Протягом 1990-х років посилювався тиск на реформи виробничих відносин, спрямовані на зменшення промислової потужності австралійських профспілок. Це позбавляло введення австралійських угод про робоче місце – індивідуальних договірних угод про оплату праці, зменшення мінімальних умов, що містяться в промислових преміях. З 2005 року зміни у промисловому законодавстві продовжували зменшувати колективну переговорну силу профспілок. У травні 2005 року уряд Говарда оголосив про зміни у виробничих відносинах – відомі як WorkChoices. Це законодавство

отримало широку критику з боку австралійського союзного руху, багатьох релігійних і громадських груп та (значною мірою, але не широко повідомляється) Міжнародної організації праці, членом якої є Австралія.

Законодавство WorkChoices було замінено законом про чесну роботу 2009 року, що суттєво поліпшував умови для найманих працівників.

Як засвідчує проаналізований кейс Австралії, структура можливостей участі профспілок у врегулюванні соціально-трудових відносин та формуванні державної політики не є статичною. Динаміка внутрішнього та зовнішнього політичного, економічного чи соціального середовища значна, і профспілки мають адаптивно реагувати на її нові тенденції та не бути пасивними в цьому процесі.

Звісно, нові можливості відкривають напрямки для політичних дій, але профспілкам не завжди варто очікувати ці можливості. Адже самі профспілки можуть стати творцями нових тенденцій. Профспілки мають значний потенціал впливу як на інституційний дизайн політики (діяльність Лейбористської партії, яку заснували профспілки, переконує у цьому), так і на загальний контекст державної політики, «вирівнюючи» її векторність до забезпечення ширшої соціальної справедливості через лобіювання імплементації ідей соціал-демократичного ідеологічного спектра.

Кейс Австралії засвідчує, що профспілки можуть результативно скористатися можливостями для якісних процесів самовдосконалення політики, які виникають зі зміни в економічному контексті. Профспілки суттєво вплинули на протекціоністський характер державної політики. Відчутним виявився вплив профспілок на характер торговельної політики: під час переговорів, у пункті затвердження чи підписання, у процесі ратифікації та/або імплементації необхідного законодавства.

Не можна не відзначити вагому роль профспілок у формуванні громадського дискурсу та буденної політичної свідомості. Профспілки мають величезні спроможності актуалізувати певні проблемні питання у громадській думці. На думку вчених, навіть там, де профспілки мають обмежений доступ та спроможність, вони все одно можуть мати вплив.

Профспілки мали змогу чинити тиск на порядок денний уряду, при потребі скандалізувати про фасадність демократичного процесу. У будь-якому разі, активність профспілок сприяє підвищенню обізнаності громадськості щодо трудового законодавства, економічної політики та низки інших питань: через громадські слухання, засоби масової інформації, моніторинг стану та реалізації домовленостей у призмі соціально-го партнерства.

Здатність профспілок мобілізувати прямі дії є визначальним фактором у потенційному застосуванні ними ресурсу участі для допуску своїх представників на державні посади. Такі стратегії як соціальний діалог, лобіювання, подання, громадські слухання були ефективнішими, коли супроводжувались міцною мобілізацією членів профспілки та широкої громадськості.

ті у формі публічного протесту. Наявність стратегій прямої дії залежить від спроможності профспілок до розробки узгодженої позиції з питань торгівлі, здатної мобілізувати широку підтримку членів. Відтак, у цьому процесі матиме значення сформована кооперативна культура членів профспілок.

Гегемонія неоліберальної вільної торгівлі також може домінувати у партійній риториці у різні історичні переходи. Профспілки повинні діяти гнучко та адаптивно, постійно працюючи над нарощенням підтримки як серед потенційних політичних союзників, так і загалом у суспільстві. Сучасне складноструктуроване суспільство ставить перед профспілковими активістами вимоги розвинених управлінських, комунікативних компетентностей, вміння аналізувати суспільно-політичні та економічні процеси, творчо застосовувати накопичений досвід, приймаючи рішення в складних ситуаціях продовжувати вести конструктивний діалог з роботодавцями та представниками влади навіть у конфліктних питаннях.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Відносини між профспілками та органами державної влади будуються на основі незалежності й соціального діалогу.

Накопичений профспілками Австралії досвід роботи в умовах демократії відповідає інтересам працівників усіх категорій, захисту їхніх прав у діалозі з власниками капіталу. Профспілки в Австралії впродовж історії становлення її державності та на сучасному етапі посідають гідне місце у суспільно-політичних відносинах, довели свою агентність та впливовість з огляду на структурну високоорганізованість.

Соціальне партнерство в Австралії сприймається як компонент державної політики, що сприяє поєднанню економічного росту і соціальної справедливості. Як засвідчив досвід Австралії, питання соціальної стабільності можна результативно вирішити за умови участі організацій громадянського суспільства (профспілок) у розробці та громадському контролі за впровадженням державної політики. Практика соціального партнерства у регулюванні трудових відносин сприяє розбудові цивілізованого ринку

праці, що недвозначно впливає на розвиток сильного громадянського суспільства.

Потужні традиції робітничого руху впливають на вагомість суб'єктності профспілок у політичному процесі Австралії і на сьогодні, що важливо для забезпечення прав і свобод громадян та безперервності цього процесу. Тому кейс Австралії буде цікавим для дослідників-політологів у майбутніх наукових розвідках.

Микола КУЖЕЛЬНИЙ,
кандидат політичних наук

Список використаних джерел:

1. Андрушків Б. Організація співпраці профспілок з політиками як вектор удосконалення управління суспільством / Б. Андрушків, Н. Кирич, О. Погайдак // *Review of transport economics and management*. – 2019. – № 2 (18).
2. Андрушків Б. Регіональні профспілки України – рецидив тоталітарного минулого чи дієвий інструмент соціально-економічного захисту працюючих незалежної держави? – Тернопіль: Лібра-Тера, 2005. – 420 с.
3. Дороніна О. Проблеми та перспективи діяльності профспілок щодо забезпечення гідної праці в Україні // *Бізнес Інформ*. – 2013. – № 9. – С. 202 – 207. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_9_34
4. Запара С. Роль профспілкової організації в системі вирішення трудових спорів в Україні // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Гельветика, 2013. – Вип. 22. – Т.1. – Ч.1. – С. 146 – 150.
5. Історія, сучасний стан та перспективи профспілкового руху у світі: 36. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. (5 червня 2019 року) [Борисов О.С., Вовілов О. М., Івченко Ю. В.; за заг. ред. д.ф.н., проф. Буященко В. В.]. – Київ: Четверта хвиля, 2019. – 62 с.
6. Мельник А. Роль профспілкового контролю в здійсненні нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства / А. Мельник // *Юридичний вісник*. – 2014. – № 5. – С. 233 – 238.
7. Мокра Л. Профспілки як класичні групи інтересів в Україні // *Політологія, Соціологія, Філософія*. – 2010. – Вип. 14. – С. 103 – 106.
8. Підко О.О. Конституційно-правові засади організації та діяльності професійних спілок в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правове дослідження. Дис. ... доктора юридичних наук, Ужгород 2019.
9. Тарасенко Н. Профспілки в Україні як чинник соціально-політичного розвитку: історичний досвід, сучасний стан і перспективи [Електронний ресурс] / Н. Тарасенко // *Резонанс*. – 2016. – № 62. – С. 3 – 15. – Режим доступу: <http://nbuviap.gov.ua/images/rezonans/2016/rez62.pdf>
10. Australian Bureau of Statistics, Cat No. 6310.0: SUMMARY OF FINDINGS, <https://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/mf/6310.0>
11. Employers and Workmen Act, 1875, <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1875/act/90/enacted/en/print>
12. Griffiths, Phil (4 July 2002). «Towards White Australia: The shadow of Mill and the spectre of slavery in the 1880s debates on Chinese immigration» (RTF). 11th Biennial National Conference of the Australian Historical Association.
13. History. Australian Council of Trade Unions <https://www.actu.org.au/about-the-actu/history>.
14. Kearns, R.H.B. 1982, *The Mines of Broken Hill*, Broken Hill, A Pictorial History, Broken Hill Historical Society, Broken Hill.
15. Linden, M. van der. Global Labour: A Not-so-grand Finale and Perhaps a New Beginning. In: *Global Labour Journal*, 2016(2), pp. 201-210.
16. Markey, Raymond (1 January 1996). «Race and organized labor in Australia, 1850–1901». Highbeam Research.
17. McGuire Donna and Scherrer Christoph Developing a labour voice intrade policy at the national level. 2010 https://www.global-labour-university.org/fileadmin/GLU_Working_Papers/GLU_WP_No.8.pdf
18. Origins of the 8-hour day, State Library of Victoria, <http://ergo.slv.vic.gov.au/explore-history/fight-rights/workers-rights/origins-8-hour-day>
19. Painter A. United Labor Party elected to Legislative Council // *Professional historians Australia*, <http://www.sahistorians.org.au/175/chronology/may/9-may-1891-united-labor-party-elected-to-legislative.html>
20. Speech to Colonial Conference of 1897, quoted in J. Holland Rose et al., eds. *The Cambridge History of the British Empire: Volume VII: Part I: Australia* (1933).
21. Wendy Lewis, Simon Balderstone and John Bowan. *Events That Shaped Australia*. New Holland (2006).

ГАСТРОНОМІЧНА ДИПЛОМАТІЯ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Наш бурхливий час вносить свої корективи та інновації навіть до такої, не схильної до змін, галузі як дипломатія. Невипадково, що останнім часом спостерігається збагачення дипломатичного словника порівняно новими термінами й словосполученнями, багато з яких пов'язано з культурою пригостання, кулінарією, національною кухнею або національними стравами. Для дипломатів і фахівців, задіяних у міжнародних справах, звичними стали такі вирази як «гастрономічна дипломатія», «кулінарна дипломатія», «гастрономічний націоналізм», «гастрономічний туризм», «політична гастрономія», «м'яка кулінарна сила», «гастрономічна глобалізація» тощо.

Терміни «кулінарна дипломатія» та «гастродипломатія» набули використання з початку 2000-х років і були популяризовані завдяки роботам учених у сфері громадської дипломатії Пола Рокауера і Сема Чаппл-Сокола. Вперше термін «гастродипломатія» (англ. *Gastrodiplomacy*) було представлено 2002 року в матеріалі часопису *The Economist*, присвяченому програмі *Thai Kitchen of the World*. У статті 2011 року, надрукованій у тайванському журналі *Issues & Studies*, П. Рокауер писав, що «...гастродипломатія заснована на уявленні про те, що найпростіший спосіб завоювати серця та уми – через шлунок». Трохи пізніше в часописі *The Hague Journal of Diplomacy* С. Чаппл-Сокол зазначив, що кулінарна дипломатія – це «...використання їжі та кухні як інструменту для створення міжкультурного

взаєморозуміння з надією на поліпшення взаємодії і співпраці».

Терміни «кулінарна дипломатія» та «гастродипломатія» нерідко використовуються як синоніми, хоча дослідники розрізняють ці терміни. П. Рокауер, наприклад, стверджує, що гастродипломатія належить до арсеналу інструментів публічної дипломатії, а кулінарна дипломатія слугує «засобом подальшого розвитку дипломатичного протоколу через кухню». Водночас С. Чаппл-Сокол вважає, що обидва терміни належать до широкої категорії «кулінарної дипломатії» і вирізняє публічну та приватну кулінарну дипломатію. Перша використовується як інструмент публічної дипломатії, а точніше – культурної дипломатії, а друга стає засобом кулінарних дипломатичних дій, що відбуваються «за закритими дверима».

Насправді кулінарно-гастрономічну дипломатію можна розглядати як один з інструментів м'якої сили – до речі, дуже важливий. Вона сприяє поліпшенню ставлення до держави, популяризує її імідж та традиції на міжнародній арені, заохочує до спілкування. Так, на сьогодні кулінарна дипломатія, гастрономічна промоція утворили важливий напрямок культурної дипломатії, вимагаючи, щоб це завжди брали до уваги в розробці та проведенні культурної політики держав. Кулінарна презентація держави стала важливим аспектом культурної дипломатії, рушійним джерелом зовнішньої політики, складовою культурної політики, що стає все більш актуальною. За словами екс-держсекретаря США та одного з кандидатів на

пост президента США 2016 року Гіллари Клінтон, «...презентація улюблених страв, застільних традицій і цінностей є могутньою зброєю дипломатії...».

З цього приводу варто згадати, що в Україні нещодавно вийшла книга Надзвичайного і Повноважного Посла О.С. Сліпченка «Дипломатична кухня» (2015), яка присвячена висвітленню успішного втілення дипломатичного мистецтва і дипломатичної майстерності саме за допомогою дипломатичної кухні. Автор слушно наголошує, що кулінарна дипломатія (мистецтво приготування страв для державних службовців або сановників) – це така ж «поважна леді» як і сама дипломатія, а відповідні приклади можна віднайти ще у Стародавньому Китаї або Стародавній Греції. Цікаво, що Шарлю-Морісу Талейрану (міністру закордонних справ Франції у декількох урядах країни XVIII – XIX століть), який нерідко використовував застілля для проведення переговорів та отримання для своєї держави більш вигідних умов, приписують сакраментальну фразу: «Найкращий помічник дипломата – його особистий кухар».

Роль гастрономічної дипломатії не можна недооцінювати. Дипломатичній історії різних країн світу відомо немало ситуацій, коли складні міжнародні проблеми було вирішено саме завдяки кулінарному мистецтву і його належному позиціонуванню.

Ретроспективний погляд

Ще з давніх-давен урочиста трапеза була неодмінним атрибутом посольської справи. Кулінарна дипломатія відома з незапам'ятних часів – для дорогих високих гостей завжди накривали багаті столи.

Водночас розкішні бенкети використовувалися могутніми володарями для зведення рахунків зі своїми опонентами – навіть для скоєння підступних злочинів через пригощання отруєними стравами своїх політичних ворогів та їхніх посланців, коли вишукана їжа та напої ставали смертоносною зброєю. Невипадково широко відомими є вислови «бен-

кет під час чуми», «...вечерю – віддай ворогові!», «медові слова – отрута» або біблійська притча про «Валтасарів бенкет», що наголошує на ідеї сили їжі в людських стосунках і міжнародних справах. Так, згідно з «Повістю временних літ», був отруєний тмутороканський князь Ростислав Володимирович (1066), випивши вино з отрутою з рук візантійського посланника.

В стародавньому світі існували і жорстокі приклади застосування «їжі як покарання» (за класифікацією Уолтера Шейба, про що йтиметься нижче). У IV столітті до н.е. мідійський цар Астіаг покарав свого вельможу Гарпага, запросивши його на царський бенкет, де пригостив Гарпага м'ясом його власного сина. Провина вельможі полягала в тому, що він таємно порушив царський наказ і, обдуривши царя, врятував від страти новонародженого царського онука-немовля, якому жреці напроорокували володарювання над світом – майбутнього персидського царя Кіра II Великого.

Але зазвичай і в давнину пригощання та прийоми іноземців символізували гостинність та доброзичливість. Наприклад, зі стародавніх джерел відомо, що церемонія укладання угоди між Римом та Парфією щодо вірменської проблеми (66 рік до н.е.) закінчилася розкішним бенкетом.

При візантійському дворі виробився й особливий церемоніал прийому послів, під час яких, за бенкетами, відбувалося іноді й обговорення справ.

У державах Сходу важливою частиною церемонії прийому послів було частування їх вишуканою їжею. Нерідкими були й випадки, коли сам посол влаштовував частування для господарів, як це було за приїзду посла іранського шаха Земарха до кагана тюрків Истери ябгу-кагана 568 року.

Відомий також монголо-татарський протокольний звичай, що існував в Золотій Орді: змушувати гостя пити кобиляче молоко (кумис), до чого примушували і Данила Галицького під час його візиту

до хана Батия: «Ти вже тепер наш, Татарин, пий наше питє!».

У XII – XIII століттях особливо міцні та жваві відносини існували між Південною Руссю і країнами, що безпосередньо до неї прилягали: Польщею та Угорщиною. На загальних «снємах» (з'їздах), що неодмінно супроводжувалися увеселіннями – бенкетами і турнірами, з угорським королем і польськими князями обговорювалися питання міжнародної політики.

У Московському царстві XVI століття прийом послів проводився в різних «хатах і палатах» Московського Кремля. Церемонія вручення вірчих грамот передбачала обов'язкове частування посла медом, а часом і запрошення до царського столу. Царське частування («почесний стіл») іноді надсилалося послу на подвір'я. При прийомах іноземних послів один зі стольників призначався сидіти за столом і пригощати гостей.

Але французи перетворили гастрономію на дієвий дипломатичний інструмент. Ще у XVII столітті Людовик XIV – «король-сонце» – започаткував у Версалі традицію, яка міцно укоренилася у французькій зовнішній політиці – дипломатію гастрономії. Цей вид дипломатії став ефективною «зброєю» короля і загалом французької держави за часів його володарювання, коли, спробувавши смачної та ситної їжі, іноземні послы легко схилилися до вигідних для Франції домовленостей.

Батьківщиною самого терміну «гастрономія», який існує вже понад 200 років, і є Франція, а авторство належить французькому поетові Бершу, улюбленою справою якого було оспівувати радощі вишуканої кухні.

У «гастрономічному» вимірі не можна не згадати і Віденський конгрес, «битву дипломатів» (1814 – 1815), що став унікальним для свого часу політико-дипломатичним явищем, за підсумками якого були розроблені принципи міждержавного діалогу, використання інститутів офіційної дипломатії та неформальної (кулуарної) дипломатії, елементів і норм дипломатичного протоколу, етикету й церемоніалу. Водночас упродовж певного часу у Відні кращі художники створювали нові картини, кращі музиканти – парадні кантати, які оспівували союз європейських государів, кращі кухарі – створювали соуси й десерти, які згодом стали візитівкою гастрономічної (кулінарної) дипломатії.

Історія знає немало прикладів важливої ролі саме десерту як успішного «помічника» непростих дипломатичних ситуацій. В літературі описано, що 1454 року, відзначаючи укладення Лодійського миру, який припинив багаторічну ворожнечу північноіталійських міст, пармський дипломат підніс жорстокому міланському кондотьєрові герцогу Сфорца ніжний торт. За умовами миру між основними суперниками, Міланом та Венецією, Сфорца отримав під свій протекторат розташовану між ними Парму. Мабуть, там і народилася ідея торта, яка «кулінарним натяком»

мала утримати герцога від зайвих претензій на це прикордонне місто. Два листових коржі символізували Мілан і Венецію, а м'який бісквіт між ними – прекрасну Парму... Цей солодкий «меморандум» отримав назву «торта дипломатики».

Відтоді десерт став класичним рятівником складних політичних переговорів. У разі, якщо високий гість був незадоволений першою або другою стравою, саме десерт покликаний врятувати дипломатичну зустріч. Експерти вважають, що ця роль десерту обумовлена тим, що десерти різних країн і культур не так сильно відрізняються як інші страви. Сучасна гастрономічна дипломатія дотримується традиції саме під час десерту підписувати дипломатичні угоди.

«Кулінарна дипломатія» в сучасній дипломатичній практиці

Говорячи про сьогоденні «гастродипломатичні» відносини, можна сказати, що вони є знаряддям сучасної зовнішньої політики, з одного боку, а з іншого – миролюбним механізмом м'якого впливу в дипломатичній взаємодії. Це інноваційний інструмент культурного, дипломатичного, соціального обміну між державами.

Він спрямований на вирішення важливих завдань: формування зовнішньополітичного іміджу держави та розвиток економічних і торговельних можливостей країни. Недарма експерти ретельно вивчають, чим саме пригощають президентів та інших високопоставлених гостей під час закордонних візитів – шлях до серця іншої країни теж часто проходить через тарілку. Так, 1955 року Фідель Кастро зірвав важливу дипломатичну зустріч у Мексиці лише через те, що до столу подали текілу – упорядники бенкету не врахували, що справжній кубинець вживає лише ром.

Існує навіть практика спеціально навчати «гастрономічних дипломатів», коли кухарів буквально перетворюють на розвідників, влаштовувати «своїх» кухарів «під прикриттям» на роботу до інших країн. Як справжній розвідник кухар повинен досконало вивчити всі таємниці та традиції кухні закордонного політика.

Слід також пам'ятати, що майже в усіх суспільствах світу існують заборони на ті або інші види харчових продуктів. Такі обмеження спричинені етичним, культурним, медичним, а також духовним світоглядом. Географічно регіони розподілу харчових табу пов'язані з поширенням певної релігії серед населення. Мусульмани, наприклад, не вживають свинину та м'ясо птахів, які харчуються мертвечиною. На території Індії заборонено вживання до їжі яловичини – з морепродуктів дозволено їсти лише рибу. Дуже суворо ставляться до вибору продуктів харчування іудеї. В Ізраїлі здавна діє положення, згідно з яким Міністерство закордонних справ Ізраїлю не проводить прийомів іноземних дипломатів у закладах, де немає сертифіката кошерності, й не замовляє у них обслуговування офіцій-

них прийомів. Треба знати, що кошерна їжа – це не національна кухня, а їжа, яку приготували згідно із суворими законами іудаїзму.

Враховуючи ці та багато інших факторів, колишній шеф-кухар Білого Дому Уолтер Шейб визначив три типи дипломатичного впливу через гастрономію й пригощання: *їжа як втіха*, коли вибирають ту страву, що найбільш подобається політику; такий прийом, безумовно, сприятиме дипломатичному успіху; *їжа як покарання*, коли на стіл навмисно подають страву, яку людина не любить; це неодмінно призведе до дипломатичного провалу; *вплив алкоголем*. Саме такий підхід, на нашу думку, слугуватиме наочному висвітленню окремих результатів і наслідків гастрономічного впливу в дипломатичному спілкуванні.

Їжа як втіха

Під час зустрічі Джорджа Буша-старшого з тодішнім прем'єр-міністром Великої Британії Джоном Мейджором (1992) американський президент якомога швидше намагався завершити переговори та не залишатися на прийом через попереднє особисте непорозуміння з британським прем'єром. Єдиною причиною зміни намірів президента став дипломатичний кулінарний хід: кухарі приготували, а офіціанти подали улюблені тістечка Буша «шоколадна феєрія». Зіпсований настрій від неприємної для нього зустрічі відразу поліпшився завдяки засобу гастрономічної дипломатії!

Президент США Білл Клінтон, вперше приймаючи президента Росії Єльцина на державному рівні, був настільки уважний до всіх деталей, що запропонував на урочистому обіді не американську і навіть не інтернаціонально-французьку кухню, а представив, розуміючи значення Росії, таке меню, яке повністю збігалося з королівськими або імператорськими меню в Європі протягом 1908 – 1912 років. Це був своєрідний натяк на те, що ринкова Росія розглядалася на Заході як законна спадкоємиця до революційної царської Росії і що з нею поводяться не як із зубожілою родичкою, а як з рівною. В кулінарному плані, звичайно, показати це було набагато легше ніж у фінансово-економічному і політичному. Єдина американська страва була запропонована на солодке, що завершувало хороший обід: на десерт було подано яблучний пиріг – традиційну американську страву, хоча зазвичай до такого меню на десерт слід подавати сири, фрукти і морозиво. Три типи вина супроводжували обід: сухе мозельське – до качки, червоне бордоське – до оленини, шампанське – на закінчення. Вони дозволяли зберегти тверезість, але в міру стимулювали настрій. Іншими словами, Німеччина (мозельське), Франція (бордоське) і США (яблучний пиріг) не дозволять Росії «втратити голову», збережуть її «на плаву». Наприкінці обіду Єльцин встав, підняв келих шампанського і заявив: «Наше партнерство є дуже міцним. Наше партнерство розраховане не на один рік, а на десятиліття, на століття, на віки».

Ось яких політичних ефектів можна домогтися хорошим меню навіть від цілком тверезої людини. Що не кажи, кулінарія – мистецтво. І до того ж, дуже важливе, тонке і політично значуще!

Щиру гостинність з боку РФ було продемонстровано під час офіційного візиту президента Ізраїлю Моше Кацава до Москви (2001): накритий в Кремлі на честь президента Ізраїлю кошерний стіл, що було дуже незвично і з погляду дипломатії свідчило про добре ставлення. Була подана кошерна їжа: і телятина, фарширована овочами, і смажена індичка з фруктами, і грибний суп, і червона лососева ікра (чорна осетрова не є кошерною), що, без сумніву, стало безпрецедентним в російській дипломатії. Але найдивніше – в Кремлі була повністю облаштована кошерна кухня, для чого запросили цілу армію рабинів. Якщо врахувати, що менше двадцяти років тому Кремль таврував Ізраїль як державу нездолених, то це було значним жестом.

За даними видання New Yorker, під час 20-місячних переговорів щодо ядерної угоди з Іраном, напруга була високою і переговори щонайменше п'ять разів опинялися на межі зриву. Учасники переговорів завжди їли окремо, проте 4 липня, на американське свято – День незалежності США, іранці запросили американців поїсти разом, не обговорюючи справи. Протягом наступних 10 днів угоди нарешті було досягнуто (2015), на жаль, ненадовго, але, на думку експертів, це стало можливим завдяки обіду в неформальній обстановці та перській їжі, яка сприяла подоланню перешкод й взаєморозумінню.

Мабуть, успіху історичної зустрічі на вищому рівні лідерів Північної Кореї та США (саміт Північна Корея – США 2018 року в Сингапурі) не в останню чергу слугувало мистецтво сингапурських кулінарів. Сингапурці, які витратили на проведення саміту 15 мільйонів доларів, не втратили шансу пригостити знаменитих гостей і своєю кухнею. Сингапурська кухня відома тим, що поєднує риси індійських, китайських і малайських страв – відповідно до трьох основних етнічних груп. Обидві делегації разом скуштували корейські страви, страви Південно-Східної Азії і Західної Європи з морозивом, тропічним соусом і тарталетки з ганашем з темного шоколаду на десерт. Меню здивувало навіть найдосвідченіших гурманів і знавців корейської кухні. Огірки, начинені яловичиною, картоплею і яйцем – традиційна страва, що з'явилася за часів династії Лі, яка правила Великим Чосоном (так тоді називалася сучасна Корея) з 1392-го до 1897 року. Ще одним «місцевим» блюдом у меню лідерів був малайський «салат-керабу з зеленого манго з медово-лаймовою заправкою і свіжим восьминогом». Невдовзі Трамп і Кім підписали двосторонній документ під назвою «Спільна заява Президента Сполучених Штатів Америки Дональда Трампа і Голови Корейської Народно-Демократичної Республіки Кім Чен Ин на саміті в Сингапурі», яку Трамп охарактеризував як «дуже важливу» і «всеосяжну» угоду.

Їжа як «покарання» (або чинник непорозуміння)

На перший погляд, їжа начебто не відіграє надто помітної ролі в дипломатичних переговорах, хоча найкраще слугує їхньому успіху, або навпаки – може призвести до невдачі, навіть до дипломатичного скандалу. Історія знає тому безліч прикладів: від меню, здатного зіпсувати репутацію президента, до бенкету, де якомусь лідеру стала погано від огиди, а іншого образила певна страва чи напій.

Коли колишній президент США Барак Обама приймав у себе французького колегу Франсуа Олланда, на офіційній вечері серед страв, внесених до меню Білого дому, була осетрова ікра з Іллінойсу. Нічого несподіваного для дипломатичного прийому в цьому не було. Однак для Олланда, президента-соціаліста, це був незграбний момент – вживання дорогої ікри могло зіпсувати його імідж і викликати незадоволення виборців. У французькій мові навіть існує термін «ікорний лівий» щодо соціалістів, які не схильні до самообмежень.

1992 року президент США Джордж Буш-старший відвідував Японію в рамках турне Азії. Під час офіційної вечері між другою стравою (сирий лосось з ікрою) і третьою (смажена яловичина з перцевим соусом) президентові стало надто погано, і приховати цього не вдалося. Очевидно, що японські фахівці не дуже ретельно поставилися до складання меню і не врахували, що особливості смаку та приправ національної кухні можуть спричинити неприємну ситуацію.

До речі, відомим є факт, що канцлер ФРН Ангела Меркель, яка не є любителем риби, навіть одного разу завчасно закінчила перемовини в Сочі (2007) і залишила дипломатичну зустріч з російським президентом через те, що російські дипломати проігнорували правила гастрономічного етикету: під час обіду на стіл подали саме ту рибу, яку Ангела Меркель дуже не любить!

Конфлікт через їжу і спірні території виник між Хорватією і Словенією. Перед новорічними святами у грудні 2016 року хорватське посольство

вирішило привітати державні установи Словенії і розіслало їм коробки шоколадних цукерок «Привіт з Хорватії». За такої обставини на упаковці кондитерських виробів була зображена Хорватія з кордоном, проведеним Піранською затокою, яка є предметом територіальної суперечки між державами. Хоча дії хорватської сторони в Словенії сприйняли як провокацію, в словенському МЗС прийняли рішення не допускати ескалації напруги у двосторонніх відносинах. Влада Словенії не направила до Хорватії офіційної дипломатичної ноти, але повернула цукерки назад в пакетах з написом «Я відчуваю Словенію».

Південна Корея також не уникнула «кулінарного дипломатичного скандалу», коли у квітні 2018 року відбувся саміт глави КНДР Кім Чен Ін та президента Південної Кореї Мун Чже Ін, для яких організатори заходу розробили особливе меню. На десерт лідерам подали манговий мус, прикрашений білим шоколадом із зображенням єдиної Кореї та островів Токто. Скандал відбувся через те, що на ці острови претендує Японія. На сьогодні архіпелаг належить Південній Кореї, але японська сторона вважає острови своїми. Внаслідок того, що сталося, посла Південної Кореї в Токіо викликали до МЗС Японії і висловили йому рішучий протест.

Ще один приклад «кулінарного прорахунку» допустив особистий кухар ізраїльського прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху, який вирішив здивувати прем'єра Японії Сіндзо Абе і пригостити десертом, поданим у черевіку. Ізраїльський дипломат, який довгий час працював на території Японії, назвав оригінальну форму подачі чакування «дурним і нетактовним» рішенням, оскільки в японській культурі до взуття ставляться зневажливо. Він нагадав, що японці ніколи не входять до приміщення взутими та відмовляються від взуття навіть на роботі. Для пояснення, наскільки грубою була помилка ізраїльського кухаря, дипломат порівняв поданий Абе десерт в черевіку з шоколадними цукерками в формі поросят, якими б почастили євреїв.

В'ячеслав Молотов випиває з Ернестом Бевіном. 1945 рік. Лондон

Тут варто пригадати також інцидент, що стався з дружиною прем'єр-міністра Ізраїлю Нетаньяху, яка під час церемонії зустрічі в аеропорту Бориспіль (візит до України, 2019) кинула на землю шматок короваю (мабуть, вона його просто упустила) і тим спричинила елементарний дипломатичний конфуз. Традиції та звичаї іноземних держав треба добре знати!

Алкоголь як знаряддя радянської дипломатії та «ікорна дипломатія» пострадянського простору

Як не дивно, але існує таке поняття як «алкогольна дипломатія», про яку можна говорити, характеризуючи радянські часи. Для радянських дипломатичних працівників, так само як і для співробітників спецслужб, цінною якістю вважалося вміння випивати, не втрачаючи водночас контролю над собою, а в процесі спільного прийняття алкогольних напоїв розслабити співрозмовника до такого стану, щоб досягти поставленої мети – вирішити певне важливе міжнародне питання. Почалася «алкогольна дипломатія» за сталінських часів, коли поїли і друзів, і ворогів. Одних – щоб перевірити їхнє ставлення до себе і до взаємно цікавих проблем, інших – щоб поставити в непросте становище як з морально-етичного, так і з політичного погляду. Іноді навіть знайомство з майбутніми главами держав у Й. Сталіна починалося з дружньої п'ятйки.

Радянська дипломатія дуже суворо поділяла зарубіжних лідерів на «своїх» і «чужих». У довоєнні часи «своїми» були хіба що монгольські керівники. Їх приймали на вищому рівні, а потім спілкувалися майже по-домашньому. Главою Монголії понад 30 років був Юмжагійн Цеденбал, який неодноразово розповідав історію свого знайомства зі Сталіним та його соратниками, що відбулося 1940 року.

Молодий Цеденбал прибув до Сталіна разом з тодішнім монгольським лідером Хорлогійном Чойбалсаном. Після офіційної зустрічі гості були запрошені на зустріч у вузькому колі. Монголію представляли, власне, Чойбалсан і Цеденбал, а СРСР – Сталін, Молотов і Берія. Майбутній генералісимус одразу сказав наступну фразу: «Товариша Чойбалсана ми добре знаємо. Це наш перевірений друг. А ось това-

риш Цеденбал – людина нова. Давайте подивимося, як він проявить себе. Я пропоную саме йому налити нам так, як він вважає за потрібне!» За словами Цеденбала, на столах було все: коньяк, вина, горілка і ...різного розміру чарки, келихи і фужери. Після недовгих роздумів він вибрав грузинський коньяк, поставив п'ять найбільших фужерів, наповнив їх і роздав присутнім. «Молодець, – сказав Сталін, – товариш Цеденбал – справжній відданий друг. Ти, Лаврентій, дивись, не чіпай його!». І дійсно, за словами монгольського маршала, у нього з Берією проблем ніколи не виникало.

В повоєнні роки лідери соціалістичних країн іноді подовгу жили в СРСР, працювали в Москві, відпочивали на півдні. Одному з керівників сусідньої держави доводилося регулярно долати проблеми з алкоголем, бо для нього вистачало склянки горілки, щоб три дні ходити нетверезим. Одного разу це дуже підвело згаданого лідера. Коли Л. Брежнев мав вручити йому орден Жовтневої революції і за ним до його резиденції на Ленінських горах приїхали «супроводжувачі особи», він, що називається, «не в'язав лика». Довелося терміново придумувати дипломатичні відмовки, посилатися на «хворобу».

При вирішенні політичних питань Сталін часто використовував бурхливе застілля. Допомогали йому в цьому вірні соратники. В'ячеслав Молотов згадував про ситуацію, яка, швидше за все, сприяла тому, що Сталін і лідер Югославії Йосип Броз Тіто підписали угоду про тимчасове введення радянських військ в цю країну.

«Міжнародні» застілля часто мали на меті конкретні політичні цілі. Так, у квітні 1941 року дуже гостро стояло питання про можливий вступ Японії у війну проти СРСР. Для обговорення цієї актуальної проблеми до Москви прибув міністр закордонних справ Японії Йосуке Мацуока, якому, звичайно, тверезим відбутися не вдалося. В. Молотов на початку 1980-х згадував цю історію: «Велике значення мали переговори з міністром закордонних справ Мацуокою. На завершення його візиту Сталін зробив один жест, який привернув увагу всього світу: сам приїхав на вокзал проводити японського міністра. Цього не очікував ніхто, тому що Сталін ніколи нікого не зустрічав і не проводжав. Японці, та й німці, були вражені. Поїзд затримали на годину. Ми зі Сталіним міцно напоїли Мацуоку і мало не внесли його у вагон. Ці проводи коштували того, що Японія не стала з нами воювати».

Одним з небагатьох, кого радянським дипломатам і політичним лідерам не вдалося міцно напоїти, був Адольф Гітлер. По-перше, він так і не потрапив до Кремля, і за нього «віддувався» міністр закордонних справ Йоахім фон Ріббентроп і посол Вернер фон дер Шуленбург, а по-друге, він практично не пив алкогольних напоїв. На питання, чи випивав з Гітлером Молотов, останній відповів: «Я замість нього пив!».

Не менш парадоксальним виглядає і феномен «ікорної дипломатії» (*caviar diplomacy*), тобто «гастрономічного хабаря» (пакунків з чорною ікрою), про що йшлося 2012 року в звіті Європейської ініціативи стабільності (ESI), де цей термін було використано вперше. Під «ікорною дипломатією» малася на увазі лобістська політична стратегія Азербайджану, а корупційні підозри під назвою «ікорна дипломатія» стосувалися підтримки Азербайджану в ПАРЄ. Як повідомляють ЗМІ, «ікорна дипломатія» дозволила Азербайджану тривалий часу уникати санкцій та навіть критики на свою адресу в ПАРЄ, незважаючи на жорсткі утиски демократії в країні.

Голова української делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи В. Ар'єв заявляв, що рішення в Асамблеї приймаються через корупційну складову. Взагалі визначення «ікорна дипломатія» використовується для характеристики роботи лобістів пострадянського простору.

«Кулінарна дипломатія» у взаєморозумінні народів

У всесвітньо відомих історичних процесах, які взаємодіють між цивілізаціями і культурами, національна кухня та гастрономія є одним з головних аспектів взаєморозуміння та співпраці між державами і народами. Республіка Польща навіть спромоглася креативно виявити свою солідарність з Україною за допомогою ...польських яблук. Як розповіла Ева Фігель, Директорка Польського Інституту в Києві, «...ми готувались до Року Росії в Польщі, який довелося відмінити. Внаслідок цього мали величезні проблеми з експорту польських яблук на російський ринок. І тоді зрозуміли, що з цього можна зробити цікавий елемент нашої культурної дипломатії. В кожній інституції роздавалися польські яблука і поширювалося гасло «їж яблука на зло Путіну». Польська кампанія стала дуже успішною – навіть український президент з'їв злісне Путінові яблуко.

Важливість використання гастрономії і національних кухонь у міждержавних зв'язках визнали й експерти Міжурядового комітету ЮНЕСКО, які 2010 року внесли до Списку нематеріальної культурної спадщини людства французьку кухню, мотивуючи своє рішення тим, що «...в основі французької гастрономії лежить важливий соціальний аспект, оскільки найбільш значущі моменти в житті людини і суспільства у Франції нерозривно пов'язані із застіллям». Згодом до цього Списку потрапили ще сім національних кухонь та кулінарних традицій. Серед них – мексиканська та японська (вашоку, або гармонія в їжі) кухні, середземноморська дієта, кавова церемонія у Туреччині, виробництво вина в амфорі (квеврі) у Грузії, хорватські коржики, корейська квашена капуста (кімчі).

Швеція захопилася «кулінарною дипломатією» однією з перших, коли 2004 року започаткувала стратегію «Швеція – нова гастрономічна країна», яка вписується до загальної концепції створення національного бренду Швеції. Головним «ретранслятором»

шведської гастродипломатії стала кампанія IKEA, яка запропонувала «спробувати Швецію на смак» у всіх сенсах цього слова, завдяки чому шведська кухня асоціюється з фрикадельками з брусничним соусом, булочками з корицею, стравами з червоної риби тощо. У цій сфері шведи висувають таку особливість культури як «фіка», що прийнято трактувати як «перерва на каву». «Фікою» супроводжуються всі публічні культурні заходи, які в різних країнах організуються консульствами Швеції: від відкритих лекцій до кінопоказів. Гастродипломатія Швеції популяризує просування культури кави, яка посідає одне з центральних місць у шведських традиціях.

У Республіці Білорусь з 2013 року діє унікальний проект «Кулінарна дипломатія», покликаний зближувати народи планети. На телевізійну кухню «Кулінарна дипломатія» запрошуються дипломати і представники посольств, акредитованих у Республіці Білорусь, члени національних діаспор і громад, іноземні гості. Більшість гостей програми є членами Мінського міжнародного жіночого клубу дружин послів, дипломатів та іноземних представників. У програмі увагу глядача привертає не лише приготування конкретної національної страви, але й особистість запрошеного гостя, особливості культури, історії і традицій країни, яку він представляє. «Ніщо так не об'єднує людей, як спільна трапеза», – впевнені творці проекту і запрошують щотижня разом здійснити захоплюючу кулінарну подорож.

В Азербайджані користується популярністю проект «Тиждень національних кухонь», який організатори в особі засновниці проекту Ф. Гасанзаде та групи Azeri Home Chef вважають святом смаку й солідарності та стараються приурочити до національних свят країн, які демонструють свою кулінарну майстерність. «Тиждень української кухні» проходить у Баку наприкінці серпня, коли Україна святкує День незалежності. Будь-якій державі приємно побачити, як популяризують її кухню і культуру в іншій країні.

Так, 2010 року Тайвань запустив кампанію кулінарної дипломатії вартістю 20 мільйонів фунтів стерлінгів, яка наголосила на таких національних культурних елементах як тайванські нічні ринки, а

також – на стравах і напоях як бульбашковий чай та омлет з устрицями. Тайвань прагне використовувати кулінарну дипломатію поряд з традиційним маркетингом для розвитку свого туристичного сектору. Це уможливорює Тайвань проводити дипломатичну діяльність у тих країнах, де він традиційно стикався з проблемами дипломатії через обмежене міжнародне визнання.

Уряд Республіки Корея активно сприяє розвитку гастрономічної дипломатії країни. З 2009 року діє державна програма «Корейська кухня для світу», за допомогою якої пропагується корейська їжа, створюються ресторани, підтримуються виробники продовольства, організовуються ярмарки продуктів харчування.

Традиційний тижневий фестиваль, який отримав назву «Chengdu Panda Asian Food Festival / Азіатський гастрономічний фестиваль Ченду-Панда» та проводиться в Китаї, націлений на сприяння обмінам між азіатськими культурами шляхом демонстрування кухонь та кулінарних досягнень різних країн і регіонів світу, до списку яких входять Таїланд, Ізраїль, Сінгапур і Пакистан.

У РФ з 2017 року активно розвивається федеральний проект «Гастрономічна мапа Росії», який реалізується за підтримки Федерального агентства з туризму РФ. Учасниками заходів проекту нерідко стають голови та дипломати дипломатичних представництв різних держав та міжнародних організацій. Мета проекту – показати світові актуальний образ Російської Федерації як сучасної мультикультурної країни з багатими традиціями і великою історією, які знайшли відображення в різноманітті національної кухні народів країни та їхніх культурно-гастрономічних традицій, як одного зі світових сільгоспвиробників та експортерів, батьківщини смачних і корисних продуктів. 2019 року федеральний проект «Гастрономічна мапа Росії» представив

російські регіони на 23-й Генасамблеї Всесвітньої туристичної організації при ООН.

Досить привабливою виглядає російська ініціатива започаткування Московського Дипломатичного гастрономічного клубу, до членства в якому запрошено послів і співробітників посольств різних держав з метою ознайомлення з кухнею регіонів Росії в умовах, коли, працюючи в Москві, дипломати часто не мають можливості дізнатися про багатство існуючих у Росії національних кухонь. Мети планується досягти вечереями, які проходять кожні півтора-два місяці, представляючи кухню різних регіонів Росії. Для членів клубу також організуються т. зв. «гастрономічні тури» до регіонів.

Впродовж останніх років японський МЗС почав проводити для дипломатів та їхніх дружин (або чоловіків), семінари, присвячені саке та японським винам. Мета таких семінарів – допомогти дипломатам вивчити і краще зрозуміти особливості національних напоїв, щоб згодом подавати японські алкогольні напої під час прийомів і бенкетів у дипломатичних місцях або посольствах. Стимулом до їхнього проведення стало рішення додати нову конкурсну категорію «саке», прийняте 2007 року організаційним комітетом міжнародного конкурсу «The International Wine Challenge» (IWC). З того часу МЗС Японії заохочує дипломатів подавати японське саке на заходах у посольствах для сприяння збільшенню експорту і популяризації японської культури.

Гастрономічна дипломатія України

Тематика кулінарної дипломатії є відносно новим напрямком наукових досліджень в Україні, де вчені намагаються показати, як використовується кулінарна практика й традиції національної кухні для посилення українських позицій на світових ринках, потрапляючи до кола досліджень у галузі національно-державних, геополітичних та торговельно-економічних інтересів. Крім зазначеної вище праці О.С. Сліпченка, до вітчизняного доробку даної тематики зробили гідний внесок В.Г. Циватий, Т.Г. Купрій, А.В. Тарнавська, І.П. Шевель, Л. Матлай, В.В. Ніколенко та інші.

На думку В. Циватого, твердження про те, що національна кухня – візитна карта будь-якої держави, є усталеною константою, яка не потребує додаткових аргументів для переконання. Доведено часом те, що українська кухня є одною з найвишуканіших за асортиментом і цікавих кухонь світу. Привабливість і смакота національної кухні України оспівана ще в поемі І. Котляревського «Енеїда». Завдяки розмаїттю чудових блюд та їхнім високим смаковим якостям українська національна кухня набула поширення далеко за межами України.

Гостинність, притаманна українському народові, широко відома у світі. В книзі О. Сліпченка наголошено, що ще в давні історичні часи Володимир Мономах навчав своїх дітей: «Чтите гостя, откуда бы к вам не пришел; если не подарком, то пищей и питием...».

Відомими стали і фестивалі національної кухні в Україні: це фестиваль галушок у Полтаві, в Коростені відбувається фестиваль дерунів; на Закарпатті – фестиваль вурди (вареного сиру); кулінарно-літературне шоу «Енеїда» на телеканалі «UA:Перший», яке, за словами його упорядників, «повністю переверне традиційне бачення української кухні»; перший офіційний гастрономаршрут в Україні «Дорога вина і смаку Української Бессарабії» (Фрумушиканова, Шабо, Делжилер-Татарбунари-Струмок, Приморське-Вилкове, Ізмаїл-Криничне-Болград).

До того ж, приготування українського борщу ввійде до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України за рекомендацією Експертної ради при Міністерстві культури та інформаційної політики, про що повідомив його очільник О. Ткаченко на своєму офіційному Telegram-каналі. Він також додав, що робота над тим, аби борщ занесли до культурної спадщини ЮНЕСКО, продовжуватиметься. Навіть голлівудська актриса українського походження О. Куриленко похизувалась власноруч приготованим українським борщем.

Активна міжнародна кулінарно-дипломатична практика у Києві започаткована у жовтні 2013 року першим «Фестивалем Азійської кухні та культури 2013 року», який організовано Міжнародним Фондом культурного співробітництва та ініційовано Посольствами Індії, Індонезії, Малайзії, Кореї, Пакистану та Японії.

Говорячи про українську гастрономічну дипломатію, не можна не згадати про величезний внесок, зроблений українськими дипломатичними представництвами до її розвитку за кордоном. Прикладом може слугувати діяльність Посольств України в США, Франції, Республіці Кіпр, Малайзії, Польщі, Китаї та інших.

В Словенії, наприклад, було видано збірку рецептів українських страв словенською мовою за сприяння МЗС України та Посольства України в Словенії. Тепер наші словенські друзі матимуть змогу приготувати українські смаколики – тим самим ознайомитися з нашою культурою, традиціями та звичаями.

Найсмачніші традиційні страви української та кримськотатарської кухні можна віднини скуштувати у ресторані «Цетінсьє» у Подгориці (Чорногорія), де за підтримки Посольства України у Чорногорії популяризується українське та кримськотатарське кулінарне мистецтво. Це єдине місце на всіх Балканах, де представлена українська і кримськотатарська кухня.

В рамках Дня відкритих дверей Посольства України в США («Open House») регулярно проводиться демонстрація та дегустація українських національних страв. Кожен американський відвідувач має змогу насолодитися образами, звуками та смаками України, доторкнутися до розмаїття і багатства її історії, культурної спадщини та сьогодення.

На нещодавно проведеному Міжнародному благодійному ярмарку у Куала-Лумпурі, столиці Малайзії, де взяли участь понад 40 країн світу і де серед них вперше була Україна, українці, окрім петриківського розпису, українських прикрас, віночків, сувенірів, представили і свої національні страви: вареники, млинці та котлети по-київськи, які власноруч приготувала дружина українського посла Т. Нечитайло.

Отже, гастрономічна дипломатія не лише впливає на політичні події. Вона відкриває світові Україну, а Україні – світ. Це відносно новий інститут публічної дипломатії, нова форма політико-дипломатичних міждержавних відносин (хоча має глибоке історичне коріння), один з найоригінальніших інструментів впливу на хід політичних подій. Гастрономічна дипломатія – це мирне знаряддя м'якого міжнародного впливу на суспільство і бізнес (м'яка сила/soft power), ефективний інструментарій сучасної зовнішньої політики та економічної дипломатії. Фактично, це наука про мистецтво вміти вести успішні переговори під час офіційних дипломатичних прийомів, це здатність активізувати й спрямувати вплив кулінарного мистецтва на досягнення потрібного результату. У світі політики зазначають, що «...шлях до консенсусу і досягнення поставленої мети пролягає через вишукане частування». Їжа сприяє також вибору відповідних моментів для виголошення тостів або промов, тих чи інших добрих слів, допомагає сприйняти й проаналізувати умови підсумкового документа, меморандуму, угоди, договору або контракту, що підписується. Іншими словами, якщо на столі політиків і дипломатів їжа, її мета – владнати ситуацію. Гастрономічна дипломатія зрозуміла всім, її мова не потребує перекладу.

Наталя ЯКОВЕНКО,
доктор історичних наук, професор

Список використаних джерел:

1. Богомолів А.С. Легенды первых лиц СССР // <https://history.wikireading.ru/198921>
2. Матлай Л. Кулінарна дипломатія як різновид публічної дипломатії: нові підходи та концепції // Humanitarian Vision. – 2015. – № 2. – С. 55 – 59.
3. Слипенченко А.С. Дипломатическая кухня. Художественно-документальное издание. – Киев: Генеральная дирекция по обслуживанию иностранных представительств, 2015. – 493 с.
4. Ціватий В.Г. Гастрономічна дипломатія: світова та українська практика й традиції дипломатії «м'якої сили» ХХІ століття // Науковий вісник Дипломатичної академії. – Випуск 22 (1). Серія «Історичні науки». – 2015. – С. 168 – 172.
5. Ціватий В.Г. Дипломатичні битви на європейській шахівниці доби раннього нового часу (XVI – XVIII ст.) і Віденський конгрес (1814 – 1815 рр.): інституціональний фінал // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44, том 2. – С. 43 – 49.
6. Chapple-Sokol S. Culinary Diplomacy: Breaking Bread to Win Hearts and Minds // The Yague Journal of Diplomacy. – 2013. – January. – P. 161–183.
7. Rockower P. The State of Gastrodiplomacy // Public Diplomacy Magazine. – 2014. – Winter. – P. 11 – 14.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ СВІТУ

Поступ цивілізації в Україні, навіть у чужій формі, вів до того,
щоб виготовити ґрунт для свідомого українства.

Михайло ДРАГОМАНОВ

Сьогодні не лише друзі, а й опоненти України визнають, що вона має суб'єктність – як в історії, так і в сучасності. Проте наскільки реальною є *цивілізаційна суб'єктність України* – не лише у сфері духу, а й у сферах технологій, економіки, політики, більше того – геополітики? З визнанням, а тим більше – з *прийняттям* цього у світі значно складніше. Спробуємо розгорнути осмислення *цивілізаційної суб'єктності нашої країни і показати, де закінчуються ілюзії і починаються реальні можливості*.

Країни, як і люди, можуть бути як самостійними, так і залежними. Самостійні країни можуть створювати проекти майбутнього або ж рухатися стихійно. Іншими словами, будь-яка країна у світі може проявляти себе як об'єкт, так і суб'єкт – носій активності й цілеспрямованості. Це стосується і минулого, і теперішнього часу – як історії, так і сучасності.

Коли ми говоримо про такого цивілізаційного суб'єкта історії та сучасності як Україна, передусім слід визначити, що ми розуміємо під Україною – державу чи країну? Насамперед, мова йде про країну, адже, по-перше, держави виникають на певному етапі розвитку країн, а по-друге, до становлення і розвитку цивілізаційного суб'єкта належать процеси, що відбуваються як у державі, так і в громадянському суспільстві. Під країною в контексті дослідження можна розуміти цивілізаційне буття народу або групи народів, яке передуює появі держави, а з моменту її виникнення заносить її в себе разом з громадянським суспільством. Отже, словосполучення «державна як цивілізаційний суб'єкт» також відображає певні реалії історії та сучасності, проте є більш вузьким за своїм обсягом ніж «країна як цивілізаційний суб'єкт», яке віддзеркалює реальність народу, що є більш розгорнутою і в часі, і в просторі.

Цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності можна назвати країну, поступ якої зумовлюється переважно внутрішніми, а не зовнішніми причинами. Це дає країні змогу виступати повноцінним партнером чи сильним опонентом на міжнародній арені, виходячи зі своїми економічними, військово-політичними та духовно-культурними здобутками на світовий рівень. Цілком очевидно, що країна на кожен момент часу не може бути абсолютним об'єктом чи абсолютним суб'єктом, проте завжди маємо домінанту першого чи другого, а також рух від першого до другого або навпаки.

Важливо зрозуміти, що в процесі історичного розвитку ті чи інші країни *різною мірою* виступали як суб'єкти. Згадаймо історію таких країн як Велика Британія, США, Іспанія, Німеччина, Туреччина, Росія, Китай, Японія. Виходячи із цього, вкрай важливо визначити пріоритетне поняття **«суб'єктність» – міру буття країни як суб'єкта.** Така міра ніколи не може бути раз і назавжди даною – суб'єктність є динамічною характеристикою: її можна як набути, так і втратити, за неї слід постійно боротися чи, точніше, постійно створювати. Суб'єктність – це стан розвитку країни, коли вона сама творить свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів.

Водночас надзвичайно важливо запобігти небезпечній замкненості на своїх потребах, уникнути відверто егоїстичних підходів у відносинах з іншими державами. Розвиток суб'єктності країни не тотожний розгортанню національного егоїзму.

Слід зрозуміти, що *розвиток суб'єктності країни – головний критерій справжньої, а не ілюзорної реалізації її національних інтересів.* Повною мірою це стосується й України. Тому в нашій країні повинна бути створена власна модель орієнтації у світовому просторі. Українська держава мусить мати власний погляд на події, що відбуваються у світі, на ближнє і далеке середовище. Разом із тим, чітко окреслені національні інтереси України дають можливість усвідомлювати й конкретну *спрямованість розвитку її суб'єктності.* Це стосується і міжнародного, і внутрішнього вимірів такого розвитку. Водночас слід зрозуміти, що кожна політична сила намагається видавати свої інтереси за загальнонаціональні, тобто нав'язувати суспільству власні уявлення про національні інтереси. Найбільш жорстко це відбувається в авторитарних і тоталітарних суспільствах. Однак проблема є і в умовах демократії – значною мірою це стосується будь-якої правлячої політичної групи, «партії влади» тощо, інтереси якої не можуть бути цілком ототожнені з національними. Адже національні інтереси – це багатофакторні та глибинні інтереси суспільства в усій його повноті й плуральності. За умов справжньої демократії і **суб'єктність країни формується як суб'єктність всього суспільства, народу, а не партій чи, тим більше, олігархічних груп, кланів та їхніх політичних маріонеток. Народ є джерелом не тільки влади в країні, а й її суб'єктності.**

В умовах України дуже важливо усвідомити близькість понять «народ» і «політична нація». В цьому контексті потрібне чітке розуміння сучасної української нації як відкритої поліетнічної спільноти, що історично склалася на території України та усвідомлює себе як український народ.

Коли ми кажемо про суб'єктність країни, то йдеться саме про її *цивілізаційну суб'єктність* – стан цілісної й органічної розвинутості всіх сфер суспільного буття, і на цій основі – незалежності, свободи та суверенітету. Тому в подальшому викладі поняття «суб'єктність», якщо ми не додаємо йому конкретних характеристик – наприклад, «політична суб'єктність», «економічна суб'єктність», «духовно-культурна суб'єктність», означатиме «цивілізаційна суб'єктність». На наш погляд, цивілізаційна суб'єктність інтегрує в собі всі окремі виміри суб'єктності країни. Під цивілізаційною суб'єктністю країни розуміється такий стан її розвитку, коли вона сама обирає свій шлях в економічному, політичному й духовно-культурному контекстах – є суб'єктом у цілості своїх проявів.

* * *

Суб'єктність може бути меншою чи більшою, може бути мінімальною або максимальною – слабкою чи сильною. Можна припустити, що головним критерієм сили чи слабкості суб'єктності країни може бути здатність створити *власний цивілізаційний проект* та послідовно втілювати його в життя. З іншого боку, успішний цивілізаційний проект країни – це концентрований вияв справжнього потенціалу її суб'єктності. Слід зауважити, що цивілізаційні проекти країн бувають дуже різними, що й зумовлює різні історичні долі їхніх суб'єктів. Тому суб'єктність країни може мати не лише кількісні, а й *якісні* характеристики. Мова йде про *якість суб'єктності*, яка може бути доволі різною. Очевидно також, що можна казати не лише про силу чи слабкість суб'єктності, а про те, що вона може бути *по-різному змістовно наповненою*. Отже, поняття «суб'єктність» дає нам змогу значно конкретніше усвідомлювати, що таке суб'єкт історії та сучасності, які характеристики він має, яким бути й ставати.

Суб'єктність країни – це здатність реалізовувати власні національні інтереси та заради цього мати можливість впливати на інших, а не бути лише об'єктом впливу. Разом із тим, суб'єктність – це здатність до незалежності та свободи, спроможність бути собою, розвиватися, розгортати приховані потенції. Це закладає внутрішню суперечність суб'єктності країн, адже деякі з них більшою мірою налаштовані впливати на сусідів та навіть їх підкоряти, а інші – розвивати свій потенціал, і якщо впливати, то не військово-політичними або навіть дипломатичними засобами, а економічними, технічними та духовно-культурними здобутками. Перші країни спрямовані на **авторитарну суб'єктність**, яка з необхідністю означає експансію за свої межі й амбіції зі створення

наднаціональних угруповань у різних модифікаціях і, відповідно, авторитаризм, який із часом може переходити в тоталітаризм, а другі — на **гуманістичну суб'єктність**, що означає зосередженість на іманентному інноваційному розвитку і водночас — відкритість до світу, яка виявляється у практиках демократії.

Інша справа, що в історичних реаліях розвитку людства до кінця Другої світової війни гуманістичний тип суб'єктності сприймався як *недосуб'єктність* чи навіть об'єктність, а імперськість у різних її проявах поставала вищим критерієм суб'єктності та цивілізаційного розвитку. У другій половині XX століття, тим більше на початку XXI століття, ситуація змінюється — гуманістичний тип суб'єктності стає все більш значущим. Країни, що його обирають, демонструють більш високий рівень життя, безпеки і самореалізації громадян, а також мають вищий рівень авторитетності та впливу на міжнародній арені.

Проте чи не коректніше було б протиставляти авторитарній суб'єктності не гуманістичну, а *демократичну* суб'єктність? Ні, і ось чому: в сучасному світі ми навряд чи знайдемо авторитаризм у чистому вигляді — майже завжди він виступає у масці демократії. Тоді як його антигуманістичні прояви є більш очевидними — тому саме гуманістична суб'єктність є справжнім антонімом суб'єктності авторитарної.

* * *

Отже, можна виділити авторитарну або гуманістичну якість цивілізаційної суб'єктності країни, а також сильний чи слабкий рівень її проявленості.

Це дозволяє визначити типологію суб'єктності країн, в якій можна виділити чотири її типи:

- **слабкі країни з авторитарною суб'єктністю;**
- **сильні країни з авторитарною суб'єктністю;**
- **слабкі країни з гуманістичною суб'єктністю;**
- **сильні країни з гуманістичною суб'єктністю.**

Водночас якісні та кількісні характеристики суб'єктності взаємопов'язані. Так, *авторитарна суб'єктність країни, посилюючись, стає імперською суб'єктністю*, яка в найгірших випадках набуває ще

й тоталітарних рис, тоді як *посилення гуманістичної суб'єктності робить її інноваційною і по-справжньому демократичною*, а не декларативною, виводячи з потенційного в актуальний стан.

Сильна авторитарна суб'єктність як імперська суб'єктність і сильна гуманістична суб'єктність як інноваційна й демократична можуть зробити країну *світовим суб'єктом*. Проте це відбувається по-різному. Імперська суб'єктність є виходом на світовий рівень, передусім, у *військово-політичній та ідеологічній площинах*, тоді як інноваційна демократична суб'єктність означає вихід на цей рівень у більш широкому спектрі цивілізаційного розвитку — *від економічних до духовно-культурних здобутків*.

Тому варто визнати, що сильна авторитарна суб'єктність, яка в розвинутих формах стає імперською, і сильна гуманістична суб'єктність мають *власну специфічну інноваційність*. Вочевидь, існує імперська інноваційність і гуманістична інноваційність. Інша справа, що гуманістична суб'єктність країни містить *органічну інноваційність*, яка випливає із самої сутності такої суб'єктності, налаштованої на цінність свободи, а отже — на вільну самореалізацію людини, тоді як авторитарна суб'єктність *вимагає інноваційності* задля посилення влади над громадянами і країнами-сусідами. Внаслідок країна з імперською суб'єктністю, для якої влада є вищою цінністю, *розчиняє інноваційність у мобілізаційності* — стані *репресивної вимоги* до ентузіазму і творчої дії, а тому втрачає темпи та якість інноваційності, програючи в цивілізаційних змаганнях країнам гуманістичної й демократичної орієнтації суб'єктності.

Важливо усвідомити, що авторитарна і гуманістична ознаки сильної суб'єктності можуть породжувати не лише імперську та гуманістичну інноваційність, а й постімперську та постгуманістичну. Перше означає послаблення авторитарності та, відповідно, суб'єктності, а друге — втрату ясності гуманістичних цінностей, які розчиняються в ідеології трансгуманізму, постгуманізму та постантропології. Нагадаємо, що ця ідеологія означає відхід від духовної і душевної еволюції з акцентом лише на трансформаціях тілесності.

Однак ці процеси не є необоротними: наприклад, можливе повернення до класичної імперської інноваційності. Яскравим прикладом є сучасна Росія, яка з постімперського стану інноваційності своєї суб'єктності, набутого в 1990-х роках, знову повернулася до імперського.

* * *

Специфіка набуття Україною цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі пов'язана з його глобалізованістю. Світ став глобальним унаслідок зусиль наддержав і транснаціональних корпорацій, а також завдяки використанню сучасних ІТ-технологій. Події, які відбуваються в одній країні, доволі швидко стають відомими в інших країнах, починають обговорюватися в глобальній мережі Інтернет у всьому світі. Це

стосується, насамперед, країн, які перебувають на перехресті цивілізацій і корегують геополітичні вектори. Україна є саме такою країною, тому сьогодні потрібен аналіз змін національних інтересів навіть віддалених партнерів і конкурентів, не кажучи вже про країни, розташовані поруч.

Цивілізаційна суб'єктність країни передбачає особливу волю до неї: і народу, і його лідерів. Без волі до цивілізаційної суб'єктності будь-які теорії суб'єктності та закони, спрямовані на її розвиток, будуть марними.

Подіями своєї новітньої історії Україна довела, що її народ має волю до цивілізаційної суб'єктності. Інша річ, що така воля наражає на небезпеки й випробування. Їхнє подолання потребує не просто спонтанних «майданних» дій, а й глибокої трансформації світогляду відповідно до викликів і небезпек сучасності та здатності послідовно й оперативно втілювати новий світогляд у життя.

Констатуючи волю до цивілізаційної суб'єктності в новітній історії України, а також її реальні наслідки, закономірно поставити питання про те, як виявлялася така воля і якими були її реальні наслідки в українському минулому. Це потрібно для того, щоб не ввійти до стану романтичного волюнтаризму щодо реальності нашої суб'єктності та її перспектив.

Можна виділити принаймні три «сплески» цивілізаційної суб'єктності України в історії, які передують сьогоdnішньому її стану. Це періоди: 1) *Київської Русі*; 2) *козацької держави*; 3) *Української революції 1917 – 1921 років*.

Чому саме ці історичні періоди? Пошук відповіді на це питання породжує нове: яким може бути очевидний і чіткий критерій визначення «сплесків» цивілізаційної суб'єктності?

Цивілізаційна суб'єктність означає не лише економічні й військово-політичні досягнення, а й духовно-культурні та наукові здобутки, що мають певну *якість проявлення*, яку ми могли б назвати *академічною*. Більше того, *саме академічний рівень науки і культури, коли в країні є знані творчі постаті, а держава і суспільство настільки розвинені економічно й політично, що здатні підтримати їх, може бути важливим критерієм сплесків цивілізаційної суб'єктності*.

* * *

Суб'єктність сучасної України, яка волею українського народу, висловленою на референдумі, почала розвиватися з 1991 року на основі незалежної держави, мала тривалу передісторію, глибокі корені, які сягають цивілізації і культури Київської Русі. Отже, в Україні є реальна потенція для набуття цивілізаційної суб'єктності в сучасному глобальному світі.

Інша річ, що до здобуття Україною незалежності 1991 року суб'єктність виявлялася *переважно в духовній сфері* – тепер же ми маємо історичний шанс розвинути цивілізаційну суб'єктність країни в її *духовно-політико-економічній цілісності*. За таких обставин важливо усвідомити, що сьогодні в Україні

попри всі кризові явища маємо креативний потенціал Національної академії наук, яка продовжує традиції попередніх трьох академій. Наявність такого потенціалу є не лише критерієм досягнення *певного* рівня суб'єктності, а й принциповою умовою її розвитку.

Набуття цивілізаційної суб'єктності у XXI столітті – в ситуації гібридного світового порядку й геополітичної турбулентності – є глибокою умовою справжньої, стратегічної безпеки соціальних спільнот, зокрема національних. З іншого боку, саме безпека постає умовою суб'єктності, її потенцією – лише набувши певну міру безпеки, країна здатна розгортати свою суб'єктність як здатність до самостійного цивілізаційного розвитку. Отже, слід говорити про глибоку взаємодію національної безпеки та суб'єктності країни, якою має опікуватися справжня еліта країни і яку повинен усвідомлювати її народ. *Специфічна динаміка національної безпеки та суб'єктності країни, по суті, є способом розгортання її національної ідеї, а можливо, й самою національною ідеєю*. На цій основі можна сформулювати основоположний принцип, який визначає конструктивність такої динаміки.

Суб'єктність країни є *смыслом і метою її безпеки*, а не навпаки. Іншими словами, безпека є лише засобом досягнення країною суб'єктності. Країни, які занадто заціклені на своїй безпеці та інноваційності в ній, можуть втрачати більш широкі інноваційні перспективи і, відповідно, можливість цивілізаційного лідерства (типовий приклад – Північна Корея).

В динаміці «національна безпека – національна суб'єктність» безпека є більш статичним, консервативним елементом з *керуванням «згори»*, а тому обмеженою інноваційністю, тоді як суб'єктність постає більш динамічним елементом, у якому постійно відбувається *вільна інноваційна активність*. Саме тому в процесах розвитку суб'єктності значно меншою мірою може бути наявна корупційна складова.

Як ми побачили, національна безпека й суб'єктність країни діалектично пов'язані. Однак у різних соціальних системах акцент робиться або на *забезпеченні* національної безпеки, або на *актуалізації* суб'єктності країни, які є головними цінностями. Акцент на безпеці означає посилення адміністративно-командного апарату держави на протидію громадянському суспільству, що призводить до авторитарних і навіть тоталітарних тенденцій. Акцент на суб'єктності з необхідністю веде до розвитку середнього класу, громадянського суспільства, стає каталізатором вільної самореалізації людини, а тому означає розвиток демократії і правової держави.

В результаті маємо мобілізаційний або інноваційний шляхи існування і розвитку країн та цивілізаційних спільнот. Історія переконливо свідчить, що саме інноваційний шлях є більш продуктивним і дозволяє гармонійно задіяти зовнішньо- та внутрішньополітичні вектори посилення як суб'єктності, так і безпеки країни.

У сучасному світі розгортання суб'єктності країни шляхом інноваційного розвитку означає набуття стра-

тегічної безпеки. Інноваційність надає суб'єктності силу і формує економічний, духовно-культурний і політичний потенціал, без якого безпека стає лише декларацією та фікцією, якими б декораціями її не оточували на парадах і в пропагандистських роликах.

Отже, інноваційна суб'єктність породжує цивілізаційні можливості та їхню успішну реалізацію, а відтак – безпеку, яка потрібна для збереження й розгортання суверенітету. Але які параметри повинна мати суб'єктність країни крім інноваційності, щоб її розвиток з необхідністю означав і розвиток параметрів безпеки?

Запропоновані вище запитання і відповіді є вкрай актуальним для України, яка має глибокі проблеми і з безпекою, і з суб'єктністю. Ці проблеми можна розв'язати лише знаходженням *специфічних особливостей динаміки суб'єктності та національної безпеки країни*, що потрібні саме для України і саме у XXI столітті.

* * *

І цивілізаційна суб'єктність, і національна безпека України в сучасному світі неможливі без інноваційності, яка вільно розгортається шляхом самореалізації громадян без адміністративно-командного контролю, репресивних та саморепресивних практик, характерних для авторитарних і тоталітарних режимів. Інноваційність має бути не лише ефективною, а й гуманістичною – це запорука стабільної та динамічної суб'єктності і, відповідно, стабільної та динамічної національної безпеки.

Інноваційна гуманістична суб'єктність України, яка є наслідком її цивілізаційного проекту, іманентно несе в собі безпеку. Однак це не означає, що слід нехтувати національною безпекою як *окремим питанням і сферою*, адже суб'єктність може означати «сліпу» (нехай і гуманістичну) інноваційність, яка відривається від проблем безпеки в реальному світі, стаючи небезпечною.

Тут маємо дуже тонку й складну діалектику взаємодії безпеки і суб'єктності. В ідеалі *інноваційна гуманістична суб'єктність країни не суперечить суб'єктності інших країн і цивілізаційних спільнот, а тому породжує безпеку, яка також не суперечить безпеці цих країн та спільнот*. Унаслідок маємо стійку динаміку посилення безпеки – стратегічну безпеку України.

Однак ситуація в сучасних умовах гібридного світоустрою і геополітичної турбулентності є доволі динамічною. Тут панують не лише гуманістичні моральні цінності та верховенство права, а й мінливі національні інтереси держав, наддержав, союзів і спільнот. Тому сам факт інноваційної й гуманістичної суб'єктності України ще не означає стратегічну безпеку нашої країни – автоматично не породжує її. Отже, інтелектуальна й політична еліта України повинні постійно аналізувати динаміку змін національних інтересів наших міжнародних партнерів і конкурентів та вносити корективи у безпекову політику держави.

Сказане дозволяє сформулювати закономірність взаємодії національної безпеки країни та її цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі: *національна безпека країни є тим більшою, чим більшою є її суб'єктність, за умови усвідомлення меж суб'єктності, за якими вона породжує міжнародні конфлікти або означає дисбаланси внутрішнього розвитку*. Ці межі (або «червоні лінії», як зараз модно говорити) і визначаються поняттями «інноваційність» і «гуманістичність». Руйнація цих меж (і параметрів) суб'єктності України розхитує її, породжує імітаційні та утопічні форми суб'єктності, нищачи безпекові можливості нації.

Тому визначальним завданням сьогодні стає осмислення й забезпечення інноваційності та гуманістичності суспільних і політичних практик України як основ її суб'єктності. Це завдання, передусім, для вчених – і природничої, і соціогуманітарної сфер. Наука в сучасному світі є не менш, а може й більш значущою для суб'єктності країни ніж збройні сили. Це стосується також і національної безпеки.

Справжня безпека та суб'єктність країни – це гармонійне втілення національних інтересів і національних цінностей. Водночас важливо підкреслити, що *національна безпека існує заради збереження та розвитку цивілізаційної суб'єктності країни, а остання – заради вільної самореалізації громадян*. Зміна такого світоглядного порядку смислів та цінностей може призводити до *дегуманізації суб'єктності*, відродження небезпечних проявів авторитаризму і втрати як суб'єктності, так і безпеки.

В українській ментальності закладені як інноваційні, так і гуманістичні потенції суб'єктності. Не випадково Володимир Вернадський саме тут розвинув основні ідеї щодо ноосфери як сфери не просто *будь-якого розуму*, а такого *стану розуму й людської природи*, де його воля до пізнання, творчості й порозуміння перемагає волю до влади. В контексті вчення В. Вернадського йдеться про *сферу гуманістичного розуму*, який постає органічним для української ментальності. Це відкриває для України можливість ініціювання ноосферної цивілізації, яка має значення для всього людства як спосіб подолання епохи гібридних воєн у політичній, економічній і гуманітарній сферах.

Інноваційна й гуманістична суб'єктність України у глобальному світі – це її потенція, причому *реальна потенція*, яка спирається на вже наявні риси ментальності й цивілізаційні параметри. І лише від нашої волі та натхнення залежить, чи стане ця потенція новою реальністю, яка змінить на краще долю України і в якій буде втілено різноманітні цивілізаційні можливості.

* * *

В сучасних геополітичних реаліях суб'єктність України – і як *об'єктивний економічний, політичний і культурний процес*, і як *образ в очах партнерів* – доволі суперечливо впливає на її безпеку. З одного боку, розвиток суб'єктності нашої країни прямо пропорцій-

но пов'язаний з потужним економічним, політичним, військовим та інформаційним тиском на неї Кремля, а з іншого – він є запорукою стратегічної безпеки України як суверенної держави. Розв'язання цієї суперечності передбачає усвідомлення того, що, по-перше, заради «прихильності» Кремля ми ні в якому разі не повинні відмовлятися від посилення суб'єктності, а по-друге, що образ України в Європі і в усій євроатлантичній спільноті як інструмента впливу на Росію та торгів з нею повинен бути замінений на образ партнера, з яким є спільні цінності.

Проте розв'язання даної суперечності не лише в духовно-ціннісній, а в реально-політичній площині можливо лише тоді, коли ми будемо діяти раціонально і мудро, без «комплексу вітимості» – як не даючи можливості вважати Україну об'єктом торгів і жертвою, так і не провокуючи надмірно агресію «північного сусіда», а також розуміючи, що всі наші західні партнери мають власні національні інтереси, з їхньою постійною динамікою, яка не повинна бути для нас несподіваною.

Разом із тим, враховуючи те, що цивілізаційний проєкт України має своїм смыслом і метою гідну самореалізацію людини, й такий гуманізм і людиноцентризм глибинно вбудовані в українську ментальність, у нас є реальні шанси знайти баланс національних інтересів і цінностей з нашими близькими і далекими сусідами, партнерами й опонентами, той баланс, який стає фактором стабільності поєднання суб'єктності України та її національної безпеки і тепер, і в майбутньому.

* * *

Отже, цивілізаційна суб'єктність нашої країни є результатом стратегічної реалізації її національних інтересів. Інші країни, які мають власні національні інтереси, дбають про власну суб'єктність, зацікавленість в суб'єктності України у них може бути лише *ситуативною* – тимчасовою та відносною. Тим більше, що в сучасному глобалізованому світі епохи пандемічних загроз і пов'язаних з ними економічних криз, маємо *суперечливе поєднання ірраціоналізму й прагматизму* у свідомості політичних еліт країн та їхнього населення. В міжнародній політиці мусимо констатувати *зміщення акцентів з цінностей на інтереси*, наростання колективного егоцентризму держав і блоків.

Звісно, у XXI столітті ми можемо говорити і про «колективну суб'єктність», коли держава вступає в союз з іншими державами для захисту й забезпечення цивілізаційної суб'єктності своєї країни (наприклад, Євросоюз). Однак Україна повинна входити до будь-якої системи «колективної суб'єктності» з повним урахуванням своїх національних інтересів – не як *придаток чи орган, а як окремий цивілізаційний організм, самодостатня цілісність*. Важливо усвідомлювати, що за умов демократії «колективна суб'єктність» є синергією рівноцінних суб'єктів-партнерів, тоді як в умовах авторитаризму все зводиться до посилення суб'єктності одного або кількох

учасників системи «колективної суб'єктності» при маніпулятивних твердженнях про рівність партнерів. Тому діалектика колективної та індивідуальної цивілізаційної суб'єктності буде продуктивною лише у просторі справжнього демократичного партнерства, а не його імітацій.

Слід послідовно відстоювати принцип безумовності суб'єктності України у будь-яких відносинах з міжнародними партнерами. Цей принцип означає неприпустимість міжнародної взаємодії за умов ставлення до України як об'єкта зовнішнього впливу та ігнорування наших національних інтересів.

В сучасних умовах пандемії коронавірусу, геополітичної турбулентності й відокремленості ми повинні бути готові до того, що будь-яка країна в будь-який момент може вийти з числа «друзів України» і стати її опонентом. У розвитку суб'єктності Україні слід розраховувати, передусім, на власні сили та потенції, побудову й втілення свого цивілізаційного проєкту. Це означає наголос на консолідації всередині країни та розвитку проривних напрямків фундаментальної науки і розробці на цій основі оригінальних технологій – наприклад, у галузі *взаємодії людини і штучного інтелекту*, яка в сучасному світі стає все більш значущою. Це знову і знову актуалізує значення Національної академії наук України та принципову необхідність посилення її державного супроводу.

Сергій ПИРОЖКОВ,

академік НАН України, доктор економічних наук,
професор, віце-президент НАН України, голова
Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України

Назін ХАМІТОВ,

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

Інституціональна історія, сучасна модель і стратегії розвитку консульської служби України

DOI 10.46493/2663-2675-2020-11-12-4

Рецензія на книгу: Консульська служба України: становлення та розвиток / За ред. Г.М. Перепелиці. – К.: Логос, 2018. – 440с. ISBN 978-617-7446-73-5

Book review: Consular Service of Ukraine: Formation and Development / Ed. H.M. Perepelytsia. – K.: Logos, 2018. – 440с. ISBN 978-617-7446-73-5

Наукова розвідка «Консульська служба України: становлення та розвиток» – оригінальне, сучасне й актуальне наукове дослідження, в якому проаналізовано міжнародно-політичні, міжнародно-правові, інституціональні та історичні особливості формування розвитку та реалізації механізмів захисту прав громадян у консульській сфері в умовах поліцентричного світу XXI століття, чітко визначено її ефективність і пріоритетність у майбутньому: «...ця книга – не лише про славетну історичну спадщину української консульської служби, а й про її нинішніх представників – українських консулів, які творять цю історію й торують майбутнє Української держави та Української нації» (С. 8).

Основні узагальнення й висновки праці зроблені українськими дослідниками внаслідок залучення до наукового аналізу нових нормативно-правових актів, документів українських та зарубіжних архівів, матеріалів вітчизняної та іноземної періодици, матеріалів особистих архівів працівників дипломатичної служби тощо.

У книзі вперше у вітчизняній літературі подано дослідження процесу становлення та розвитку інституту консульської служби в Україні, часи зародження якої виходять далеко за межі столітньої історії української дипломатії: «Як свідчать історичні дослідження, інститут консулів виник задовго до появи постійних консульств і по праву вважається одним з найстаріших інститутів міжнародного права» (С. 16).

Важливою складовою історії консульської служби в її інституціональному розвитку є період Середніх віків і раннього Нового часу: «У XI – XVI століттях майже всі країни Європи мали своїх консулів в іноземних державах. До цього часу з'являються зібрання національних законів з питань консульської служби, такі як Табула Амальфітана (збірник законів м. Амальфі, XI ст.), Олеронські правила (XI – XII ст.), Консолато дель Марє (XIII – XIV ст.), кодекс м. Любека, Морські закони Вісбі тощо» (С. 22).

Цінність і значимість цього видання полягає в тому, що в ньому на підставі вивчення історичного досвіду представлене системне осмислення тенденцій розвитку консульської служби, з урахуванням яких втілюється нова модель консульської служби України європейського зразка.

Книга присвячена 100-річчю української дипломатії та розрахована на широке коло вітчизняних і зарубіжних фахівців, науковців, працівників дипломатичного корпусу, посольств України за кордоном та іноземних представництв в Україні, а також на читачів, які цікавляться зовнішньою політикою, дипломатією і міжнародними відносинами в історичній ретроспективі, сучасності й перспективному розвитку.

В авторському доробку колективу авторів на підставі широкого кола документальних джерел висвітлено процес формування консульської служби незалежних українських урядів і радянської України та функціонування її як державного інституту протягом 1917 – 1923 років, а також проаналізовано сучасний стан і перспективи розвитку консульської служби України: «Консульська служба України – спеціальний вид дипломатичної служби, основною метою якої є забезпечення прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном» (С. 399).

Особливою сторінкою в українській історії є доба національно-визвольних змагань упродовж 1917 – 1921 років. За цього періоду відбувається

і процес інституціоналізації правових та організаційних засад створення української консульської служби (1917 – 1923) (С. 101). Найбільша заслуга у цій сфері належить Василю Оренчуку, який в історії дипломатії залишився «бійцем невидимого фронту». Його зусиллями рівень нормотворчої роботи відповідав світовому, а розроблені законопроекти враховували всі деталі консульських установ (С. 136).

У рецензованій праці акцентовано увагу на принципових відмінностях в організаційному та нормативно-правовому забезпеченні діяльності консульських установ, а також кадровому забезпеченні консульської служби початку ХХ століття: «...уже з перших днів діяльності Генерального секретаріату міжнародних справ УНР постало питання про започаткування спеціальної підготовки кадрів для консульських установ» (С. 137).

У розділах книги системно розглянуто функції та завдання українських консульств і повноважних представництв УСРР, з'ясовано особистий внесок у розбудову консульської служби перших українських консулів. Досліджено діяльність перших навчальних закладів з підготовки консульських працівників та особливості взаємодії зовнішньополітичного відомства УНР, Української Держави та УСРР з іноземними консулами, сучасну модель консульської служби України. Важливо, що за будь-якого історичного періоду чи сьогодення «...фахова суть консульської служби залишалася незмінною: захист прав та інтересів юридичних і фізичних осіб держави за кордоном» (С. 399).

Книга підготовлена в Інституті зовнішньополітичних досліджень авторським колективом під керівництвом доктора політичних наук, професора Г.М. Перепелиці. У складі авторського колективу – відомі історики-міжнародники, політологи та дипломати-практики: Г.М. Перепелиця, І.Б. Матяш, Т.В. Чухліб, В.А. Денисенко, В.П. Кирилич, В.В. Лобач, С.О. Довгий, П. Міловіч.

Авторський колектив висловив подяку директорів Департаменту консульської служби МЗС України, Надзвичайному і Повноважному Послові України С.О. Погорельцеву, Надзвичайному і Повноважному Послові України в Турецькій Республіці А.І. Сибізі, а також співробітникам консульського департаменту за сприяння в підготовці цього видання.

Рецензенти даної праці – українські історики й дослідники у сфері міжнародних відносин: завідувач кафедри міжнародних відносин і міжнародного права Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор І.В. Жалоба і завідувач кафедри міжнародних

організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор В.М. Матвієнко.

Наукове підґрунтя та практичні настанови для інституціоналізації консульської служби України, формування її на різних етапах інституціональної історії, збагачення її інституціональної історії, організації та діяльності консульської служби були започатковані в наукових розробках і дослідженнях, теоретико-методологічних і практичних рекомендаціях, розглянуті в науковому доробку відомими в Україні та за її межами вченими-міжнародниками, дипломатами-практиками, істориками дипломатії, зусиллями яких створювалася тоді й нині підтримується на належному рівні національна система підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії, а саме: Г.Й. Удовенко, А.М. Зленко, В.Д. Хандогій, Б.І. Гуменюк, М.А. Кулініч, П.Д. Сардачук, Л.В. Губерський, І.Б. Матяш, В.Г. Ціватий, В.В. Копійка, В.І. Сергійчук, І.М. Турянський, Ю.М. Кочубей, В.А. Василенко, М.М. Белоусов, В.С. Бруз, К.К. Сандровський, М.С. Точицький, М.З. Мальський, І.В. Огнівець та інші.

Значимості рецензованій книзі додає актуальність дослідження. Для України та світової спільноти народів період ХХ – ХХІ століть видався багатим на визначальні міжнародно-по-

літичні події, що кардинально змінювали їхній подальший історичний та інституціональний розвиток на європейському континенті в умовах поліцентричного світу та в системі міжнародно-правових і дипломатично-консульських координат.

До рецензованої книги увійшли наступні тематичні частини (розділи): Частина I «Історія консульської служби України» (розділ I «Зародження консульської служби в Україні в X – XIX століттях»; розділ II «Становлення української консульської служби в 1917 – 1923 рр.»; розділ III «Консульська служба в Україні радянської доби (1918 – 1991)») і частина II «Сучасний стан та перспективи розвитку консульської служби України» (розділ I «Становлення і розвиток консульської служби в Незалежній Україні»; розділ II «Присутність консульської служби України за кордоном»; розділ III «Перспективи розвитку консульської служби України»). Видання завершується інформаційно-документальними додатками «Почесні консули України за кордоном» і «Почесні консули іноземних держав в Україні» (С. 430 – 437).

Особливого інтересу заслуговує розділ III частини II «Перспективи розвитку консульської служби України» (С. 397 – 429), в якому автори, з урахуванням величезного історичного досвіду становлення та розвитку української консульської служби, аналізують сучасну модель консульської служби України, а головне – окреслюють перспективи та інноваційні підходи до удосконалення консульської служби України в умовах глобалізованого та поліцентричного сьогодення XXI століття, а також акцентують увагу на інституціональних і процесуальних проблемах застосування міжнародно-правових механізмів реалізації захисту прав людини в поліцентричному світі та в окремих державах глобалізованого світу.

Нова сторінка інституціональної історії консульської служби України розпочалася наприкінці XX століття: «З проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. Україна вступила в новий історичний етап свого державотворення» (С. 289). Основна увага була зосереджена на розробці та впровадженні її нормативно-правової бази: «Протягом 1990-х рр. були розроблені та прийняті засадничі для консульської служби нормативно-правової документи..., завдання побудови консульської служби незалежної Української держави було повністю виконано» (С. 313).

Початок XXI століття окреслив для консульської служби України нові кардинальні зміни і стратегії розвитку: «Важливим політичним завданням для консульської служби України впродовж 2000-х рр. було забезпечення права

українських громадян на вільне пересування за кордоном. Адже задекларувавши побудову демократичного суспільства, Українська держава мала забезпечити це право своїм громадянам» (С. 321).

Головною стратегічною лінією стала побудова та інституціоналізація європейської моделі консульської служби України: «Перехідний період від усталеної пострадянської до європейської моделі забрав понад два роки і тривав упродовж 2011 – 2012 рр.» (С. 331 – 332) Нові пріоритетні завдання щодо структурної реформи консульської служби та реалізації визначених стратегічних вимог здійснював очільник Департаменту консульської служби МЗС України А.В. Олефіров (С. 332 – 334). Технічна модернізація дала можливість значно полегшити і спростити роботу з реалізації головного завдання діяльності консульської служби з лібералізації візового режиму: «Інституціональні зміни та запровадження європейської моделі консульської служби продовжили – А.І. Сибіга і С.О. Погорельцев, директори Департаменту консульської служби» (С. 335 – 336). Важлива увага була зосереджена саме на функціях та особливостях консульської служби в центральному апараті Міністерства закордонних справ України (С. 399).

2016 – 2018 роки стали базовими у виробленні засад формування консульської служби України, яка б у виконанні своїх завдань відповідала вимогам часу і потребам громадян (С. 406). «З основних завдань консульської служби сформульована її стратегічна тріада – захищати права українців за кордоном, надати допомогу громадянину України, якщо він потрапив у надзвичайну ситуацію, сприяти співвітчизникам в одержанні якісних консульських послуг» (С. 406).

З 2019 – 2020 років консульська служба України впевнено рухається в успішному напрямі свого інституціонального розвитку та вдосконалення.

Процеси універсалізації у сфері права і держави – один із важливих аспектів загальної глобалізації в сучасному світі. Глобалізація здійснює суттєвий вплив на трансформацію, зміни й модернізацію державно-правових і міжнародно-правових інститутів, норм і відносин на світовому, макрорегіональному і внутрішньорегіональному рівнях. Стимулює, прискорює та оновлює процеси універсалізації в галузі права, організації й функціонування держави. Усе це визначає актуальність юридичного аналізу змісту і сенсу основних напрямів загальних процесів глобалізації на сьогодні та перспективи розвитку європейського права і Європейського Союзу з урахуванням світових тенденцій, зарубіжного досвіду та особливостей формування і

розвитку державно-правової системи провідних держав світу. Наукова і практична значущість дослідження правових аспектів глобалізації посилюється тією обставиною, що в українській юридичній літературі ця проблема залишається недостатньо дослідженою.

Тематика консульсько-правової (консульсько-юридичної) глобалізації носить комплексний, багатогранний характер. Про позитивні й негативні процеси глобалізації сказано й написано досить багато. Принципово одне, що сучасна держава не повинна залишатися осторонь від глобалізаційних процесів, оскільки ні відмінити, ні призупинити ці об'єктивні процеси неможливо. Важливо визначити принципи та умови, за умови виконання яких підвищувалися б позитивні результати глобалізації та знижувалися б, мінімізувалися б її негативні наслідки для міжнародної спільноти, зокрема і у сфері консульського права.

Для цього варто виходити із одного основоположного принципа – *особистісного (людського) виміру глобалізації*, який повинен показати увесь спектр впливу глобалізації на людину, народи, їхні інтереси, образ життя. Інструментом такого гуманітарного виміру саме і є права людини й права народів як головні ціннісні характеристики тих умов їхньої життєдіяльності, які визнані за безпечувати свободу, справедливість, гідність, ідентичність нації. Якщо окремі аспекти глобалізації не витримують перевірки правами людини, необхідно визнати їх антигуманними.

У системі процесів глобалізації, які є об'єктивно визначеними суспільним розвитком, варто виокремити *універсалізацію прав людини*, створення міжнародних-правових механізмів їхнього захисту, певне звуження суверенітету національних держав як умова глобальної дії стандартів прав людини, що розроблені міжнародним співтовариством, ефективності контрольних механізмів їхнього захисту.

Історія дипломатії, а тим більше історія консульської служби та консульських інституціональних процесів є дуже непростим об'єктом наукового аналізу. Європейська інтеграція та інституціоналізація – явище настільки багатоаспектне, комплексне і, відповідно, у методологічному відношенні міждисциплінарне, що потребує постійного і дуже вимогливого самоаналізу дослідника на кожному з етапів на предмет відповідності обраних підходів та інструментарію. Це є необхідним для з'ясування суті будь-якої з європейських проблем, але це стає просто неunikним під час спроби осмислення поліваріантного європейського буття через

призму життя, мислення і практичної діяльності конкретної людини.

Реймон Арон у своєму «Вступі до філософії історії» спеціально наголошував на органічності взаємозв'язку «розуміння ідей», «розуміння людей» і «розуміння фактів». Як він, зокрема, підкреслив, «історичні оповіді пов'язують події, але самі факти є зрозумілими тільки через людські, щонайменше безпосередні, мотиви. ...Розуміння дій, тим більше, що воно є вирішальним для історика, передбачає, таким чином, розуміння свідомостей. ...Публічна людина, міністр або диктатор, це не так важливо, ототожнюється зі своєю функцією достатньо довго – так, що цілі його поведінки набувають надіндивідуального характеру»¹.

Нам видається, що запропонований авторами варіант історії та сучасного стану консульської служби України є спробою вдалою, оригінальною і перспективною з погляду розвитку повноцінного євроінтеграційного дискурсу на теренах незалежної України та за її межами. Автори слушно акцентують увагу читачів на практичному досвіді української дипломатичної та консульської служби як єдино реалістичному варіанті (інституціональній моделі), що мав історичну перспективу, був обумовлений прагматичним усвідомленням логіки європейської історії й відповідав життєвим інтересам громадян.

Автори праці не зводять складну та суперечливу інституціональну історію процесу зародження, становлення та розвитку консульської служби України лише до біографій і діяльності визначних українських діячів минулого та сьогодення. За ідеями цих діячів дослідники прагнуть виявити об'єктивні потреби історичного часу, які врешті сприяють розвитку ідеї та практичній реалізації проекту європейського єднання.

Автори у своїй роботі відзначають таку важливу складову як підготовка консульських кадрів: «Проте надзвичайно важливим є той факт, що за доби УНР та Української Держави були випрацьовані наукові підходи до теоретичної підготовки консулів, детально розроблені програми спеціальних і загальних курсів, апробовані різні форми навчання: короткотермінові курси, інститут. Тим самим було закладено підвалини для запровадження фахової освіти дипломатичної (зокрема консульської) служби в Україні» (С. 145).

На сьогодні спеціальну підготовку консульських співробітників здійснює Центр, спеціалізована інституція МЗС України, який очолює директор О.П. Кириченко: «У 2014 році, у ДКС

¹ Арон Р. Вступ до філософії історії. Есе про межі історичної об'єктивності / Нове видання, переглянуте та анотоване Сільвією Мезюр; пер. з фр, післямова і прим. О. Йосипенко, С. Йосипенка. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – С. 136 – 137.

був забезпечений ефективний формат теоретичного і практичного стажування з подальшим комп'ютерним тестуванням у Дипломатичній академії України дипломатів, які від'їжджали на консульські посади в закордонні державні установи» (С. 338).

Характерною особливістю цієї праці є те, що всі вміщені в ній розвідки (історико-політичні та історико-дипломатичні портрети) є беззаперечно цікавими й корисними як для фахівця, так і для неофіта, однак водночас вони залишаються різними, а точніше – своєрідними.

Мабуть, так воно і має бути, оскільки дуже своєрідними і оригінальними є висвітлені історичні долі непересічних особистостей зовсім свіжої європейської та української історії. Це, мабуть, і є та славнозвісна європейська «єдність у багатоманітності».

Однак що важливо, так це те, що постаті видатних політичних діячів та консулів і дипломатів зберігають свою цілісність. Як слушно зауважив у своїй відомій праці «Великі філософи» Карл Ясперс, «...великих не можна розчленовувати на проблеми, не можна опускати їх до рівня якоїсь системи, вчення, не можна відсувати в далечинь як картини, на шляху подрібнення, урізноманітнення вони втрачають привабливість. ... Уже самі по собі вони є цікавими, цікавою є їхня істина. Кожний з них є унікальним з огляду на результати своєї діяльності і свою сутність»².

Ця праця – це ще один свіжий початок європейського діалогу ідей на українських теренах. Підсумкове враження від праці цілковито узгоджується з емоційним посилом авторів у вигляді відомого вислову: «Майбутнє – у сьогоденні, але майбутнє – і в минулому». Ця філософема великого француза Анатолія Франса вдало відображає процес модернізації консульської служби України – поєднання здобутків минулого і сучасного задля сформування нового за якістю консульського організму Міністерства закордонних справ України (С. 406).

Однак зміст цього оригінального дослідження переконує ще в одному: консульська служба – це не просто інституція, а передусім копітка й дуже послідовна спільна праця в ім'я єдності. Важливо усвідомлювати також, що європейська єдність природним шляхом народжується з національної єдності, є її органічним продовженням, функцією пошуку нового простору для реалізації накопичених національних сил, реакцією на нові загрози національним інтересам і свідомим пошуком оптимальних шляхів використання нових глобальних можливостей для захисту прав людини.

Звісно, можна мати власний погляд на підбір персоналій для такого дослідження. Безперечно, список історичних і сучасних постатей ще не вичерпаний. Однак самі автори в підсумку зголосилися продовжити свої наукові пошуки в цьому напрямі. Автора цієї рецензії зацікавили, приміром, плани дослідників осмислити персоналії знаних державних діячів, дипломатів і практиків європейських консульських служб в ретроспективному і сучасному дискурсі, які привели свої держави й народи до «європейського фінішу» сьогодення.

Тип мислення цих державників, дипломатів, правозахисників і практиків-консулів, їхній особистий практичний консульський досвід, особливості європейського діалогу у сфері консульського права і консульських відносин з цього кола питань становлять, на наше глибоке переконання, не лише значний суто науковий інтерес, а й чималу практичну цінність для всіх, хто прагне до європейських стандартів (європейської моделі), зокрема і у сфері консульської служби.

У книзі подано політичні біографії, або згадано в інституціональному контексті, понад 100 непересічних особистостей української дипломатичної та консульської служби, політичних діячів, котрі відіграли суттєву роль в історії європейської і української інтеграції та інституціоналізації. Своїми ідеями, поглядами та діяльністю вони помітно вплинули на інституціональний розвиток і формування сучасної моделі об'єднаної демократичної Європи та Незалежної України і водночас дали можливість відчувати їхній людський вимір, їхній живий творчий зміст («живий голос епохи»).

Багатий та оригінальний конкретно-історичний матеріал, який проаналізовано й узагальнено в книзі, дає змогу читачеві глибше зрозуміти основні передумови, етапи, характер, проблеми й перспективи консульської служби України та її інституціонального процесу сьогодення, поступ до європейської моделі консульської служби.

Варто особливо підкреслити, що автори знайшли можливість привернути увагу своїх читачів і до такого цікавого та актуального питання як українська діаспора, її ролі та місця в інституціональному розвитку консульської й дипломатичної служби України: «Значну допомогу у вирішенні питання з відкриттям консульських установ України за кордоном надавала українська діаспора» (С. 305).

Як і будь-яка науково-методична та дослідницька творча праця, рецензована книга не позбавлена певних недоліків. Зокрема, хотілося б висловити зауваження-побажання авторам

² Jaspers K. Di großen Philosophen. – München: Piper, 2007. – S. 9 – 10.

до наступних її перевидань, а саме – внести до книги більшим обсягом матеріали з історії та сучасної консульської практики, а також навести приклади ефективності застосування механізмів захисту прав людини із застосуванням компаративного аналізу на прикладах держав інших міжнародно-політичних регіонів, що, безперечно, надасть виданню ще глибшої змістовності й внесе елемент компаративного (порівняльного) аналізу особливостей та національних надбань міжнародно-правових і політико-дипломатичних практик і моделей консульських служб.

Загалом же ми отримали у своє розпорядження доброякісну, змістовну, виважену в науково-теоретичному й методичному плані та видану на найсучаснішому поліграфічному рівні книгу. Велика заслуга в її виході з друку належить ДП «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв (ГДІП)» (див. розділ III частини II: Історія та сьогодення української дипломатії: внесок ГДІП, С. 423 – 429). Ця книга побачила світ завдяки особистій підтримці Генерального директора Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Павла Олександровича Кривоноса: «...професійне кредо Генеральної дирекції: гостинність – наша професія» (С. 427).

Чудову презентацію цієї книги організувала і провела керівник Медіа-центру ГДІП Інна Хоменська (Медіа-центр розміщується за адресою: м. Київ, вул. Пирогова, 6-А). На цій професійно організованій презентації голова Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, доктор історичних наук, професор І.Б. Матяш цілком справедливо наголосила: «...так склалося, що інституціональна історія української консульської служби, фактично, не написана... Якщо говорити про історію консульської служби, найбільш наближеної до сучасної форми, ми можемо її датувати лише 1917 роком. І саме консульські установи були створені раніше, аніж дипломатичні, і саме консульський статут був наближений до європейського за всіма зразками, що їх можна було дістати українським дипломатам, які працювали в першому міністерстві закордонних справ. Дискутувати про зміст самого видання можна довго і було би цікаво, але це ще раз підтверджує: книга однозначно необхідна, і дуже добре, що вона вийшла. Але потрібно, щоб було друге видання, яке б розширювало і заповнювало білі плями, які відчуються в тексті...».

Рекомендуємо нашим читачам це нове видання і сподіваємось, що ця книга зацікавить їх, а

студентам-міжнародникам і студентам-історикам допоможе у засвоєнні начальних курсів «Компаративна історія, теорія і практика дипломатії», «Дипломатична і консульська служба України», «Дипломатична і консульська служба зарубіжних держав», «Українська діаспора: історія та сучасність», «Інституціональна діаспорологія», «Світова дипломатія», «Дипломатія іноземних держав», «Історія української дипломатії», «Міжнародне право», «Консульське право», «Право зовнішніх зносин» тощо.

Хочеться сподіватися, що ця книга стане корисною знахідкою для істориків, юристів, політологів, філософів, майбутніх дипломатів і сучасних дипломатів-практиків, яким вона й адресована передусім. А також тим, хто цікавиться сучасними підходами до дослідження міжнародного права, визначення місця особистості в міжнародно-правових координатах, до актуальних питань теорії, історії та практики дипломатії в її інституціональному й глобалізаційному вимірах.

На особливу увагу і вдячність авторам заслуговує ілюстративний ряд і значна кількість світлин (фотографій) до розділів книги, що створює читачеві додаткові сприятливі умови для візуалізації, осмислення та історико-ментальної інтерпретації історичних і сучасних консульських практик.

Рецензована книга, підготовлена авторським колективом, має непересічне значення, оскільки вона розкриває складний історичний інституціональний шлях становлення й розвитку консульської служби України в контексті світових процесів, що відбувались у консульській сфері Європи та світу.

Книга, пропонована вибагливому і допитливому читачеві, написана на достатньо високому теоретичному та методичному рівні, буде цікавою для науковців, правників-міжнародників, професійних політиків, дипломатів, аналітиків у сфері зовнішніх зносин, викладачів, аспірантів, студентів, здобувачів вищої освіти, слухачів курсів підвищення кваліфікації МЗС України – для всіх, хто цікавиться інституціональною історією, сучасним станом і перспективами розбудови єдиного європейського дому та європейської моделі консульської служби.

Вячеслав ЦІВАТИЙ,

*кандидат історичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,*

*член правління Наукового товариства історії
дипломатії та міжнародних відносин*

DOI 10.46493/2663-2675-2020-11-12-5

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ у забезпеченні миру та безпеки

IV ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС «ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОЇ СВІТОСИСТЕМИ»

Підбито підсумки IV Всеукраїнського конкурсу студентських есе з проблематики міжнародних відносин, міжнародного права і зовнішньої політики. Конкурс було організовано Українською асоціацією зовнішньої політики (УАЗП) спільно з Київським національним торговельно-економічним університетом (КНТЕУ). За результатами оцінювання за участю науковців, фахівців у галузі міжнародних відносин, досвідчених дипломатів Гран-прі конкурсу було присуджено студентці 4-го курсу КНТЕУ Тетяні Мукомелі за роботу «Роль міжнародного кримінального суду у забезпеченні миру та безпеки». Науковий керівник – Віктор Ігорович Михайловський, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права

Summary

Recent changes in the field of international law objectively require an adequate response from the international community to prevent violations of inalienable human and national rights, and a swift and sustained response to the commission of international crimes. Due to the unprecedented scale of international crime, it is necessary for states to join forces and establish cooperation in this area. Therefore, this topic is quite relevant, as the activities of the International Criminal Court affect the maintenance of international peace and security.

Recent changes in the field of international law objectively require an adequate response from the international community to prevent violations of inalienable human and national rights, and a swift and sustained response to the commission of international crimes. Due to the unprecedented scale of international crime, it is necessary for states to join forces and establish cooperation in this area. Therefore, this topic is quite relevant, as the activities of the International Criminal Court affect the maintenance of international peace and security.

Recent changes in the field of international law objectively require an adequate response from the international community to prevent violations of inalienable human and national rights, and a swift and sustained response to the commission of international crimes. Due to the unprecedented scale of international crime, it is necessary for states to join forces and establish cooperation in this area. Therefore, this topic is quite relevant, as the activities of the International Criminal Court affect the maintenance of international peace and security.

Due to the unprecedented scale of international crime, it is necessary for states to join forces and establish cooperation in this area. Therefore, this topic is quite relevant, as the activities of the International Criminal Court affect the maintenance of international peace and security

Актуальність дослідженої теми.

За вчинення міжнародних злочинів винних осіб можуть притягнути до відповідальності як компетентні внутрішньодержавні органи, так і міжнародні судові органи. Відповідно до суспільної небезпечності вчинених діянь визначається характер процедури. Вона може здійснюватися як на національному, так і на міжнародному рівні.

Проблема ефективного реагування та запобігання найбільш жорстоким злочинам глобальних масштабів є однією з найактуальніших проблем міжнародно-правових відносин сучасності. Міжнародні злочини стали

більш поширеними лише у XX столітті, що спричинили мільйони невинних смертей та призвели до винищення цілих націй і народів, попри всі наміри міжнародного співробітництва запобігти збройним конфліктам, масовим порушенням невід'ємних прав народів.

Метою роботи є багатоаспектний аналіз статусу та функціонування Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), його юрисдикції, правозастосовної практики.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, пов'язані з діяльністю Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, віднесених до його юрисдикції.

На сьогодні питаннями міжнародного кримінального права займаються такі видатні вчені (серед яких є й автори проекту Римського договору МКС): М.М. Гнатовський, В.В. Гутнік, Ф. Кірш, А.О. Кореневич, В.М. Лисик, О. Тріфтерер, А. Ціммерман, В. Шабас, М. Шеріф Бассіоні, які зробили великий внесок у дослідження діяльності Міжнародного кримінального суду.

Діяльність Міжнародного кримінального суду спрямована на забезпечення невідворотності покарання, попередження злочинів і сприяє міжнародному миру та безпеці шляхом дотримання міжнародного права.

До компетенції міжнародних кримінальних судових органів входить: розгляд та вирішення кримінальних справ, що є їхньою юрисдикцією. Це поняття охоплює предметну («*ratione materiae*»), персональну або за колом осіб («*ratione personae*»), часову («*temporis*») та просторову чи територіальну («*ratione loci*») юрисдикцію.

Предметна юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на найбільш тяжкі злочини. До них належать: воєнні злочини, злочини проти людяності, злочин геноциду та злочин агресії як окрема категорія [1, с. 5].

Геноцид є найбільш тяжким злочином проти людства. Він характеризується аналогічною поведінкою, яка могла призвести до знищення або до такого стану, проти певної знищуваної групи [10].

У Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ухваленій 9 грудня 1948 року, йдеться про дії, спрямовані на повне чи часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої. Найголовніше, що такою дефініцією зі злочину геноциду вилучаються дії з масового винищення людей за іншою ознакою – через їхні політичні переконання, соціальний статус, майновий стан тощо [2].

Злочини проти людяності також є найсерйознішими злочинами та підпадають, згідно з переліком ст. 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, до його юрисдикції. Відповідно до загально визначених норм міжнародного права це будь-які з наступних діянь, коли вони відбуваються

в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо [7, с. 79].

Ці злочини можуть вчинятися як за воєнного, так і за мирного часу.

Щодо ситуацій збройних конфліктів міжнародного характеру, то воєнні злочини поділяють на:

- серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (навмисне вбивство; катування чи нелюдське поводження, разом з біологічними експериментами; навмисне заподіяння сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень та збитків здоров'ю; незаконне, безглузде і великомасштабне знищення і присвоєння майна, не викликане воєнною необхідністю; примус військовополоненого чи іншої охоронюваної особи до служби у збройних силах ворожої держави тощо);
- інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовані у міжнародних збройних конфліктах (навмисні напади на цивільне населення як таке чи окремих цивільних осіб, котрі не беруть особистої участі у воєнних діях; навмисні напади на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є воєнними цілями, тощо) [3, с. 51].

Суб'єктом злочину може бути фізична особа, яка здійснює контроль або має можливість керувати воєнними або політичними діями у державі. Отже, об'єктивною стороною є дії, виражені у вигляді віддання наказу або активної участі, підготовка агресії державою, одним із керівників якої є ця особа, тощо.

Суб'єктивною стороною є те, що діяння має бути здійснене навмисно та свідомо, тобто наявність прямого умислу. Виконавець знав та усвідомлював, що його поведінка може призвести до агресії з боку конкретної держави або є її частиною [13].

Предметна юрисдикція Міжнародного кримінального суду розповсюджується на найбільш серйозні злочини, які викликають стурбованість усієї міжнародної спільноти.

Відповідно до Статуту, Суд є постійно діючим органом, який притягує осіб, відповідальних за «найтяжчі злочини, що стосуються міжнародної спільноти та визначені цим Статутом» (ст. 1). Іншими словами, за найтяжчі злочини може бути передбачена міжнародна кримінальна відповідальність. Звідси випливає, що за інші правопорушення, не визначені Статутом, така відповідальність не застосовується. Ці інші злочини не є серйозними або не становлять загрози для світової спільноти. До таких злочинів, зокрема, належить міжнародний тероризм.

Міжнародний кримінальний суд наділений міжнародною правосуб'єктністю. Він має всі права та обов'язки відповідно до міжнародного права. Крім того, правоздатність є універсальною, оскільки визначена ст. 4 Статуту: «Суд має таку правоздат-

ність, яка може бути необхідною для здійснення його функцій» [1].

Що стосується принципів міжнародного права, то це, насамперед, непризнання будь-якого імунітету (національного чи міжнародного) чи інших спеціальних правил, які можуть бути пов'язані з офіційним становищем особи, а в деяких випадках захищають його від переслідування поза межами юрисдикції національного (внутрішнього) правосуддя (п. 2 ст. 27) [12, с. 149].

За кримінальні правопорушення, визначені цим Статутом, особа несе кримінальну відповідальність у випадках, коли вчиняє кримінальне правопорушення індивідуально або у співпраці з іншою людиною.

Особа несе індивідуальну кримінальну відповідальність у разі замаху на злочин, що також визначається Статутом.

Отже, ініціювання та управління кожною справою складається з етапів, послідовність яких визначається Римським статутом.

Україна брала активну участь у розробці Римського статуту та підписала його 20 січня 2000 року, але не ратифікувала. Сьогодні є ще 30 країн (крім України), які підписали і не ратифікували його. Як перший і найважливіший аргумент щодо неможливості його ратифікації Україною одразу після підписання було прийнято Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року за № 3-в/2001 року, за яким несумісність з основним Законом України, зазначеним у частині десятій преамбули та статті 1, згідно з якою «Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінального судочинства». Конституційний Суд України дійшов висновку, що можливість такого доповнення до судової системи Україна не передбачає розділ VIII «Правосуддя» Конституції

України, а отже, приєднання України до Статуту відповідає частині другій статті 9 Конституції України: можливе лише тоді, коли до неї будуть внесені відповідні зміни [5].

Щоб усунути перешкоди, визначені Конституційним Судом України ратифікації Римського Статуту, Законом України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про поправки до Конституції України (щодо правосуддя)» стаття 124 Конституції України викладена в новому тексті: «Україна може визнати компетенцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду».

Як визначено Прикінцевими та перехідними положеннями Закону України N 1401-VIII, частина шоста статті 124 Конституції України набирає чинності через три роки з дня, наступного за днем опублікування цього закону, тобто з 30 червня 2019 року [4].

Можна виокремити причини затримки ратифікації Україною Римського статуту. Це може бути те, що матеріал спочатку необхідно узгодити з процесуальним правом України до його положень, до яких неодноразово зверталася увага ЄС.

Отже, до Кримінального кодексу України внесено низку змін у визначення понять злочинів, передбачених Статутом, та їхній. вичерпний перелік. У плані заходів щодо реалізації національної стратегії у галузі прав людини на період до 2020 року визначено як один із заходів призначений для дотримання міжнародного права щодо захисту життя на тимчасово окупованій території України є аналіз відповідності міжнародному гуманітарному законодавству та кримінальному законодавству України щодо виявлення прогалин та невідповідності (наприклад, щодо визначення військових злочинів) розробка за результатами конкретного

аналізу законопроекту щодо цивільного населення [9, с. 152].

На мою думку, передумовою визнання компетенції МКС є подача Україною заяв до Міжнародного кримінального суду. Перша скарга стосується питання щодо проведення незалежного розслідування злочинів проти Євромайдану. Уряд подав офіційну скаргу до цього суду у квітні 2014 року. Друге звернення стосується переслідувань російського вищого керівництва, лідерів ДНР та ЛНР за військову агресію в країні. Відповідна заява була прийнята парламентом 4 лютого 2015 року [6].

Для використання всіх доступних засобів захисту, запропонованих Міжнародним кримінальним судом, українська сторона повинна була ратифікувати Римський статут – договір, згідно з яким діє цей трибунал. Ставши державою-учасницею, Україна не лише наближається до європейських та міжнародних норм правосуддя, але й отримує можливість у цьому суді представляти та захищати інтереси держави стосовно порушень міжнародних норм іншими суб'єктами міжнародного права.

Росія могла би порушити позови проти України перед Міжнародним кримінальним судом лише за умови визнання її юрисдикції. Але цим кроком російська сторона дозволить іншим країнам притягнути до кримінальної відповідальності російських військовослужбовців, звинувачених у військових злочинах (незалежно від часу конфлікту). Тому ймовірність ратифікації Росією Римського статуту Міжнародного кримінального суду залишається малоімовірною [8, с. 82].

Влада України спеціальними заявами (*ad hoc*) визнала юрисдикцію, а саме Постановою Верховної Ради України № 12 від 2015 року «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян».

Що стосується злочинів проти Євромайдану, то наприкінці квітня 2014 року Міжнародний кримінальний суд заслухав апеляцію уряду України та розпочав попереднє розслідування протягом відповідного періоду [4].

Щодо можливості притягнення до відповідальності російських чиновників через Міжнародний кримінальний суд, то такої визначеності немає.

Адже, по-перше, держава може посилатися, відповідно до Статуту, лише на ті обставини, за яких були вчинені правопорушення, вимагаючи розслідування, щоб визначити, чи повинні певні особи в принципі звинувачуватися (ст. 14). Відповідно звернення українського парламенту, в якому російські

чиновники та лідери «ЛНР» і «ДНР» звинувачені у військових злочинах та злочинах проти людяності, можуть бути оскаржені або відхилені просто через некоректні тексти. У цьому разі українська влада, яка звертається до міжнародних судових органів, не може заздалегідь визначити, хто судитиме, а хто ні.

По-друге, міжнародні позови досить довгі та тривають більше року. Через політичну та економічну нестабільність в Україні зовнішня політика країни (а саме зараз уряд займається питанням притягнення Росії до відповідальності) залежить від швидко мінливих внутрішніх умов. Зрештою, це ставить під сумнів послідовність дій українських владних органів щодо звернень до Міжнародного кримінального суду у разі, наприклад, штатного розпису чи інших змін у державній системі [6, с. 180 – 181].

По-третє, проблема полягає у доказовій базі – особливо в об'єктивності інформації, яка свідчить про воєнні злочини російських військовослужбовців на території України. Сама форма збройного конфлікту на Донбасі та його формальне визначення як операція об'єднаних сил за міжнародним гуманітарним правом створює додаткові труднощі у визначенні винного у військових злочинах, незалежно від того, наскільки очевидним це може здатися на перший погляд. Ведучи гібридну війну в Україні, Росія юридично захистить «внутрішній» характер конфлікту, в якому є лише дві ворогуючі сторони: лідери збройних формувань «ЛНР» і «ДНР» та Україна. Тому українська сторона повинна зібрати серйозні документальні докази прямої участі Росії у конфлікті на Донбасі. Зважаючи на те, що місія з моніторингу ОБСЄ регулярно стикається з труднощами щодо доступу до окупованих територій (які не надають вичерпної інформації про ситуацію), докази російських військових злочинів, надані українською стороною, можна вважати необ'єктивними [4].

Докази анексії Криму та військової агресії на Донбасі наразі збирають ГПУ, СБУ та Міністерство юстиції. Вся інформація, призначена для Міжнародного кримінального суду, швидше за все, буде зібрана в Управлінні Генерального прокурора, який повинен надати міжнародним прокурорам повну інформацію про ситуацію після завершення процесу збору даних.

Також Україна просить визнати Росію винною, притягнути до відповідальності та виплатити компенсацію за численні жертви серед цивільного населення внаслідок збиття МН17, обстрілів житлових кварталів Маріуполя, Краматорська, Волновахи, терактів у Харкові та інших містах. Україна «просить визнати у рішенні суду, що Російська Федерація «порушила зобов'язання в рамках Конвенції щодо фінансування тероризму», надавши допомогу незаконним озброєним формуванням, які

беруть участь у здійсненні терористичних актів в Україні». До таких формувань Україна відносить, передусім, «ДНР», «ЛНР», групу «Харківські партизани» й пов'язані з ними групи та особи. Україна також звернулася до Міжнародного суду ООН – чітко за вимогами регламенту. Оприлюднений звіт канцелярії прокурора МКС щодо попереднього розслідування справи «Ситуація в Україні» анонсує, що вже найближчим часом буде ухвалено висновок про юрисдикцію злочинів, скоєних в Україні.

На думку А.О. Кориневича, швидше за все під час попереднього вивчення (попереднього розслідування) ситуації на Донбасі збройний конфлікт не буде остаточно кваліфікований – і це робитиме вже інший підрозділ Офісу Прокурора на етапі вже повноцінного розслідування.

Він також вказав, що у звіті Офісу Прокурора подається перелік можливих злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених під час окупації Криму та збройного конфлікту на Донбасі (пп. 272, 273, 279, 280): «Офіс Прокурора наразі займається питанням прийнятності справ, тобто, по суті, питанням аналізу комплементарності. Це вже робота над останньою третьою фазою попереднього вивчення/попереднього розслідування. Метою цієї роботи 2020 року буде досягти можливості Прокурора дійти висновку щодо відкриття повноцінного розслідування ситуації в Криму та на Донбасі».

Також А.О. Кориневич вважає, що необхідно: «Створення палати щодо воєнних злочинів із залученням тих людей, які працювали колись у схожих ситуаціях в інших країнах. Або створення відповідної спеціалізації судів. Тобто якимось чином забезпечити, щоб у рамках судової системи України були люди, які працюватимуть із такими злочинами» – як можливий варіант, оскільки на Донбасі не вчиняється злочин геноциду, і це абсолютно доконтрафакт. Разом з тим, є впевненість у тому, що на Донбасі вчиняються злочини проти людяності, а особливо воєнні злочини [14].

Очевидно, що звернення до Міжнародного кримінального суду з метою притягнення до відповідальності російського керівництва за військові злочини в Україні не є ключем до вирішення проблеми щодо врегулювання всього конфлікту, але за умови дотримання українською стороною всіх формальних вимог і процедур, відповідно з якими працює цей суд, воно цілком може стати одним із способів тиску на російську політику [11, с. 243].

Отже, проблема ратифікації Римського статуту пояснювалась тим, що її положення суперечили Конституції України. Для України Міжнародний кримінальний суд є важливим органом, адже він, відповідно до своєї юрисдикції, певною мірою може вплинути на притягнення винних осіб як щодо подій Майдану, так і щодо сьогодишньої ситуації на Сході України та в Криму.

Зараз Гаазький суд продовжує попередню перевірку наявності злочинів проти людяності в інших місцях України: в анексованому Росією Криму та на Донбасі. Так само представники суду стежать за розслідуванням у справі збитого малайзійського лайнера рейсу MH17.

У світлі поширеної безкарності вкрай важливо забезпечити мобілізацію національної та відповідних міжнародних систем правосуддя – особливо в контексті збройного конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Тетяна МУКОМЕЛА,
студентка IV курсу, 21-ша група, факультет
міжнародної торгівлі та права, Київський
національний торговельно-економічний університет

Список використаних джерел:

1. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. № 995_i40 Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. - № 995_i40. – С.128. (остання редакція від 16.01.2002).
2. Конвенція о предупреждении преступления геноцида и наказании за него. Відомості Верховної Ради України від 9 декабря 1948 года № 995_i37.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1977. - № 995_c23 – С. 102. (остання редакція від 08.12.2005).
4. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 12, с. 77.
5. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) N 3-в 2001 від 11 липня 2001 р. / Офіц. вісн. України. – 2001. – N 28. – Ст. 1267.
6. Отчет о действиях по предварительному расследованию 2016 г. URL: https://docs.google.com/document/d/119Lp43NUOb9ZMh0jXEB_mEolifXH8gh7_3qKPIgheOk/edit
7. Славко А.С. Окремі питання юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Правовий вісник Української академії банківської справи. № 1(10). 2014. С. 77 – 80.
8. Боднар Н.А. Проблема ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в світлі європейського вибору України. Журнал європейського і порівняльного права. 2018. С. 79 – 96.
9. Задоя К.П., Співробітництво між Україною та Міжнародним кримінальним судом під загрозою. Вісник Кримінального судочинства. № 2 2018. С. 146 – 153.
10. Касинюк І.В. Сучасні проблеми міжнародно-правового регулювання кримінальної відповідальності за злочин агресії. І.В. Касинюк. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Право». Т. 2. Вип. 38. С. 150 – 153.
11. С.М. Перепьолкін. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду та її визнання Україною. Міжнародне право та порівняльне правознавство 2017 р. С. 243 – 249.
12. Гнатівський М. Україна та Міжнародний кримінальний суд: конституційний аспект. Микола Гнатівський Українське право. 2016. URL: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/ukrayina-ta-mizhnarodnyy-kryminalnyy-sud-konstytutsiynyy-aspekt/
13. Погосян А.А. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду. Національний Університет «Одеська юридична академія». URL: https://docs.google.com/document/d/1pVBCD_QXZvx_nLEmJ834Efn20uqEzZti0S9Beumqh0/edit
14. Антон Кориневич: «Міжнародний кримінальний суд не зробить за нас нашу роботу». URL: <https://ucu.edu.ua/news/anton-korinyevych-mizhnarodnyj-kryminalnyj-sud-ne-zrobyt-za-nas-nashu-robotu/>

«THE HILL WE CLIMB»

Засоби масової інформації багатьох країн світу назвали виступ 22-річної американської поетеси Аманди Горман одним із найвдалиших епізодів інавгурації 46-го Президента США Джо Байдена. У вірші йдеться про реальну та незниклу загрозу американській демократії і водночас потужну юнацьку віру у подолання катастрофи. Ця тема актуальна для України не менше ніж для Америки, переконані у Медіацентрі «Розмай», який оголосив конкурс на найкращий переклад українською вірша «The Hill We Climb». «Вірш про гору, яку треба здолати, – кажуть організатори конкурсу, – безумовно, перекладатимуть багатьма мовами, і дуже хотілося, щоб український переклад був найкращим». Оцінюватиме український переклад журі, у складі якого письменники, видавці, журналісти, режисери, дипломати. Переклад можна надсилати на адресу: info@rozmai.com.ua. Має бути перекладений увесь вірш, а не уривок. Також бажано використовувати псевдонім, щоб уникнути конфлікту інтересів. Успіху!

The transcript of the full poem according to <https://www.townandcountrymag.com/>

When day comes we ask ourselves,
where can we find light in this never-ending shade?
The loss we carry,
a sea we must wade.
We've braved the belly of the beast,

We've learned that quiet isn't always peace,
and the norms and notions
of what just is
isn't always just-ice.
And yet the dawn is ours
before we knew it.
Somehow we do it.
Somehow we've weathered and witnessed
a nation that isn't broken,
but simply unfinished.
We the successors of a country and a time
where a skinny Black girl
descended from slaves and raised by a single mother
can dream of becoming president
only to find herself reciting for one.
And yes we are far from polished.
Far from pristine.
But that doesn't mean we are
striving to form a union that is perfect.
We are striving to forge a union with purpose,
to compose a country committed to all cultures, colors,
characters and conditions of man.
And so we lift our gazes not to what stands between us,
but what stands before us.
We close the divide because we know, to put our future
first,
we must first put our differences aside.
We lay down our arms
so we can reach out our arms
to one another.

We seek harm to none and harmony for all.
 Let the globe, if nothing else, say this is true,
 that even as we grieved, we grew,
 that even as we hurt, we hoped,
 that even as we tired, we tried,
 that we'll forever be tied together, victorious.
 Not because we will never again know defeat,
 but because we will never again sow division.
 Scripture tells us to envision
 that everyone shall sit under their own vine and fig tree
 and no one shall make them afraid.
 If we're to live up to our own time,
 then victory won't lie in the blade.
 But in all the bridges we've made,
 that is the promise to glade,
 the hill we climb.
 If only we dare.
 It's because being American is more than a pride we
 inherit,
 it's the past we step into and how we repair it.

We've seen a force that would shatter our nation
 rather than share it.
 Would destroy our country if it meant delaying democracy.
 And this effort very nearly succeeded.
 But while democracy can be periodically delayed,
 it can never be permanently defeated.
 In this truth,
 in this faith we trust.
 For while we have our eyes on the future,
 history has its eyes on us.
 This is the era of just redemption
 we feared at its inception.
 We did not feel prepared to be the heirs
 of such a terrifying hour
 but within it we found the power
 to author a new chapter.
 To offer hope and laughter to ourselves.
 So while once we asked,
 how could we possibly prevail over catastrophe?
 Now we assert,
 How could catastrophe possibly prevail over us?
 We will not march back to what was,
 but move to what shall be.
 A country that is bruised but whole,
 benevolent but bold,
 fierce and free.
 We will not be turned around
 or interrupted by intimidation,
 because we know our inaction and inertia
 will be the inheritance of the next generation.
 Our blunders become their burdens.
 But one thing is certain,
 If we merge mercy with might,
 and might with right,
 then love becomes our legacy,
 and change our children's birthright.
 So let us leave behind a country
 better than the one we were left with.
 Every breath from my bronze-pounded chest,
 we will raise this wounded world into a wondrous one.
 We will rise from the gold-limbed hills of the west.
 We will rise from the windswept northeast,
 where our forefathers first realized revolution.
 We will rise from the lake-rimmed cities of the midwestern
 states.
 We will rise from the sunbaked south.
 We will rebuild, reconcile and recover.
 And every known nook of our nation and
 every corner called our country,
 our people diverse and beautiful will emerge,
 battered and beautiful.
 When day comes we step out of the shade,
 aflame and unafraid,
 the new dawn blooms as we free it.
 For there is always light,
 if only we're brave enough to see it.
 If only we're brave enough to be it.

COVID-19 і гуманітарна ситуація в Україні та світі: міжнародна онлайн-конференція

У Києві відбулася дводенна Міжнародна конференція «COVID-19 у контексті гуманітарної кризи: ситуація на Сході України та міжнародний досвід» із центром координації в Медіацентрі ДП «ГДП».

Захід організувало Посольство Суверенного Мальтійського Ордену в Україні у співпраці з посольствами Румунії та Хорватської Республіки за технічно-інформаційного сприяння ДП «ГДП».

У межах дводенної онлайн-конференції міжнародні експерти обговорили нагальні питання епідеміологічної ситуації в Україні, зокрема на її Сході. Було висвітлено актуальну інформацію щодо COVID-19 й основні критичні потреби, виявлені під час розвитку епідемії в районах Донецької і Луганської областей, а також описано заходи гуманітарної підтримки, яких уживали для допомоги вразливим регіонам та їхнім мешканцям. Учасники конференції обмінялися національним і міжнародним досвідом, дискутували щодо можливих майбутніх стратегій для розв'язання гуманітарної кризи в Україні.

У відкритті конференції взяли участь представники Суверенного Мальтійського Ордену, іноземного дипломатичного корпусу, центральних органів виконавчої влади України, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Управління ООН з координації гуманітарних справ, Управління верховного комісара ООН у справах біженців, ЮНІСЕФ, Міжнародного комітету Червоно-

го Хреста, медичних проєктів Суверенного Мальтійського Ордену, міжнародних медичних проєктів, партнери та преса.

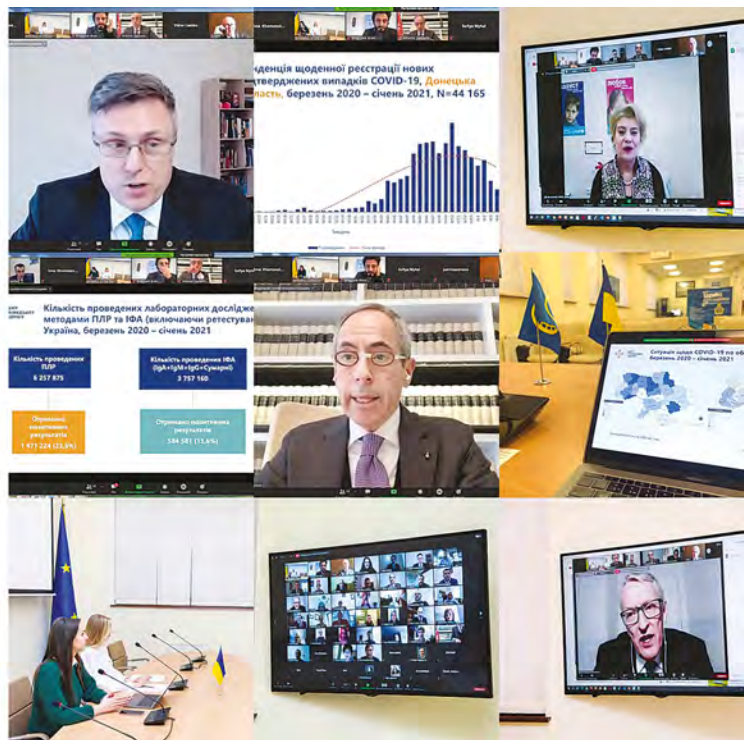
Відкрив перший день онлайн-конференції вітальними словами Надзвичайний і Повноважний Посол Суверенного Мальтійського Ордену в Україні Й.В. Антоніо Газзанті Пульезе ді Котроне: «Добрий день, Ваші Екселенсії, представники владних структур, спікери. Дуже вдячний вам за вашу участь у відеоконференції, що її організувало Посольство Суверенного Мальтійського Ордену в Україні. Як ми знаємо, 11 березня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я визнала спалах коронавірусної інфекції пандемією через стрімкість її поширення, а також з огляду на надзвичайну ситуацію міжнародного значення, яку та спричинила. Наслідки COVID-19 стають більш руйнівними, коли їх ускладнюють проблеми, що постали ще до пандемії. Здебільшого йдеться про території, уражені стихійними лихами або збройними конфліктами. На превеликий жаль, протягом багатьох років на Сході України триває перебіг драматичного конфлікту, якому властиві високі показники жертв і внутрішньо переміщених осіб. На додачу до всього пандемія призводить до страждання людей у цих регіонах, погіршення стану довкілля, гігієнічних умов, браку базових послуг, ізоляції, дефіциту, недоліків шкільної системи. Через увесь комплекс зазначених проблем дуже важко усвідомити, які ж склад-

International Online Conference

COVID-19 pandemic in the context of humanitarian crisis: East Ukrainian situation and international experience

4-5 January 2021

ні реалії, що їх спричинив коронавірус. Посольство Суверенного Мальтійського Ордену в Україні сприяло організації цієї відеоконференції з упевненістю, що високий професіоналізм фахівців, у якому ми сьогодні переконаємося під час їхніх виступів, допоможе глибоко проаналізувати проблеми, що постали перед нами, та стане ще одним кроком до перемоги».

Спікерами першого дня міжнародної онлайн-конференції стали заступник Міністра охорони здоров'я України Віктор Ляшко, голова офісу координаторки ООН в Україні Денніс Беседіч, заступник керівника Управління ООН з координації гуманітарних справ Джеймс Везеріль, очільниця Місії ЮНІСЕФ в Україні Лотта Сільвандер, очільниця Місії Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні (ICRC) Флоранс Жілетте і президент міжнародного благодійного фонду «Карітас України» Андрій Васкович.

Протягом другого дня Міжнародної онлайн-конференції свої доповіді презентували Постійний представник Президента України в Автономній республіці Крим Антон Кориневич, голова вірусологічної лабораторії в лікарні ім. Св. Маттео (Італія) доктор Фаусто Балданти, федеральний лікар Мальтійської служби допомоги в Німеччині доктор Райнер Лоб, директор екстрених служб і приймальні лікарні ім. Св. Маттео (Італія) доктор Стефано Перліні, державний секретар Міністерства внутрішніх справ Румунії доктор Раед Арафат та представник Міністерства охорони здоров'я Республіки Хорватія професор Рок Чивляк.

У програмі другого дня панельної онлайн-дискусії було обговорено такі теми: «Епідемічна ситуація з COVID-19 у тимчасово окупованому Криму», «Програма вакцинації проти COVID-19: досвід Суверенного Мальтійського Ордену», «Вакцина COVID-19 – досвід Італії», «Програма вакцинації в Німеччині – досвід Мальтійської служби Німеччини», «Управління лікарні у стані надзвичайної ситуації епідемії COVID-19 у Ломбардії та в Італії загалом» і «Землетрус за часів COVID-19: хорватський досвід».

За інформацією Медіацентру ГДП